

УДК 379.8(075.8)
ББК 77.056я73
Б 86

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(лист №14/18.2-2518 від 14.11.2005 р.)*

Рецензенти:

Скідін О.Л. – доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології та соціальної роботи Гуманітарного університету „ЗІДМУ”;

Чепелева Н.В. – доктор психологічних наук, професор, член-кор АПН України, заступник директора з наукової роботи Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України.

Укладачі: Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В.

Б 86 **Дозвілєзнавство.** Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 208 с.

ISBN 966-364-237-8

У навчально-методичному посібнику розглянуто понятійний апарат культурно-дозвілєвої діяльності, її основні елементи, проаналізовано соціально-історичні особливості розвитку сучасної системи культурно-дозвілєвої діяльності, визначено соціалізацію вільного часу та особливості культурно-дозвілєвого середовища, відображено особливості національної психології у дозвілєвій діяльності. Розкрито механізм регулювання сприйняттям аудиторією різноманітних програм у сучасних дозвілєвих закладах культури.

Навчально-методичний посібник містить структурний аналіз усього технологічного процесу підготовки і проведення культурно-дозвілєвих програм та діяльності в сучасних закладах культури.

Посібник призначено для викладачів, студентів вузів і коледжів культури і мистецтва, спеціалістів дозвілєвих закладів культури, широкого кола читачів, відвідувачів закладів культури.

ISBN 966-364-237-8

© Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В., 2006.

© Центр навчальної літератури, 2006.

ВСТУП

Тема дозвілля, дозвіллевої діяльності в нашій країні не втрачає своєї актуальності. Навпаки, ця проблема обростає все більшими протиріччями й ускладнюється. Ці протиріччя зумовлені насамперед невідповідністю між сутністю дозвілля, культурно-дозвіллевої діяльності й існуючими в реальній дійсності формами і методами проведення дозвілля.

Дозвілля є об'єктом вивчення багатьох наукових дисциплін соціології, психології, педагогіки дозвілля та ін.

Тому виділилася особлива галузь наукового знання – дозвіллезнавство. Предметом дозвіллезнавства є дозвілля як самостійний і значимий аспект духовної сфери людської діяльності. Однозначного визначення поняття дозвілля не існує. Є кілька підходів до трактування дозвілля. Велике значення в науці надається діяльнісному підходу, тому що саме завдяки йому повніше розкривається структура і внутрішні механізми дозвілля. З цього погляду дозвілля являє собою сукупність різних видів діяльності, якими індивід займається за власною волею: відпочинок, розваги, підвищення майстерності, освіта, участь у житті суспільства тощо. Таким чином, дозвілля – це діяльність, окреслена певним періодом часу. Потенціал дозвілля надає великі можливості для формування моральних потреб особистості. Разом з тим дозвіллева діяльність має дефіцит позитивних моральних орієнтирів.

Тому дозвіллева діяльність поділяється на культурну і антикультурну, асоціальну, а в гіршому випадку – злочинну. Основні розбіжності між цими видами дозвіллевої діяльності полягають у тому, що культурно-дозвіллева діяльність спрямована на розвиток особистості, створення цінностей, які схвалює суспільство, а антикультурна дозвіллева діяльність, навпаки, спрямована на руйнування особистості. Такого роду діяльність суперечить духовній суті людини і призводить до знищення усього внутрішнього духовного світу особистості.

Крім того, лише в культурно-дозвілєвій діяльності є елементи творчості, коли людина із суб'єкта споживання перетворюється на суб'єкт творення. Тобто чим більш самокоштовним стає життя особистості, що зводиться не до утилітарних видів діяльності, тим більше підстав говорити про культурне дозвілля.

Однак необхідно визнати, що в наш час у молодіжному середовищі більш привабливе антикультурне дозвілля. У країні засоби масової інформації, по суті, створили ореол процвітаючого злочинця, що легко йде по життю, рівень його матеріального забезпечення значно вищий від рівня більшої частини населення. І, на жаль, молоді люди бачать підтвердження цього ореола у своєму повсякденному житті, коли корупція і розкрадання бюджетних коштів стали нормою і прагнуть до нього, втрачаючи позитивні якості особистості, про що свідчать дані різних соціологічних опитувань. Тому необхідно поступово перекласти зусилля молодих людей зі сфери антикультурної в культурно-дозвілєву діяльність. Саме в процесі культурно-дозвілєвої діяльності формуються позитивні особистісні якості молоді людини і поступово формується внутрішній механізм саморегуляції особистості.

Розділ 1

Дозвіллезнавство як наукова дисципліна та навчальний предмет

1.1. Дозвілля і дозвіллева діяльність як галузь наукового знання

Сучасна соціокультурна ситуація характеризується цілим рядом негативних процесів, які намітилися в сфері духовного життя українського суспільства – втратою духовно-моральних орієнтирів, відчуження від культури і мистецтва дітей, молоді і дорослих, істотним зменшенням фінансової забезпеченості установ культури, у тому числі й діяльність сучасних культурно-дозвіллевих центрів.

Перехід до ринкової системи відносин спричинює необхідність постійно збагачувати зміст діяльності установ культури, методи її здійснення і шукати нові дозвілєві технології. Основне їхнє завдання полягає в розвитку соціальної активності і творчого потенціалу особистості, організації різноманітних форм дозвілля і відпочинку, створення умов повної самореалізації особистості в сфері дозвілля. На жаль, через соціально-економічні труднощі суспільства, відсутність належної кількості соціально-культурних установ і недостатню увагу до організації дозвілля з боку місцевих органів влади і культурно-дозвіллевих установ відбувається розвиток різноманітних форм дозвіллевої діяльності, яка знаходиться за межами соціально-дозвіллевих інститутів. Вільний час є одним з важливих засобів формування особистості людини. Він безпосередньо впливає і на її виробничо-трудова сферу діяльності, тому що в умовах вільного часу найбільш сприятливо відбуваються рекреаційно-відбудовні процеси, що знімають інтенсивні фізичні

та психічні навантаження. Використання вільного часу є своєрідним індикатором культури, кола духовних потреб та інтересів конкретної особистості або окремої соціальної групи.

Як частина вільного часу дозвілля залучає особистість своєю нерегламентованістю і добровільністю вибору його різних форм, демократичністю, емоційною забарвленістю, можливістю поєднати фізичну й інтелектуальну діяльність, творчу і споглядальну, виробничу й ігрову. Для значної частини людей соціальні інститути дозвілля є ведучими сферами соціально-культурної інтеграції й особистісної самореалізації. Однак усі ці переваги діяльності сфери дозвілля поки ще не стали надбанням, звичним атрибутом способу життя українського народу.

Практика дозвілля показує, що найбільш привабливими формами дозвіллевої діяльності є музика, танці, ігри, шоу, КВВ, однак не завжди культурно-дозвіллеві центри планують свою роботу, виходячи з інтересів людей. Треба не тільки знати сьогоднішні культурні запити, передбачати їхні зміни, а й уміти швидко реагувати на них, вміти запропонувати нові форми і види дозвіллевих занять. Тому необхідно виробити диференційовані форми організації дозвілля різних груп населення. Ця організація повинна містити в собі різні види діяльності у віковому, професійному й соціальному аспектах. Різні категорії людей відрізняються один від одного потребами, рівнем культурної та професійної підготовленості, бюджетами вільного часу і відношенням до нього. Саме це й треба враховувати в роботі сучасних культурно-дозвіллевих установ, які повинні пропонувати людям найбільш ефективні в кожному конкретному випадку дозвіллеві заняття, волю вибору і можливість зміни різних видів діяльності на науковій основі.

Дозвіллезнавство – це галузь науки, яка вивчає життєдіяльність, відносини й організацію людей у сфері вільного часу. Вільний час – це не самоціль. Дійсну цінність він набуває лише тоді, коли використовується для всебічного розвитку особистості. Вільний час призначений для того, щоб людина мала можливість розкрити себе, піднятися до вищого рівня прояву

своїх здібностей, повніше задовольнити свої постійно зростаючі потреби. По суті це такий же зайнятий час, як і години праці на виробництві або в домашньому господарстві. Тільки ця зайнятість – особливого роду. У вільний час ми вчимося, виховуємо дітей, читаємо книги, дивимося телевізор, ходимо в кіно, театр, на концерти, займаємося самоосвітою, спілкуємося з товаришами і друзями, буваємо на природі і т.д. При розгляді складових вільного часу, на наш погляд, цілком може бути приведене положення про те, що вільний час являє собою як дозвілля, так і час для більш піднесеної діяльності. Звідси випливає, що не можна ототожнювати поняття „дозвілля” з поняттям „вільний час”. Вільний час набуває форми дозвілля, але не зводиться цілком до нього. Для дозвілля насамперед характерні пасивно – видовищні форми проведення вільного часу. У рамках дозвілля в основному здійснюється споживання культури, а не її творення: людина прагне задовольнити свої потреби в насолоді, задоволенні, розвазі. Дозвілля розвиває особистість. Дозвілля – це сукупність занять у вільний час, за допомогою яких задовольняються безпосередні фізичні, психічні і духовні потреби, в основному відновлювального характеру. На відміну від природної основи відновлення сил людини, дозвілля є специфічним, соціальним способом регенерації цих сил.

До дозвілля імовірніше всього можна віднести такі види занять, як читання, перегляд телепередач, відвідування кінотеатрів, театрів, концертів, спілкування з друзями, заняття спортом, розваги, прогулянки, ігри, пасивний відпочинок і т. ін. Для занять у години дозвілля характерна в основному самоособистісна спрямованість їхнього змісту.

Більш піднесена діяльність – це заняття у вільний час, за допомогою яких людина розвиває і реалізує свій творчий потенціал, бере участь у виробництві матеріальних і духовних цінностей, найбільш ефективно удосконалює себе як особистість.

Слід також зазначити таку закономірність: і в сфері дозвілля, і в сфері більш піднесеної діяльності в кожного з нас вияв-

ляється основне заняття. Якраз воно і виступає основою всіх інших видів занять і активно впливає як на їхню тривалість, так і на їхню частоту.

Вільний час має дві складові:

- це час, що використовується на необхідну суспільну, творчу й іншу діяльність;
- це власне дозвілля.

Вільний час є частиною позаробочого часу в межах доби, тижня, місяця і року. Він становить значну частину соціального часу і тісно пов'язаний в кількісному і змістовному відношенні з робочим часом. Вільний час починається там, де закінчується не тільки робота на виробництві в установі, а й усяка інша турбота про підтримку фізичного буття людини. Тобто під вільним часом розуміють такий час, що не поглинається безпосередньо продуктивною працею, а залишається вільним для задоволень, для дозвілля, для вільної діяльності і розвитку. Вільний час у цьому змісті виступає як простір для людського розвитку.

1.2. Соціальний феномен вільного часу

Соціальний феномен вільного часу останніми роками привертає увагу усе більшого кола людей. Воно стає предметом обговорення не тільки фахівців, а й широкої громадськості.

Час. Цим поняттям, що ввійшло багато століть тому в побут народів, вимірюється практично будь-який процес, що відбувається в навколишньому світі. Людина не може жити в якому-небудь іншому часі, крім сьогодення. Вона завжди сучасник свого часу. Кожна мить для людини — єдине, неповторне. Час, за словами римського філософа Л. Сенеки, єдина річ, яку не можна повернути назад. Часом вимірюється і життя окремої людини, і людського суспільства в цілому, і історичні форми його існування. Сутність соціального часу — сполучний момент між минулим, сьогоденням і майбутнім поколіннями людей, суспільства в цілому.

За визначенням В.М. Пічи [28] та інших, „сфера позаробочого часу містить у собі безцінний капітал – вільний час. Розташовуючи останнім і користуючись ним практично щодня, багато хто з нас вкладає нього зовсім різний зміст. В одних вільний час асоціюється просто з відпочинком, в інших – з аматорською працею, у третіх – з дружніми зустрічами і розвагами, в четвертих – з непрофесійною творчою діяльністю і т.д. Навіть серед науковців, що безпосередньо займаються вивченням вільного часу, немає єдності в його визначенні”.

Вільний час починається там, де закінчується не тільки робота на виробництві або в установі, а й усяка інша турбота про підтримку фізичного буття людини. Таким чином, під вільним часом розуміється такий час, який не поглинається безпосередньо продуктивною працею, а залишається вільним для задоволень, дозвілля, вільної діяльності й розвитку. Вільний час виступає в цьому плані як простір для людського розвитку. У кожної людини складаються свої, тільки йому властиві взаємини з часом. І хоча, говорячи словами поета, «ми всі під владою часу живемо», сам по собі він не може бути ні поганим, ні гарним. Час – лише простір для наших дій і вчинків. Він не може породити ні доблестей, ні пороків. Усі наші якості (і гарні, і погані) народжуються чи вмирають у нас самих. Зміст, спрямованість, форми нашого дозвілля багато в чому залежать від нас самих, рівня нашої культури.

Варто розрізнити поняття „вільний час суспільства” і „особистий вільний час”. Під першим мається на увазі час, наданий кожним суспільством його членам для задоволення їхніх інтелектуальних і духовних потреб, фізичного розвитку. Особистий же вільний час – це час, що знаходиться в розпорядженні кожної людини. Вільний час суспільства складає зміст вільного часу особистості: останнє не може існувати поза вільним часом суспільства. Особистий вільний час поділяється на суспільно-нормальне та індивідуальне. Суспільно-нормальне залежить від умов життя, а також соціальних і культурних потреб тієї групи людей, до якої належить індивід. Індивідуальне кожної окремої

людини залежить від його інтересів, цінностей, а також від наданих суспільством можливостей для їхнього задоволення.

Поняття „цінність” міцно увійшло в лексикон суспільних наук. Проте його зміст інтерпретується різними вченими далеко неоднозначно. Виявляється, при наявності однакової кількості вільного часу в двох людей одного віку й однієї професії усвідомленні ними цінності цього часу зовсім різні. За визначенням К. А. Абдульханової-Славської [38], типи особистості, більше включені в соціальну динаміку, знаходяться в більш прямих, жорстких (короткострокових), тимчасових зв'язках із соціальними умовами. Вони одержують від соціальних ситуацій свого роду додаткове прискорення. Типи особистості, які слабо включені в соціальні процеси, що не усвідомлюють вільний час як цінність, як правило, найбільше статичні і володіють малим „прискоренням”, оскільки не знають, чим цей час заповнити.

Вільний час — безумовна цінність для кожної людини, оскільки цей час відведений для її розвитку. Воля виступає необхідною умовою індивідуалізації, відокремлення індивіда, знаходження ним його власного „Я”. Воля завжди є воля від чогось для чогось. Без з'ясування цих обставин розмова про вільний час виявляється безпредметною. Вільний час повинен бути вільний від твердої регламентації, примусу („заорганізованості”), адміністративного регламентування. Разом з тим він не може розглядатися поза інтересами суспільства, його норм і моральних принципів. Вільний час може бути заповнений різним змістом, але він не повинен служити простором антигромадської діяльності, використовуватися для збитку волі, суспільству і самій особистості.

Цінністю може бути лише те, що важливе для життя самого суб'єкта. Цінність вільного часу всього суспільства і цінність вільного часу конкретної особистості не тільки не збігаються, але часом і різко суперечать один одному. Для безробітного вільний час не існує, не має змісту поняття „вільний час” і для непрацюючого пенсіонера. Вільний час пов'язаний не тільки з волею вибору видів діяльності, а й з волею

вибору ритму їхнього здійснення. Людині потрібен час для відокремлення, міркувань, коли ніхто не заважає, не відволікає його увагу. Інтенсивність ритму діяльності не може вимірятися простою кількістю фізичних дій.

Економія вільного часу має визначені межі. Треба бути закінченим педантом, щоб кожен вчинок у цей час підкоряти ідеї розвитку. Іноді творча людина може годинами ледарювати, дивитися розважальні чи спортивні передачі по телебаченню, безцільно бродити, гратися разом з дітьми. При цьому йдеться про відпочинок тіла і голови. Просто фізично неможливо використовувати щохвилини вільного часу для особистого розвитку. Через це такий час не можна вважати втраченим для людини. Скорочення витрат часу на господарські потреби і самообслуговування — важливий резерв збільшення обсягу вільного часу.

Вирішити завдання за рахунок скорочення робочого часу при сучасному рівні продуктивності праці практично неможливо. Особливо варто сказати про витрати часу на догляд за дітьми. Тут фактично стирається межа між вільним часом і непорушними витратами позаробочого часу. Батьки витрачають на догляд за дитиною (особливо в перші роки її життя) значну частину свого вільного часу, причому роблять це не тільки з необхідності, а з вільного волевиявлення. Неможливо регламентувати, штучно обмежити час, витрачений на догляд за дітьми та їхнє виховання! Ці витрати завжди залежать від конкретних умов (скажемо, від наявності чи відсутності в родині бабусі і дідуся, від індивідуальних особливостей і стану здоров'я дитини).

Практично кожному з нас доводилося зустрічати чимало умільців, що у вільний час своїми руками майструють меблі, шують оригінальний одяг для себе і для дітей, плетуть кошики і т.д. Це одночасно і господарська діяльність, і розумне використання вільного часу. У перспективі цінність необхідних витрат часу на самообслуговування і господарську діяльність буде підвищуватися. Такі заняття усе більше сприятимуть багатобічному розвитку особистості.

Соціологія вільного часу і культурного дозвілля – важливий напрям досліджень умов і видів (форм) життя суспільства. У сфері вільного часу відбувається не тільки відновлення здатності індивіда до продуктивної праці, а й розвиток духовно-моральних якостей особистості, виховання підростаючого покоління, його соціалізація, здійснюється ряд інших соціально важливих функцій.

У сучасній соціологічній науці існують поняття необхідно-вільний час і вільний час. Необхідно-вільний час визначає межі простору зовнішньої необхідності. Вільний час – це частина позаробочого часу, що залишається в людини, за винятком необхідних витрат часу для вільного розвитку особистості. За визначенням В. М. Лавриненко, необхідний час жорстко детермінований, вільний – більш пластичний.

Класифікація бюджету вільного часу, введена ще в 20-ті роки минулого століття С. Г. Струмлініним [77], передбачає: фізичний розвиток (фізкультура і спорт), прогулянки, туризм; культурна самодіяльність, виконання суспільних обов'язків, навчання, відвідування лекцій, музеїв, читання книг, газет, художня самодіяльність; культурний відпочинок, кіно, театр та інші видовища, домашні ігри, шахи, шашки й т. ін.; різноманітні розваги, приймання гостей і ходіння в гості, інші втрати часу. Р. Л. Стеббинс [75] поділяє дозвілля на серйозне і звичайне. Серйозне дозвілля – це стійкі заняття, які захоплюють людину численними можливостями і властивою їм комплексністю. Цей вид дозвілля відрізняється від „випадкового”, або „несерйозного”, яке пропонує звичайно набагато менше можливостей, набагато більше простого за структурою і рідко припускає досконалість виконання. До сфери дозвілля автор відносить будь-яке існуюче хобі й аматорів, що віддаються йому: колекціонерів, ремісників, учасників самодіяльності, учасників спортивних змагань, ігор і турнірів; аматорів, що захоплюються різними галузями мистецтва, і т.п. Деякі хобі розвиваються в професії. Цей перехід був здійснений у різні моменти історії в усіх любительсько-професійних галузях мистецтва, науки, спорту і розваг.

Комерційні еквіваленти хобі (наприклад, виготовлення і продаж меблів) точніше будуть розглядатися як підприємництво, а не як професія.

Різноманітні організації, які спеціалізуються на дозвіллевій діяльності, забезпечують соціально значимі можливості для зімкнення індивідуалізованих дозвіллевих ідентичностей їхніх членів, так само як і для вираження центральних життєвих інтересів, що вони усі розділяють. Звичайна, неорганізована дозвіллева діяльність нездатна угамувати спрагу організаційної приналежності, оскільки вона (ця діяльність) тільки зрідка стає формально організованою.

Усі витрати часу (необхідного і вільного) для суспільства і для особистості дуже важливі. Але витрати вільного часу якісно інші: вони зумовлені не зовнішніми обставинами, а внутрішніми, усвідомленими потребами розвитку особистості. Діяльність людини у вільний час спрямована на безпосереднє формування індивідуальності людини, тобто на те, що робить її особистістю. Вільний час, як правило, спрямований на розвиток творчих здібностей і задатків, підвищення культурного рівня, на естетичне, моральне, фізичне удосконалення людини. За визначенням В. М. Лавриненко, в міру зростання продуктивних сил суспільства стираються межі необхідного, і розширюється сфера вільного часу. У цьому виявляється закон економії суспільного часу.

Від уміння спрямовувати свою діяльність під час дозвілля на досягнення загальнозначущих цілей, реалізацію своєї життєвої програми, розвиток і удосконалювання своїх сутнісних сил багато в чому залежить соціальне самопочуття людини, задоволеність своїм вільним часом. До специфічних рис особистості, особливо молоді відноситься перевага пошукової, творчо-експериментальної активності. Молодь більше схильна до ігрової діяльності, що охоплює психіку цілком, що дає постійний приплив емоцій, нових відчуттів, і з небажанням пристосовується до одноманітної діяльності, спеціалізованої. Ігрова діяльність має універсальний характер, вона

притягає до себе людей практично всіх віків і соціального стану. У молоді інтерес до ігрової діяльності виражений яскраво. Діапазон цих інтересів широкий і різноманітний: участь у телевізійних і газетних вікторинах, конкурсах, комп'ютерні ігри, спортивні змагання.

Примітною особливістю сучасної дозвіллевої діяльності стало яскраво виражене прагнення до психологічного комфорту в спілкуванні, прагненні придбати певні навички спілкування з людьми різного соціально-психологічного складу.

Спілкування сучасної людини в умовах дозвіллевої діяльності задовольняє, насамперед, такі її потреби:

- в емоційному контакті, співпереживанні;
- в інформації;
- в об'єднанні зусиль для спільних дій.

Потреба в співпереживанні задовольняється, як правило, у малих, первинних групах (родині, групі друзів, неформальному об'єднанні). Спілкування в інформаційній групі, наприклад, організується, як правило, навколо „ерудитів”, осіб, які володіють певною інформацією, якої немає в інших і яка має цінність для цих інших. Спілкування заради спільних погоджених дій виникає не тільки у виробничо-економічній, а й у дозвіллевій сфері діяльності. Усе різноманіття форм спілкування в умовах дозвіллевої діяльності можна класифікувати за такими основними ознаками:

- зміст (пізнавальні, розважальні);
- час (короткочасні, періодичні, систематичні);
- характер (пасивні, активні);
- спрямованість контактів (безпосередні й опосередковані).

Будь-які потреби в сфері дозвілля мають певну послідовність прояву. Задоволення однієї потреби породжує звичайно нову. Завдяки цьому можна змінювати вид діяльності і збагачувати дозвілля. У сфері дозвілля повинен здійснюватися перехід від простих форм діяльності до складніших, від пасивного відпочинку – до активного, від задоволення більш глибоких соціальних і культурних прагнень, від фізичних форм

рекреації – до духовних насолод, від пасивного засвоєння культурних цінностей – до творчості і т.п.

Коли змінюється соціальний стан людини, рівень його культури, то відразу ж відбуваються зміни в структурі дозвілля. Дозвілля збагачується в міру збільшення вільного часу і зростання культурного рівня індивіда. Якщо людина не ставить собі за мету самоудосконалюватися, якщо її вільний час нічим не заповнений, то відбувається деградація дозвілля, збідніння його структури.

1.3. Структура дозвіллевої діяльності

Структура дозвілля складається з декількох рівнів, що відрізняються один від одного своєю психологічною і культурною значимістю, емоційною вагомістю, ступенем духовної активності.

Найпростіший вид дозвілля – відпочинок. Він призначений для відновлення витрачених під час роботи сил і поділяється на активний і пасивний. Пасивний відпочинок характеризується станом спокою, що знімає стомлення і відновлює сили. Чим ти зайнятий – не має значення, аби можна було звільнитися від напруження, одержати емоційну розрядку. Звична, проста діяльність спричинює настрій спокою. Такий відпочинок – невід'ємний елемент життя людини. Він є підготовчим ступенем до більш складної і творчої діяльності.

Активний відпочинок, навпаки, відтворює сили людини з перевищенням вихідного рівня. Він надає роботу м'язам і психічним функціям, яка не знайшла застосування в праці. Людина насолоджується рухом, швидкою зміною емоційних впливів, спілкуванням із друзями. Активний відпочинок, на відміну від пасивного, потребує деякого мінімуму свіжих сил, вольових зусиль і підготовки. До нього відносять фізкультуру, спорт, фізичні й психічні вправи, туризм, ігри, перегляд кінофільмів, відвідування виставок, театрів, музеїв, прослуховування музики, читання, дружнє спілкування. Дослідники виділяють три

основні функції активного відпочинку: відбудовну, розвивальну і гармонізацій. Перша забезпечує людині фізіологічну норму здоров'я і високу працездатність, друга – розвиток її духовних і фізичних сил, третя – гармонію душі і тіла. Загалом, безліч сторін особистості можуть бути розвинуті й удосконалені активним відпочинком, якщо індивід має добре розвинуте вміння відпочивати. Воно є свого роду мистецтво, що полягає в здатності оцінити можливості свого організму і зробити правильний вибір найбільш придатних у цей час занять.

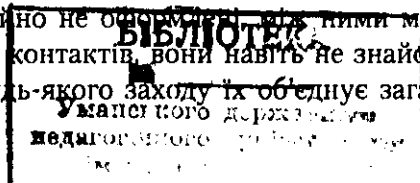
Між роботою і відпочинком соціологи, психологи, економісти встановили прямий взаємозв'язок. У культурно-дозвіллевій діяльності також було проведено ряд досліджень. Найбільш точні і плідні дослідження Ю. О. Стрельцової [76], яка вважає „що будь-який вид вільної діяльності несе в собі як функцію відновлення сил, так і функцію розвитку знань і здібностей людини. Однак одна з цих функцій домінуюча: як вид діяльності має властивість розвивати людину або переважно відновлювати її сили”. Звичайно відпочинок і розваги тісно переплітаються один з одним, але й мають свої розходження. Традиційно „розвагами” іменують такі види діяльності у вільний час, які дають можливість повеселитися, відволікають від турбот. Розваги завжди потребують активності, на відміну від відпочинку. Ще уточнимо, у процесі відпочинку людина відновлює свій фізіологічний стан, а розваги необхідні для зняття психологічних стресів, перевантажень, перевтоми. Отже, розваги потребують особливого емоційного навантаження.

Відпочинок також дає можливість визначити місце і роль окремої людини в соціальній системі (соціальній групі, колективі, суспільстві в цілому) відповідно до його індивідуальних якостей і особливостей. Усе це й робить відпочинок соціально-педагогічним видом діяльності. Важливо, щоб кожна людина займалася улюбленою справою і виконувала ті соціальні функції, які більше всього відповідають її інтересам і можливостям. Так само, крім потреби в активній діяльності, в людини є потреба в живому спогляданні світу і свого внутрішнього жит-

тя, в поетичному і філософському міркуванні. Цей рівень дозвілля називають споглядальним. Йому відповідає спілкування між близькими за духом людьми.

У дозвіллевій діяльності колектив виступає основною ланкою зв'язку між особистістю і суспільством. Заняття в клубному колективі здійснюються на більш високому рівні активності, не обмеженому лише пізнавальною діяльністю, як це відбувається у виробничих і навчальних колективах. У стабільних колективах розвивається інтерес, піднімається активність учасників, увага стає більш стійкою. Важливо, щоб учасники колективів постійно ділилися своїми успіхами з іншими, постійно взаємодіяли. Практикою доведено, що культурно-дозвіллева установа за своєю природою має можливість розвивати в людей стійкі загальні інтереси і в подальшому спиратися на них. Саме 'аматорство засноване на жагучому захопленні, спричинює в людині підвищену, стійку увагу, що є умовою творчості. Треба прагнути до того, щоб і масові заходи зумовлювали велику активність її учасників. Відповідно така активність, викликає увагу і підтримує її на високому рівні.

Люди, які випадково зустрілися, являють собою номінальну групу. Це нестабільна аудиторія, яка характеризується, як правило, слабкими зв'язками між собою, різними цілями. Це обмежує можливості розвитку динамічних процесів у групі та можливості самоствердження її учасників. Але це зовсім не означає, що в нестабільних аудиторіях не відбувається поширення і закріплення соціально-психологічних змін у свідомості окремих людей і підгруп. Звичайно, це відбувається масивніше, йде більше через задоволення потреб, ніж шляхом розвитку їхніх здібностей, що характерно для стабільних колективів. Сюди ж можна віднести й масову аудиторію, яка багато в чому відрізняється від гурткової (групової), що складається з відвідувачів, які постійно взаємодіють. Її члени організаційно не оформлені, зв'язаними між ними може і не бути ніяких постійних контактів, вони навіть не знайомі один з одним, але під час будь-якого заходу їх об'єднує загальна мета і загальне

заняття. Це немаловажно, тому що в культурно-дозвіллевій установі, з одного боку, створюються різномірні аудиторії (за особистими, груповими, колективними ознаками), а з іншого – уніфікуються об'єднання усіх на основі спільності інтересів і однакових мотивів відвідування.

Характер і рівень взаємин людей, які складаються в будь-якому колективі, рухає або гальмує розвиток дозвіллевих інтересів, впливаючи на відношення до відпочинку. Тому дуже важливо в культурно-дозвіллевій установі враховувати різні співвідношення особистісних і групових моментів. Це дає змогу знайти якнайбільше варіантів соціального зрівноважування молодого людини із середовищем занять на дозвіллі, а також це розширить мобільність окремих людей і цілих груп.

Добір матеріалу для будь-яких заходів складний і суперечливий. Адже в масовій аудиторії можуть бути люди з різними особистісними утвореннями, віком, соціальним станом, культурним рівнем розвитку. Одні вимагають високої якості заходу, інші про це не задумуються, тому потрібно задовольнити смаки представників і низького і високого рівня підготовки, треба дати матеріал, що виконує прості і більш складні педагогічні функції. Таким чином, у нестабільній аудиторії організатор дозвілля має справу з безліччю потреб (у відпочинку, спілкуванні, пізнанні, насолоді) і з безліччю різних інтересів. Тому він повинен мати педагогічну оперативність у виявленні і використанні цих моментів. Потрібно враховувати особливості реклами заходу, розглянути мотиви відвідування культурно-дозвіллевої установи.

Зрозуміло, кожний відпочиває по-своєму, виходячи з власних можливостей і умов. Однак є ряд загальних вимог, яким повинне відповідати дозвілля, щоб бути повноцінним. Ці вимоги впливають з тієї соціальної ролі, яку має виконувати дозвілля. Насамперед, необхідно підходити до нього як до засобу виховання і самовиховання людини, формування всебічно, гармонічно розвиненої особистості. При виборі й організації тих чи інших занять, форм дозвіллевої діяльності слід враховувати їхнє виховне значення, чітко уявляти, яким якість особистості

вони допоможуть сформуватися або закріпитися. Завдання людини всебічно розвивати свої здібності має особливий характер. Справа в тому, що формування і розвиток здібностей можна реалізувати лише на основі задоволення потреб особистості. Останні, у даному взаємозв'язку, являють собою рушійну силу здатності. Тому це завдання припускає всебічний розвиток здібностей людини і настільки ж усебічне задоволення його потреб. Ясно, що вирішити це завдання неможливо без сфери дозвілля, де знаходить задоволення цілий комплекс потреб, у тому числі й потреба особистості в розвитку та в самовдосконаленні. Вона виявляється як її свідоме бажання спеціально впливати на себе певними заняттями, вправами з метою самовдосконалення і розвитку. Значення даної цієї надзвичайно важливе, тому що наявність лише зовнішніх, хоча б і визначальних умов, недостатнє для реалізації цілей усебічного розвитку людини. Треба, щоб і сама людина хотіла цього розвитку, розуміла його необхідність.

Таким чином, активне, змістовне дозвілля потребує певних потреб і здібностей людей. Опиратися на творчі види дозвіллевих занять, на забезпечення прямої участі в них кожної окремої людини – головний шлях формування в ній особистісних якостей, які сприятимуть змістовному й активному проведенню дозвілля.

Питання для самоперевірки

1. Дозвіллезнавство як наукова дисципліна та навчальний предмет.
2. Проблеми культурно-дозвіллевої діяльності.
3. Дозвіллева діяльність як особистий вибір особистістю занять у вільний час.

Завдання для самопідготовки

1. Розкрийте сутність дозвілля та дозвіллевої діяльності в системі соціальної роботи.

2. Дайте характеристику діяльності організатора дозвіллевой діяльності та розкрийте його соціальний статус.

Література

- Анашкина Г.П.* Досуг интеллигенции // Социс. – 2001. №12. – С. 34–45.
- Андреева Г.М.* Социальная психология. – М.: Аспект пресс, 1998. – 325 с.
- Артемов В.А.* Социальное время: проблемы изучения и использования. – Новосибирск, 1997. – 465 с.
- Байкова В.Г.* Досуг, свободное время. – М., 1985. – 169 с.
- Бочарова В.Г.* Педагогика социальной работы – М.: Просвещение, 1994. – С. 41–86.
- Грушин Б.* Творческий потенциал свободного времени. – М: Профиздат, 1990. – 153 с.
- Ерошенко И.Н.* Культурно-досуговая деятельность в современных условиях. – М.: НГИК, 1994. – 69 с.
- Киселева Т.Г., Красильников Ю.Д.* Социальный педагог в культурно-досуговой сфере. – М., 1991. – 236 с.
- Киселева Т.Г.* Теория досуга за рубежом: курс лекций. – М., 1992. – 163 с.
- Культурно-досуговая деятельность: Учеб. пособие /* Под ред. Жаркова А.Д., Чижикова В.М. – М.: Изд-во МГУК, 1991. – 248 с.
- Миц Г.И.* Свободное время: желаемое и действительное. – М., 1998. – 222 с.
- Мискевич Л.Б.* Человек и свободное время: мнение социолога. – Минск, 1998. – 314 с.
- Молчанов Ю.Б.* Проблема времени в современной науке. – М., 1990. – 512 с.
- Мосалев Б.Г.* Досуг. – М.: Изд-во МГУК, 1995. – 85 с.
- Новаторов В.Е.* Организаторы досуга. – М.: Россия, 1989. – 62 с.
- Орлов Г.П.* Свободное время и личность. – Свердловск, 1983. – 312 с.

Розділ 1. Дозвіллезнавство як наукова дисципліна та навчальний предмет

Орлов Г.П. Свободное время – условие развития человека и мера общественного богатства. – Свердловск, 1989. – 105 с.

Орлов Г.П., Букреев А.Б. Активный отдых как фактор развития личности. – М., 1991. – 222 с.

Піча В.М. Культура вільного часу (філософсько-соціальний аспект). – Львів, 1990. – 29 с.

Фомичева П.Н. Современные социологические теории социального времени. Научно-аналитический обзор. – М., 1993. – 254 с.

Розділ 2

Соціально-історичні особливості розвитку сучасної системи культурно-дозвілєвої діяльності

2.1. Історико-культурний аналіз дозвілля та дозвілєвої діяльності на прикінці XIX – 90-ті роки XX ст.

Вивчення історичних особливостей розвитку культурно-дозвілєвої діяльності як системи припускає, насамперед, знання власне самого поняття „система”. Існує значне різноманіття наукового визначення цього поняття. Система – безліч елементів, які знаходяться у відносинах і зв'язках між собою, що утворюють визначену цілісність, єдність. Спираючись на це визначення, сформулювати поняття системи методичного забезпечення культурно-дозвілєвої діяльності можна як сукупність різнорівневих органів методичної діяльності різних відомств, об'єднаних єдиними цілями, об'єктом, засобами, методами і нормами діяльності, що знаходяться в постійній взаємодії всіх сторін і рівнів її ієрархії.

Система культурно-дозвілєвої діяльності сформувалася не відразу. Її становлення і розвиток охоплює досить значний історичний період. Але, найбільше інтенсивно вона створювалася наприкінці XIX ст. Ознаки методичної діяльності почали виявлятися на початку XX ст. У цей період стали створювати народні будинки. У народному будинку, як правило, працювали самодіяльні гуртки, проводилися концерти, читалися лекції. Більшість народних будинків мали у своєму розпорядженні концертний зал, набір народних інструментів, бібліотеку-читальню, чайну. Великий інтерес викликало театральне мистецтво.

У багатьох народних будинках створювалися і працювали народні театри. Ідею розвитку самодіяльних театрів підтримували видатні суспільні діячі, працівники культури і мистецтва. Серед них Н. Крупська, М. Горький, В. Поленов, К. Станіславський, Л. Толстой, Н. Бунаков, Н. Бурмакін і багато інших. Їхніми зусиллями створювалися не тільки народні театри, а й основи майбутньої системи методичної й організаційної допомоги самодіяльним колективам.

У матеріалах, опублікованих у періодичній пресі у зв'язку із 50-річчям методичних центрів, відзначалося, що в 1909 р. за ініціативою групи ентузіастів та керівника селянського театру в селі Бурмакіно Ярославської області Н.В. Скородумова при Всеросійському союзі сценічних діячів була організована комісія із сільського театру. На початку 1911 р. комісія перейшла у ведення Російського технічного суспільства і стала називатися відділом сприяння фабричним і сільським театрам. Членами і співробітниками відділу поряд з професійними артистами, художниками, літераторами стали робітники, сільські вчителі, селяни. Надалі функції відділу були передані секції сприяння пристрою сільських, фабричних, шкільних театрів Московського товариства народних університетів під головуванням академіка живопису В.Д. Поленова. Секція постачала аматорські народні театри п'єсами, рекомендаційними, репертуарними рецензіями, режисерськими розробками. Був організований прокат декорацій, костюмів, бутафорії, освітлювальних приладів. За словами В.Д. Поленова, секція стала „театральною лабораторією на всю Росію”. У 1915 р. за проектом В.Д. Поленова, на кошти самого художника, а також С.Т. Морозова і ряду майстрів Малого і Художнього театрів було збудовано спеціальний будинок, який одержав назву Поленовський Будинок. У ньому створюються робочий театр, музей портативних декорацій, що трансформуються, сценічних костюмів та інших засобів оформлення для фабрично-заводських і сільських театрів, прокатний склад. У ряді губерній Росії створюються союзи, суспільства просвітніх організацій і установ.

На основі широкого самодіяльного руху, зумовленого сучасними перетвореннями, починається активний розвиток системи методичної діяльності. Робітники об'єднувалися в різні клуби, створювалися курси, школи, гуртки, лекторії і багато інших культурно-просвітніх формувань. Поленовський Будинок активно включається в розвиток культури народу. Основна увага приділяється розвитку художньої самодіяльності на селі. З цією метою створюються музичний, літературний, художньо-технічний відділи, відділ шкільного театру.

Саме організована самодіяльність зажадала розробки як загальних принципів методики, так і конкретних методів, форм культурно-просвітньої діяльності населення, створення умов для творчого самовираження. Створення мережі установ культури в країні, зародження і розвиток форм і методів їхньої діяльності потребували принципово нових підходів до організації культурно-просвітньої роботи, її методичного забезпечення. Очолюючи культурно-просвітню комісію Виборзької районної управи Петрограда, Н. К. Крупська розробила концепцію організації культурно-просвітньої роботи. Суть її полягала в тому, щоб до керівництва роботою установ культури залучити представників заводів, підприємств і організацій, створити масову культурно-просвітню комісію для рішення всіх питань роботи установ культури і через неї включити в культурно-просвітній рух щонайширші маси трудового населення. У цей же час виникли й альтернативні програми. Пропонувалося зібрати невелику групу підготовлених людей і наділити їх повноваженнями на відкриття необхідних культосвітніх установ. Цей шлях був, безумовно, легшим, але його реалізація могла б призвести до ізоляції культурно-просвітніх установ від широкої громадськості. У подальшому на основі концепції самоврядування і самодіяльності робітників за допомогою культурно-просвітніх комісій у країні широко розвивається мережа клубів, народних будинків, хат-читалень та т. ін. Культурно-просвітні установи стають центром суспільного і духов-

ного життя людей. У цих установах читають лекції, доповіді, проводять конференції, концерти, ставлять спектаклі. Почався процес упровадження працівниками культури нового змісту культурно-просвітньої діяльності, усунення ізольованості установ культури від людини.

Становлення культурно-просвітньої роботи стало передумовою появи деяких елементів методичної діяльності. Найістотніші з них:

- в обласних містах створюються центральні клуби, в завдання яких входить не тільки організація культурно-просвітньої роботи з населенням, а й здійснення єдиного керівництва роботою вилучених від центру дрібніших клубів-осередків;
- центральний клуб як би групує біля себе дрібніші клуби;
- у волостях створюються культурні центри, які працюють як культурно-просвітні установи й одночасно надають допомогу в організації роботи установам культури своєї території;
- створюються показові клубні установи для поширення передового досвіду роботи;
- для координації роботи створюються координаційні комітети.

Таким чином, утворювалася досить цілісна мережа культурно-просвітніх установ, у структурі якої рельєфно позначалися елементи методичного впливу на зміст роботи цих установ. У пресі, в урядових директивних документах, у матеріалах нарад того часу ставилися питання методичної озброєності установ культури. Первісний період становлення культурно-просвітньої роботи характеризується усвідомленням і розробленням основ методики, добором форм і методів культурно-просвітньої роботи. Спираючись на практику, шляхом підбору методична робота знаходила і накопичувала досвід. Це створювало передумови наступного формування в культурно-просвітній роботі стійких цільових методичних структур. Ставилися і зважувалися завдання надання методичної допомоги центральних органів

культури культурно-просвітнім установам, щодо збирання й узагальнення матеріалів про роботу найбільш життєвих установ такого типу. Визнавалося доцільним створювати і підбирати необхідну довідкову і репертуарну літературу для установ культури. Клубним установам, хатам-читальням пропонувалося стати свого роду лабораторіями, де апробувалася методична література. Народні будинки, клуби перетворювалися на свого роду опорні пункти масової культурної діяльності, на своєрідні низові методичні органи. Починало розвиватися шефство над селом. Культурно-просвітні установи накопичували досить широкий арсенал форм, засобів і методів роботи. З'явилася необхідність у поширенні кращих досягнень у цій сфері й у спрямованій методичній діяльності. Цьому сприяла організація спеціальних кабінетів, завданням яких було:

- методичний облік роботи культурно-просвітніх установ на всіх рівнях (у губернії, повіті, волості);
- диференційована робота в районах з урахуванням специфіки різних типів установ культури, індивідуальних особливостей різних категорій населення, забезпечення взаємного обміну досвідом;
- узагальнення і поширення досвіду роботи передових установ культури;
- перероблення спеціальної літератури, наукових матеріалів у максимально доступні і зрозумілі місцевим працівникам розробки. Методична діяльність поступово збагачується новими формами: проводяться інструктажі, починається підготовка і перепідготовка працівників дозвіллевої діяльності.

Методична діяльність поступово знаходить риси визначеної системи. Будуються і відкриваються Палаци і Будинку культури, радгоспні і колгоспні клуби. Вони являють собою новий, уже більш високий тип установ дозвілля і виконують визначені методичні функції. У культурно-просвітню роботу впроваджуються нові методи, методична діяльність піднімається на новий

якісний рівень – відбувається перехід до єдиного методичного керівництва культосвітньою роботою.

У 1930 р. Поленовський Будинок перейменували в Центральний будинок самодіяльного мистецтва в місті і селі (ЦБСМ), і вже в 1931 р. рішенням колегії Наркомпросу в крайових і обласних центрах було створено 19 будинків мистецтв. Ці будинки і склали основу системи методичного керівництва самодіяльною творчістю, народними центрами дозвілля. На курсах Центрального Будинку самодіяльного мистецтва були підготовлені кадри для організації крайових і обласних центрів.

У роботі перших центрів дозвілля були злети і падіння, успіхи й невдачі. Головною проблемою в цей період були кадри. У штаті Центрального Будинку були видатні вчені, фахівці з усіх видів мистецтва, однак вони не могли, а багато хто і не мали бажання вирішувати методичні завдання дозвілля населення. Кадри методистів довелося підбирати і виховувати.

В активі перших методичних органів дозвілля було: Перша виставка робіт колгоспних самодіяльних художників у 1935 р.; Перший Всесоюзний перепис колгоспно-радгоспних художньо-самодіяльних гуртків; Перший Всесоюзний конкурс музичних майстрів і майстерень на краще виготовлення балалайки і домри; Перший показ художньої самодіяльності СРСР на Всесоюзній сільськогосподарській виставці.

У 1936 р. Центральний Будинок самодіяльного мистецтва в місті і селі був перетворений на Всесоюзний Будинок народної творчості і дозвілля Комітету зі справ мистецтв, і він очолив систему методичного керівництва художньою самодіяльністю в країні.

Зростання суспільної потреби в удосконалюванні культурно-дозвілдової діяльності об'єктивно спричинило необхідність створення науково-методичних органів, покликаних методично забезпечувати роботу установ культури і дозвілля.

Створення сучасної державної системи науково-методичного керівництва дозвілливою діяльністю завершилося в 1979 р.

У цей період було створено Всесоюзний, республіканські, обласні науково-методичні центри народної творчості і культурно-дозвіллевої роботи. Міністерство культури СРСР і його органи на місцях очолили науково-методичне керівництво культурно-дозвіллевою діяльністю і самодіяльною художньою творчістю в країні з надання методичної допомоги усім культурно-дозвіллевим установам і колективам самодіяльності незалежно від їхньої відомчої підпорядкованості. Науково-дозвіллеві центри були створені на базі Будинків народної творчості, а також методичних кабінетів з культурно-просвітньої роботи міністерств і обласних органів культури. Зі створенням централізованих клубних систем окремі методичні функції виконують центральні сільські Будинки культури.

Усі утворені елементи сучасної системи методичного забезпечення культурно-дозвіллевої діяльності взаємозалежні між собою і знаходяться у визначеній супідрядності. Їх поєднують єдині цілі, які досягаються послідовною реалізацією цільових завдань розвитку культури і дозвілля найбільш ефективними методами і формами культурно-дозвіллевої діяльності. Кожен елемент системи на своєму рівні вирішує питання підвищення якості і результативності методичного забезпечення культурно-дозвіллевої діяльності. На основі наукових досліджень, передового досвіду роботи методичні центри розробляють методичні рекомендації на допомогу практикам. Раціональне використання рекомендацій на практиці найчастіше забезпечує впровадження новітніх ефективних форм у культурно-дозвіллевій діяльності. Головними завдання методичних центрів є підготовка і проведення оглядів, конкурсів, фестивалів самодіяльної творчості, проведення семінарів, науково-методичних та науково-практичних конференцій, творчих лабораторій і т. ін. Методичні центри аналізують стан і тенденції розвитку культурно-дозвіллевої діяльності, самодіяльної творчості. При них працюють громадські ради, секції, проблемні ла-

бораторії з різних напрямів діяльності, визначаються базові установи культури і самодіяльні колективи для організації дослідно-експериментальної, творчої роботи. Центри накопичують і систематизують методичні матеріали, літературу, інформацію і на цій основі формують довідково-інформаційні фонди дозвіллевої діяльності.

2.2. Соціально-історичні особливості розвитку дозвіллевих центрів для молоді в нашій країні і за кордоном

Аналізуючи саме явище дозвіллевої діяльності, його різновиди і їхнє архітектурне втілення, можна зробити висновок, що дозвілля молоді споконвічно було основною складовою частиною всієї дозвіллевої діяльності.

Із стародівніх часів існували місця офіційного проведення дозвілля – священні й обрядові. Причому обряди, пов'язані саме з молоддю, займали значне місце.

Уже в античній Греції з'явилися театри, стадіони, гімназії, бібліотеки, храми. А римська культура подарувала світу перші багатофункціональні центри, які включали приміщення для масажу і бань, басейнів, спортивних арен; бібліотек, садів, кімнат ділових зустрічей, лоджій для диспутів.

У середні віки розмаїтість об'єктів дозвіллевої діяльності пояснюється розшаруванням суспільства. Це палаци і замські резиденції феодалів (бали, турніри, бенкети) і прості цехи ремісників, які виконують роль первинних клубних осередків. Духівництво мало особливі центри: монастирі, що включали безліч функцій, собори, зали для зборів, трапезні, бібліотеки, готелі, школи, сільськогосподарські угіддя, мальовничі і скульптурні майстерні.

У той же час складалася структура нецерковних освітніх установ. З'явилися перші університетські міста. Улаштовані за принципом монастирів, вони містили каплицю, залу, ворота – ведучі ланки в структурі коледжу. Навіть у той час зала була

одним з найважливіших елементів університетського життя – місце загальних зборів молодих людей, зустрічей і трапез.

У період капіталізму знову з'являються загальнодоступні дозвілєві споруди – театр, виставочна галерея, парки. Робітники проводять вільний час у питних закладах – кафе, таверні, бістро, пивних. Деякі з них включали елементи клубної роботи. Зароджуються перші клуби за професійними і товариськими ознаками.

У середині ХІХ ст. відбувається розвиток видовищно-розважальних форм – кіно, вар'єте, луна-парк (індустрія розваг), де молодіжний характер розваг (через специфіку його вікових особливостей) відіграє головну роль.

Початок ХХ ст. характеризується бурхливими політичними і соціальними змінами. У цих умовах відокремлюються поняття молодіжної політики, молодіжної культури, молодіжного дозвілля. Усе це безпосередньо відбивається на архітектурі: слідом за багатофункціональними дозвілєвими комплексами створюються комплекси окремо для молоді. Таким чином, створення молодіжних центрів – це явище соціального розвитку, явище часу. Ця тенденція знаходить висвітлення як на практиці, так і в теорії; як у нашій країні, так і за кордоном.

У 20–30-ті роки, поряд з ідеями створення Палаців і Будинків культури, розробляються проекти Будинків юного пролетаря, Палаців молоді. Висунуті ідеї забігають далеко вперед, не завжди маючи засоби на здійснення. Однак на початку ХХ ст. не були втілені в життя наявні проекти будинків молоді – у 1925 р. основною формою роботи з молоддю затверджуються юнацькі секції при будинках і палацах культури загального типу.

Лише в 50–60-ті роки відбувається повернення до цієї проблеми. Намічається перехід від проектування окремих будинків до проектування культурних центрів. І негайно спостерігається спеціалізація установ культури за видами і контингентом обслуговування.

З появою в 1956 р. клубу молоді Петроградської сторони в Ленінграді й Одеського клубу молоді почався активний рух

молодіжних клубів. Ідеї будинків молоді знову стали актуальні. Розроблені були будинку молоді в Москві, Комсомольську-на-Амурі, Цілінограді, Донецьку, Ташкенті, Ленінграді, Кишиневі, Мінську, Свердловську, Владивостоці, Краснодарі, Благовещенську, Казані, Єревані.

Великий практичний досвід проектування молодіжних центрів підкріплювався теоретичними роботами. Починаючи з 60-х років, відповідаючи на вимоги часу, поряд практичними ведуться теоретичні розробки багатофункціональних центрів, універсальних дозвілєвих центрів, молодіжних творчих центрів. Після будівництва палацу піонерів на Ленінських горах, Московського інституту електронної техніки в м. Зеленограді закріплюються в теорії знайдені на практиці принципи.

За кордоном схожі соціальні процеси приводять до появи багатофункціональних культурних центрів і постановки проблеми організації молодіжного дозвілля.

У Франції будівництво будинків молоді почалося після Другої світової війни: у кожному місті, сільському населеному пункті, районі будувалися установи клубного типу – вогнища культури молоді Франції. Їхнім завданням було об'єднати, налагодити контакти між людьми різного походження, різних професій. За задумом це щось більше, ніж клуб. Програму діяльності виробляли і здійснювали члени клубу (розваги, фізична, практична, інтелектуальна, художня діяльність, інформація, спектаклі, подорожі, громадсько-побутове обслуговування).

Інший елемент молодіжного дозвілля у Франції – будинки культури. На відмінну від будинків молоді, вони не були рядовим елементом соціального оснащення міста, але вищим ступенем різних суспільно-виховних установ, що організують і координують культурну діяльність свого району.

Особливістю молодіжних установ у Болгарії, як і у Франції, було дотримання масштабу, що відповідає призначенню (немає гігантоманії і показності). Їхня головна мета – невимушений виховний процес і визначення інтересів молоді.

У НДР дитячі і молодіжні установи поділялися на централізовані молодіжні клуби, молодіжні секції при будинках культури і навчальних закладах, будинки піонерів, будинки науки і техніки для школярів, спортивні зали, комплекси і зони відпочинку. Були також приклади об'єднання молодіжного і спортивного центрів.

У Японії – молодіжні центри, як правило, були винесені за межі міста (молодіжний комплекс у префектурі Сіга, молодіжний центр на острові Окінава). Вони вирішували проблему розважального відпочинку. У межах міста центри виконують ще й просвітні, навчальні функції (суспільний центр і будинок молоді в м. Тітібу).

У багатьох містах США, Канади, Великої Британії та інших країн молодіжні центри розташовуються при університетських комплексах. У м. Берклі (США) функціонував центри активності – комплекс суспільно-культурного центру Каліфорнійського університету. Будинок просвітнього центру в м. Етібікок (Канада), який входить до складу громадського центру міста. У ньому збираються студенти, викладачі і жителі міста, обмінюються досвідом і одержують різнобічну інформацію з усіх галузей знань. Наприклад, за кордоном, найпоширенішими за організацією і формами роботи є організації скаутів, молодих друзів природи Австрії, піонерської організації імені Е. Тельмана, Всесвітньої асоціації молодих жінок-християнок.

Скаути. Засновник скаутів Лорд Баден Пауел розпочав з організації скаутського табору на далекому острові Браунсі у Великій Британії. У 1907 р. він зібрав 20 хлопчиків. Це були діти його родичів, знайомих і друзів, різні за походженням, вихованням і статком. Після прибуття в табір вони поселялися в наметах. Такого ще не було в їхньому житті. Тут же, в таборі, вони вперше придумали елементи майбутньої скаутської форми, щоправда поки ще тільки знаки відмінності. Тепер кожний, хто знаходився в якому-небудь патрулі, зав'язував на плечі вовняний вузол різних кольорів: вовки – блакитний, леви – жовтий. Кожен патруль мав прапорець із зображенням цієї тварини. У всіх хлопчиків був латунний знак – лілея, який вони носили на грудях. Після того як скауты проходили певні іспи-

ти, їм видавали свисток з написом «Будь готовий!». Коли кожний досягав вищих результатів, він одержував хустку на шию кольору хакі. Цей табір став історичним для скаутського руху, саме тут виросла ідея основного правила скаутського Закону „Скаут друг для всіх і брат для кожного скаута”. З тих пір скаутській рух зростає і розвивався, набирає силу, а ім'я його засновника знає кожен скаут у будь-якій країні.

Скаутській рух дбайливо зберігає свої атрибути і символи, дотримується своїх скаутських церемоній. Скаутська емблема широко відома в усьому світі. Красива біла лілея з трьома пелюстками на фіолетово-лілового фоні. Ця емблема стала символом з моменту його зародження. 250 млн скаутів носили цю емблему, 16 млн скаутів в усьому світі носять її зараз. Скаутський девіз – „Будь готовий!” Він говорить, що ти завжди готовий розумом і тілом подолати будь-які труднощі, якщо необхідно допомогти іншим. Чим більше скаутських навичок у тебе в запасі, тим більше впевненості в тому, що ти здатний жити відповідно до девізу. Кожен скаут повинний підготувати себе до того, щоб стати корисним громадянином батьківщини і брати участь у створенні щасливого життя для себе й інших.

Скаутський знак супроводжується підніманням руки. Він робиться правою рукою: піднімається рука прямо вгору і не згинається в лікті. Рука відкрита долонею вперед, а три випрямлених пальці стиснуті разом. Цей знак символізує три частини скаутської обіцянки: – борг перед Богом, перед самим собою і перед іншими. А мовою жестів це означає: – мудрість. Скаутське рукостискання – ознака прояву дружелюбності і відданості. Бен Пауел перейняв традицію потиску лівою рукою від одного африканського племені. Особливі знаки у вигляді нашивок, які скаути носять на рукаві, позначають його досягнення в тій чи іншій скаутській діяльності.

Скаутом може стати будь-який хлопець або дівчина у віці 6–20 років і більше, що визнає Конституцію Всесвітньої Організації Скаутського руху і діє відповідно до її принципів. Скаути розподіляються за віком: кабскаути – молодший вік, 6–10 років;

скаути – середній вік, 11–15 років; ровери – старший вік, 16–20 років і більше. Коли хлопчик або дівчинка приєднуються до кабскаутів, немає значення, скільки їм років. Вони обов'язково проходять первісну програму, вивчають обіцянку кабскаута: «Я обіцяю зробити все, щоб виконати свій борг перед Богом і моєю Країною, допомагати іншим і підкорятися Закону кабскутської групи». Як тільки ти приєднаєшся до скаутів, то станеш членом патруля. Патруль – це невелике об'єднання скаутів із 6–8 осіб, де хлопці працюють і відпочивають разом. У кожному патрулі є свій лідер. Є давня традиція: кожен патруль вибирає собі ім'я. У скаутів ім'я ніби відбиває колективний портрет патруля, а зображення тварини, птаха або квітки є емблемою й особистим знаком кожного скаута, зображення якого носять у вигляді нашивки на лівому рукаві сорочки.

Усі члени Скаутського Руху вірні Скаутському Закону і виконують його. Скаутські закони: честі скаута варто довіряти; скаут вірний товариш і друг; борг скаута – бути корисним і допомагати іншим; скаут – друг усім і брат будь-якому скауту; скаут ввічливий; скаут – друг тварин; скаут беззаперечно підкоряється своїм батькам, а також наказам керівника патруля, скаутмайстера; скаут посміхається і не сумує при будь-яких труднощах; скаут ощадливий; скаут чистий у думках, словах і справах.

Для скаута необхідні такі якості характеру:

1. Честь – ти завжди чесно поведишся щодо інших, чесно виконуєш свої обов'язки і з честю виходиш з важких ситуацій у поході.

2. Дисципліна – це основа для твоєї гарної роботи в житті.

3. Стриманість і воля – це приходить з морального і фізичного тренування, такі якості допоможуть тобі утриматися від вживання алкоголю, убережуть від непотрібних емоцій.

4. Відповідальність – це прояв особливої сили волі. Спільна робота в Скаутінгу – це справи, де ти береш частину відповідальності на себе, виконуючи певні обов'язки якоїсь загальної, важливої справи для інших.

5. Охайність – кожний повинний уміти стежити за собою.

6. Впевненість у собі – вона приходить лише тоді, коли ти можеш допомогти другу в складній ситуації, коли тобі потрібно разом з іншими брати частку відповідальності на свої плечі.

7. Здоровий глузд – це здатність приймати в складних, критичних ситуаціях потрібні рішення.

8. Вибір друзів – це частина здорового глузду, адже ти проводиш вільний час із людьми, які тобі подобаються, дізнаєшся від них багато нового і цікавого.

Таким чином, Всесвітня Організація Скаутського Руху – це добровільна, неполітична, неурядова організація, яка об'єднує Національні Скаутські Асоціації в усьому світі. Вона нараховує понад 16 млн скаутів у 150 країнах світу. Генеральний Секретар Всесвітньої Організації – відомий швейцарець Жак Морейлльон, ініціатор відомої Міжнародної операції допомоги „Скаутти – дітям Чорнобиля”. Кожні три роки Всесвітня Організація Скаутського Руху проводить міжнародну зустріч скаутів – Джамбори. Це свято всесвітнього братерства проводиться з 1920 року, коли в Лондоні з ініціативи Баден Пауела відбулося перше Джамбори. Вісім тисяч скаутів з 34 країн вже в той час зібралися на свою першу зустріч. Багато Національних Асоціацій проводять місцеві Джамбори і запрошують у гості скаутів з інших країн.

Молоді друзі природи Австрії. Організація створена в 1895 р. З 1934 р. була заборонена, відтворена в 1945 р. Є молодіжною організацією Друзів природи Австрії. Нараховує 55 тис членів у віці 6–25 років. Будується за територіальним принципом відповідно до адміністративного розподілу країни. Керівництво організацією здійснюється на федеральному і земельному рівнях. Вищий орган – Федеральна конференція, що вибирає федеральний комітет.

Основне завдання організації: організація дозвілля, вільного часу молоді як альтернатива індустрії відпочинку; залучення молоді до громадської діяльності, насамперед з охорони природи; консультація осіб, які відмовляються від несення

військової служби; керівництво секціями і гуртками з альпінізму, спортивного орієнтування і т. ін.

Форми роботи організації: проведення великих спортивних, культурних і політичних заходів, семінарів з актуальних проблем молоді й охорони навколишнього середовища, робота в молодіжних центрах. Організація бере участь у заходах австрійського руху прихильників миру.

Молоді друзі природи Австрії є членом Міжнародної організації молодих друзів природи, підтримують контакти з аналогічними молодіжними організаціями в багатьох країнах світу.

Піонерська організація імені Ернста Тельмана. Ця організація створена в грудні 1894 р. З 1952 р. носить ім'я Ернста Тельмана. Ця піонерська організація об'єднує 1,5 млн дітей у віці 6–14 років. Молодші школярі об'єднуються в загони юних піонерів, старші – у піонерів-тельманців. Головне завдання організації – організація вільного часу молоді, виховання підростаючого покоління активними будівниками своєї держави. Молоді вчені, кваліфіковані робітники і студенти активно шефствують над піонерськими організаціями, ознайомлюють їх з питаннями розвитку передової науки і техніки, організовують олімпіади з різних галузей знань, учнівські наукові об'єднання, роботу гуртків. Важливими подіями в житті піонерської організації є піонерські зльоти. Перший зліт піонерів НДР відбувся в серпні 1952 р. в Дрездені.

Всесвітня асоціація молодих жінок-християнок. Це велика міжнародна конфесіональна організація, яка працює з жіночою молоддю, аналог і найближчий партнер Всесвітнього альянсу асоціацій молодих християн. Створена в Лондоні в 1894 р. з метою розширення і зміцнення впливу протестантства серед дівчат і молодих жінок.

Офіційні цілі організації: розвиток взаєморозуміння і співробітництва на національному і міжнародному рівні, розширення конструктивних зв'язків з міжнародними об'єднаннями як неурядовими, так і міждержавними, виступ на захист прав людини, в тому числі прав дітей, сприяння об'єднанню

жінок і дівчат у загальне всесвітнє співробітництво, засноване на принципах християнської єдності. Підкреслюючи свою нейтральність у політичних питаннях, асоціація висловлюється за мир і роззброєння, різко виступає проти расизму й апартеїду. Вищий орган – рада, на якій раз у чотири роки збираються делегати від національних асоціацій, які обирають виконавчий комітет. Практичну роботу веде секретаріат на чолі з генеральним секретарем. Асоціація об'єднує національні організації 84 країн.

Найбільш розповсюджена форма діяльності національних організацій – клубна робота. Клуби об'єднують 30–40 осіб і займаються культурним дозвіллям, фізичним вихованням, спеціальними програмами для дівчат. Активно ведеться бібліотечна робота. Особливу увагу організація приділяє благодійній, місіонерській і культурно-просвітній діяльності в країнах, які розвиваються. Володіючи могутньою фінансовою базою, асоціація веде роботу серед біженців та іммігрантів, направляє своїх членів з країн Північної Америки і Західної Європи на роботу в країни, які розвиваються. Організація має консультативний статус при ЮНЕСКО, представлена в керуванні верховного комісара ООН.

2.3. Сучасний етап організації культурно-дозвілєвої діяльності в країнах зарубіжжя

У цьому контексті необхідно підкреслити, що характерною рисою діяльності традиційних закладів культури в 60–80-х роках ХХ ст. була їх орієнтація на підтримку художніх, спортивних, культурних форм організації дозвілля. Зміна соціокультурної ситуації та нові тенденції розвитку суспільства спричинили народження та поширення культурно-дозвілєвих закладів комплексного типу. Так, центри дозвілля у містах Харлоу, Біллінгем, Блетчлі (Велика Британія) орієнтувалися лише на спортивне дозвілля. Однак з часом, за ініціативою керівницт-

ва, приміщення спортивних закладів почали використовуватися для проведення різноманітних культурно-дозвіллевих заходів — танцювальних вечорів, невеличких самодіяльних концертів, вистав, ігрових програм тощо.

Діяльність центру дозвілля м. Перама (муніципалітет на південному заході Афінського агломерату в Греції. Почав будуватись у 20-ті роки ХХ ст. Зараз нараховує близько 30 тис. чоловік) спочатку зосереджувалася на культурно-мистецькому напрямі: в межах установи діяли музичні, танцювальні, театральні гуртки. З часом сфера діяльності установи поширилася, і в центрі почали діяти жіночі курси, курси інформатики, суднобудування, крою та шиття, проводились розважальні та спортивні заходи. Як вказує Г. Чейнен [80] поступово функції закладу охоплюють надання інформації, зміцнення довіри, забезпечення приміщеннями для проведення зустрічей, визначення головного напрямку розвитку волонтерного сектора, забезпечення контактів з іншими групами, підтримка груп грошовим надходженням із зовнішніх джерел і сприяння спілкуванню всередині сектора (наприклад, через видання громадської газети). У разі необхідності члени центру ставали представниками мікрорайону в структурах влади. Метою діяльності центру є не тільки організація дозвілля населення, а й організація всебічного сприяння розвитку місцевості.

Широка перспектива загальної політики керівництва більшості традиційних установ дозвілля і, як результат, успішна адаптація стратегічних завдань культурно-дозвіллевих закладів до умов сучасності, розширення сукупності послуг та напрямів діяльності стали причиною перетворення закладів культури вузького спрямування на багатопрофільні поліфункціональні рекреаційно-дозвіллеві установи, спроможні обслуговувати велику кількість відвідувачів, незалежно від соціального чи професійного складу, віку, релігійних чи політичних вірувань.

Так, центр дозвілля в Уїндлі (Велика Британія) щорічно відвідує понад 1 млн чоловік. Багатопланова та змістовно насичена програма закладу передбачає майже 500 курсів, 600

спеціальних проєктів та культурницьких акцій (серед них великою популярністю користуються позашкільні рекреаційні заходи, програми естетичного виховання, літні рекреаційні проєкти, метою яких є організація дозвілля жителів сільської місцевості, молодіжні та підліткові культурно-спортивні заходи).

Центр дозвілля м. Краутрі (Велика Британія) надає комплекс соціальних, культурних, функціональних послуг, охоплюючи майже 1 млн осіб щорічно. На його території розташовані кілька басейнів (один з них для любителів серфінгу), спортивні приміщення, майданчики для активного та пасивного відпочинку, конференц-зал, кімнати для гурткових занять, мережа кафе та барів, нічний клуб, міні-магазини, ігрові зали.

Прикладом швидкого реагування на зміни навколишнього середовища може слугувати діяльність „Сонячного центру” Північного Уельсу (Велика Британія), що був відкритий на початку 80-х років: звичайний будинок відпочинку на узбережжі перетворили на закритий центр дозвілля. Його відкриття сприяло позитивному вирішенню двох важливих проблем: зайнятості населення міста та надання можливості для цікавого проведення дозвілля.

Особливим аспектом ефективного функціонування будь-якого закладу дозвілля комплексного типу, що фокусується на прагненні найкращого задоволення та розвитку потреб відвідувачів, є упорядкованість його організаційних компонентів, яка спроможна раціонально змінювати та реалізовувати завдання установи відповідно до зовнішніх та внутрішніх обставин і відзначається творчою мобільністю, гнучкістю та функціональною динамічністю.

Так, тематичному комплексу дозвілля м. Оберхаузен (земля Північна Рейн-Вестфалія, Німеччина), що відкрився в 1996 р., притаманна широка палітра різноманітних видів діяльності: він поєднує розважальний, спортивний, культурний, торговельний напрями. Центр розташований на території колишнього сталеливарного заводу. Комплекс охоплює мережу магазинів, ресторанів, кафе-клубів. На його території діє парк розваг та

відпочинку, тематичні сектори („Кока-коли”, „Бунте гассе”, „Арена”, „Променад” та ін.), кожен з яких працює за певною культурно-дозвіллевою тематикою. Так, працівники „Арени” надають перевагу театральній діяльності; „Променад” забезпечує роботу низки невеличких ресторанів, що пропонують гостям закладу кухню народів світу, їхні звичаї, обряди і традиції через проведення культурних програм; „Бунте гассе” — це місце зустрічі професіоналів та любителів живопису.

Зростаюча популярність тематичних центрів дозвілля, що відрізняються варіативною рухомою поліфонічною структурою, відображає концепцію багатопрофільності культурно-дозвіллевої діяльності. Більшість комплексів дозвілля створюється за допомогою партнерської участі урядових, приватних інституцій, органів місцевого самоврядування, адже домінуючим фактором у досягненні оптимального результату при реалізації будь-якого проекту є, передусім, діяльність низки агентств, інституцій, об'єднань, зацікавлених у ефективному вирішенні проблеми. Наприклад, сімейний розважальний центр „Трокадеро” (м. Лондон, Велика Британія) відновив свою діяльність при підтримці компанії „Бут форд”; „Центр-С” споруджувався за участю німецьких та англійських інвесторів. При підтримці низки бізнесових структур з 1997 р. почав діяти культурно-дозвіллевий центр „Шоу кейс” (Клівленд, штат Огайо, США). Будівництво комплексу, який має різноманітні атракціони, театр, мережу громадського харчування, коштувало більше як 90 млн доларів.

Інтегруючим компонентом системи взаємозв'язків місцевої громади, культурно-дозвіллевої установи та різноманітних структур державного, комерційного, добровільного секторів є позитивний вплив на соціокультурне життя населеного пункту, ефективне вирішення його проблем, ідентифікація потреб громади. Більшість зарубіжних теоретиків і практиків, як підкреслює К. Скутович [74], схиляються до думки, що будь-яким групам потрібні союзники і допомога у вирішенні нагальних проблем. Характерно, що діяльність культурно-дозвіллево-

го центру, яка активізує суспільство, перетворюючись на дійову силу духовної інтеграції соціокультурного життя громади, привертає все більшу увагу органів державного управління та бізнесових структур.

У цьому контексті цікавим може виявитися досвід роботи центру сімейного дозвілля „Стара ковзанка” (м. Берлін, Німеччина). Проект був реалізований за підтримки молодіжних, культурних, спортивних, освітніх організацій міста, а також місцевих органів влади. Центр дозвілля відносно молодий – він почав працювати в серпні 1997 р. Завдяки зусиллям працівників клуб досить швидко перетворився на улюблене місце проведення вільного часу не лише для дітей і підлітків, а й їхніх батьків. На думку працівників закладу, „Стара ковзанка” має можливість для організації спектру різноманітних видів дозвіллевої діяльності населення: клієнт центру може користуватися послугами спортивного, оздоровчого, освітнього, розважального характеру. На території закладу розташовані майданчики для катання на ковзанах, роликах, велосипедах; діє молодіжне кафе, в якому відвідувачі мають змогу не лише втамувати спрагу чи голод, а й відпочити – за допомогою досвідченого організатора вільного часу у приміщенні кафе проводяться ігрові програми, невеличкі самодіяльні концерти, ставляться дитячі спектаклі. Багата палітра культурно-спортивних заходів установи спрямована на задоволення потреб найвибагливішої сім'ї: консультаційні бюро, психологічні тренінги, материнські групи, зустрічі із спортивними тренерами та соціальними педагогами, сімейні вечори відпочинку, освітня та навчально-пізнавальна робота (курси, творчі гуртки та майстерні) тощо.

Працівники центру „Стара ковзанка” вважають, що дозвілля є одним з головних формуючих факторів у сфері морального, соціального, інтелектуального розвитку особистості, а байдикування у вільний час призводить до небажаних явищ у житті не лише підлітків і молоді, а й людей середнього та похилого віку. Підтвердженням цьому стали соціологічні дослідження, проведені зарубіжними вченими, результати яких свідчать,

що саме культурно-дозвіллева діяльність має змогу вирішити проблеми адаптації і соціалізації осіб, які з певних причин незадоволені службовим чи соціальним становищем у суспільстві. Аналізуючи матеріали соціологічних досліджень, вчені доходять висновку про взаємозалежність фізичного, психологічного, морального стану людини, його місця у суспільстві та характеру дозвіллевої активності особистості.

Зазначимо, що переорієнтація культурно-дозвіллевих установ на політику активної співпраці має великі переваги: ефективно вирішуються економічні, соціальні, господарські питання, фінансові та технічні аспекти діяльності культурно-дозвіллевої установи, маркетингові проблеми. Кооперування зусиль закладу культури з іншими організаціями передбачає можливість виникнення проблем різного характеру: невміння налагодити стосунки між громадськими установами, соціальними організаціями, урядовими структурами; ускладнення вирішення законодавчих, політичних, організаційних чи фінансових питань; обмеження участі окремих структур лише проблемами фінансування та місцезнаходження об'єкта, а не управління ним; орієнтація закладу культури не на задоволення потреб своїх членів, а на задоволення бажань спонсорів та пристосування культурно-дозвіллевої діяльності до їхніх вимог. Усе це заважає реалізації поставлених перед культурно-дозвіллевою установою планів та завдань, створенню відповідної до закладених цілей структури. Поєднуючим фактором у вирішенні цієї проблеми має бути врахування потреб відвідувачів, їхніх життєвих інтересів, художньо-естетичних запитів, сприяння духовному взаємозбагаченню населення.

Безумовний інтерес і перспективну доцільність становить досвід управління подібними культурно-дозвіллевими установами: вміння керівництва закладу чітко визначати першочергові мету та завдання установи; якісне управління персоналом; ефективне використання матеріально-технічних, фінансових, людських ресурсів організації; вміння кваліфіковано проектувати діяльність установ дозвілля тощо.

Ключовим компонентом розроблення проекту побудови культурно-дозвіллевого центру комплексного типу стає ґрунтовний аналіз відповідного географічного розміщення установ: максимального наближення до центру населеного пункту, наявності зручної транспортної розв'язки. Перед ініціативною групою, яка займається відкриттям установи, постає три основні альтернативи: купити ділянку землі; використати існуюче місце, яким володіє муніципалітет; придбати земельну ділянку від третьої сторони (комерційної чи приватної особи).

Наступним кроком у створенні центру дозвілля є збір об'єктивних даних про матеріальний, соціальний, демографічний, культурний стан району; вивчення рівня зацікавленості майбутніх клієнтів у роботі закладу; вияв мотивів небажання брати участь у культурно-дозвіллевій діяльності; визначення складу потенційної аудиторії закладу з притаманними їй диференційованими інтересами.

Так, перед початком будівництва центру сімейного відпочинку в громаді Мідвестерн (США) проводилося соціологічне дослідження, результати якого показали, що майже 85% населення схвалюють відкриття центру сімейного дозвілля на території громади; щорічно установу може відвідати майже 2,2 млн осіб; оптимальна денна вартість відвідування допустима в межах 5–7 доларів. До того ж, більшість респондентів надає перевагу денній вхідній платі, а не річним членським внескам.

Концепція центру сімейного відпочинку при її ретельному аналізі та вивченні може зацікавити й вітчизняних працівників соціокультурної сфери.

Одним з основних питань результативного та ефективного повсякденного функціонування культурно-дозвіллевого закладу є позитивне вирішення кадрової проблеми. Допомогти у правильному персональному управлінні може умовний поділ керівництвом установи всіх осіб, які мають відношення до діяльності закладу, на окремі групи, а саме: працівників, членів, волонтерів. Кожна з груп потребує різних механізмів управління і методів вирішення певних їхніх потреб. Так, до категорії

працівників належать особи, для яких заклад культури є місцем роботи. Головними критеріями добору працівників є наявність відповідного рівня спеціальних знань, навичок та досвіду; вміння працювати в колективі; бажання саморозвиватися та підвищувати свою кваліфікацію; розуміти цілі організації та сприяти їх досягненню. До членів організації належить коло осіб, які беруть активну участь у діяльності установи, виконують визначені статутом центру, клубу, об'єднання обов'язки, користуються визначеними у документах організації правами.

Невід'ємним компонентом перспективного розвитку установи має бути діяльність, спрямована на збільшення кількості членів, без чого неможливий інтенсивний вплив організації на особистість. До роботи організація залучає також волонтерів, тобто осіб, які працюють на користь організації і не отримують за свою роботу винагороди. Співпраця з цією категорією осіб часто має спорадичний характер, потребує індивідуального підходу та налагодження тісного контакту. Однак, як зазначає М. Земба [53], спільним у роботі з усіма групами, задіяними в життєдіяльності організації, має бути: безпечне та приємне середовище роботи; передбачення системи винагород та службового зростання; робота, що дає визнання; оперативне та ефективне керівництво; позитивна професійна репутація.

Іншими словами, базовим критерієм внутрішньої життєдіяльності закладу є ефективне використання людських ресурсів (вміння підбирати кадри, співпрацювати з ними, правильно розподіляти обов'язки, контролювати їх виконання тощо).

Підсумовуючи, можна констатувати, що апробація та об'єктивна оцінка діяльності культурно-дозвіллевих закладів зарубіжних країн допоможе створити принципово нову модель вітчизняної установи культури, яка відповідатиме новітнім тенденціям суспільного прогресу, сприятиме удосконаленню функціонуючої соціокультурної системи на основі сучасних світових досягнень науки та передової практики й поживить теоретичні та практичні дослідження з вивчення та розвитку вітчизняних культурно-дозвіллевих установ комплексного типу.

Перший напрям досліджень пов'язаний з вивченням витрат часу на конкретні заняття у вільний час. У розгорнутій формі показники витрат часу є своєрідними бюджетами часу і характеризують діяльність у вільний час як окремої особистості, так і визначеної соціальної спільності. Застосування цього методу дасть можливість досліджувати характеристики вільного часу особистості і різних груп населення: кількість вільного часу, яким розпоряджаються, об'єкт дослідження; витрати часу на основні заняття у вільний час; зміни щоденного і щотижневого фонду вільного часу, їхнє відхилення від середніх показників; зміни в частоті і тривалості занять різними видами діяльності у вільний час.

Однак бюджетні дослідження вільного часу – не єдиний спосіб одержання інформації про нього. Вивчення бюджетів часу потребує великих матеріальних витрат, причому для одержання детальних достовірних зведень про окремі групи населення потрібні значні вибірки, що охоплюють десятки тисяч людей.

Характеристику витрат часу можна одержати, застосувавши метод спостереження. Але він за складністю не поступається бюджетному методу, тому використовується дуже рідко. Широке і тривале спостереження за діяльністю у вільний час особистості, групи неможливе з різних причин, насамперед, із соціально-етичних розумінь. Тому за допомогою бюджетного методу і методу спостереження вивчають лише конкретну діяльність у вільний час протягом одного дня або тижня, а також загальні тенденції в змінах вільного часу.

Значне місце в соціологічних дослідженнях вільного часу займає вивчення соціально-побутових умов життя людини, її родини, групи, до якої вона належить. Для цього використовують різні методи, але найчастіше – аналіз офіційних документів і опитування населення. Здебільшого використовують такі групи первинних показників, які характеризують соціально-побутові умови життя, що безпосередньо впливають на діяльність людей у вільний час: показники матеріально-економічного положення (дохід у розрахунку на одного члена родини,

співвідношення в ньому натуральних і грошових надходжень); житлові умови; забезпечення побутовою технікою і предметами культурно-побутового призначення; розвиток системи побутового обслуговування, доступного цій групі людей; показники культурного розвитку (рівень освіченості, культурні орієнтації); показники розвитку матеріальної бази для проведення вільного часу і доступу до неї, кількість осіб, що займаються творчою діяльністю, художньою самодіяльністю, спортом тощо.

Для вивчення соціально-демографічних і соціально-психологічних особливостей, зумовлених впливом соціально-побутових умов життя на діяльність людини у вільний час, застосовують метод опитування. За допомогою цього методу стають доступними: соціально-демографічні показники (стать, вік, родинний стан, наявність дітей, соціальне походження тощо); показники сфери свідомості особистості (життєві цінності, спрямованість потреб та інтересів, мотиваційна сфера тощо); задоволеність вільним часом, роботою установ культури, спорту; співвідношення реальних і бажаних видів занять у вільний час.

Питання для самоперевірки

1. Історія організації та становлення діяльності дозвілля.
2. Історико-культурний аналіз дозвілля та дозвіллевої діяльності в 30-ті – 90-ті роки ХХ ст.
3. Сучасні концепції дозвілля та культурно-дозвіллевої діяльності.
4. Соціально-психологічні особливості дослідження вільного часу.

Завдання для самопідготовки

1. Охарактеризуйте історичний розвиток діяльності дозвілля в Україні.
2. Визначте основні сучасні напрями в сфері міжнародного обміну та співробітництва щодо діяльності дозвілля.

3. Схарактеризуйте організацію дозвілля в інших країнах.

Література

- Андреева Г.М.* Социальная психология. – М.: Аспект пресс, 1998. – 325 с.
- Байкова В.Г.* Досуг, свободное время.– М., 1985. – 169 с.
- Бутатабаев М.Т.* Рабочее и свободное время у трудящихся: социально-экономический механизм взаимодействия. – М., 1999. – 251 с.
- Грушин Б.* Творческий потенциал свободного времени. – М: Профиздат, 1990. – 153 с.
- Ерошенков И.Н.* Культурно-досуговая деятельность в современных условиях. – М.: НГИК, 1994. – 69 с.
- Киселева Т.Г.* Теория досуга за рубежом: курс лекций. – М., 1992. – 163 с.
- Культурно-досуговая деятельность: Учебное пособие /* Под ред. Жаркова А.Д., Чижикова В.М. – М.: Узд-во МГУК, 1991. – 248 с.
- Молчанов Ю.Б.* Проблема времени в современной науке. – М., 1990. – 512 с.
- Мосалев Б.Г.* Досуг. – М.: Изд-во МГУК, 1995. – 85 с.
- Орлов Г.П.* Свободное время и личность. – Свердловск, 1983. – 312 с.
- Орлов Г.П.* Свободное время – условие развития человека и мера общественного богатства. – Свердловск, 1989. – 105 с.
- Орлов Г.П., Букреев А.Б.* Активный отдых как фактор развития личности. – М., 1991. – 222 с.
- Пича В.М.* Ваше свободное время. – К., 1988. – 221 с.
- Пича В.М.* Культура вільного часу (філософсько-соціальний аспект). – Львів, 1990. – 29 с.
- Пича В.М.* Вільний час: тенденції і проблеми розвитку. – К., 1992. – 106 с.
- Смирнов А.* Фактор времени в жизни общества. – М., 1986. – 226 с.

методик вивчення, які дали б можливість, з одного боку, глибше зрозуміти структуру вільного часу, а з іншого – досліджувати особливості вільного часу різних категорій населення (учених, політиків, діячів мистецтва тощо), вільний час яких дуже важко, а іноді навіть неможливо вивчати за допомогою тільки кількісних методів.

Подальше дослідження вільного часу активізувалося після Другої світової війни, що пов'язано з багатьма факторами: перехід до мирного життя значно зміцнив цінності і соціальні функції вільного часу, що внесло істотні зміни в його організацію; за рахунок скорочення робочого часу унаслідок упровадження новітніх технологій і розвитку прогресивної техніки значно збільшився обсяг вільного часу; розвиток способів масової комунікації позначився на характері і змісті видів діяльності у вільний час; у багатьох розвинутих країнах починає формуватися індустрія вільного часу, спрямована на максимальне задоволення різноманітних потреб як окремої особистості так і потреб окремих соціально-демографічних груп за віковими, статевими, професійними, національними ознаками. Так, були досліджені особливості мотивації і поведінки багатьох соціально-демографічних груп, структура і їхні пріоритети щодо проведення вільного часу, різні потреби щодо розвитку його інфраструктури тощо. Методологічні й теоретичні аспекти соціології вільного часу активно розробляли В. Артемов, А. Гордон, Г. Зборовський, Е. Клопов, І. Малінова, Г. Орлов, В. Орлов, В. Патрушев, Б. Грушин, Г. Пруденський та ін. Їхні дослідження стосувалися таких проблем: визначення категорії „вільний час”, його структури і змісту; вивчення факторів, які впливають на раціональне використання вільного часу; вивчення бюджетів і особливостей вільного часу різних груп населення; вивчення взаємозв'язку вільного часу з працею, освітою, культурним рівнем тощо; соціальне регулювання вільного часу.

Нині підсилилась увага до проблем вільного часу, що пояснюється, насамперед, підвищенням його ролі в житті людини і суспільства в цілому. Вільний час розглядається як соціальна

цінність, як важливий фактор усебічного розвитку людини, її потреб, інтересів, нахилів. Його значення зростає з розвитком і ускладненням виробничо-технічних умов праці, що жадає від сучасної людини уміння адаптуватися до них, забезпечувати високоєфективну працю. Це робить вільний час основним фактором репродукції робочої сили. Вільний час безпосередньо впливає на рішення важливих для всього людства проблем: екологічних (охорона і відновлення природного середовища), медико-соціальних (подовження тривалості людського життя, поліпшення самопочуття населення, якості життя) та ін. Усе це привертає увагу до проблем вільного часу не тільки вчений різних областей (соціологів, економістів, психологів), а й широких груп населення.

Як уже вказувалося, людина використовує час на трьох рівнях: фізичному, біологічному, соціальному. Поняття „соціальний час” характеризує людську діяльність і соціальні відносини під час суспільних процесів. За визначенням сучасних соціологів та психологів, соціальний час характеризується тривалістю, послідовністю, становленням. Тривалість – це період, протягом якого тривають соціальні процеси, явища соціального життя. Послідовність – порядок виникнення і реалізації соціальних процесів і явищ. Категорія становлення використовується для розкриття змін, що відбуваються в соціальних процесах.

Соціальний час охоплює дві сфери життя людини і суспільства: виробничу і невиробничу. Виробничий час – узаконений обов’язок людини, під час якого вона повинна працювати, щоб задовольнити свої потреби. Неробочий час розподіляється на час, пов’язаний з домашньою працею і побутовими справами, і час, спрямований на задоволення фізіологічних потреб (сон, споживання їжі тощо) та вільний час,

Поняття „вільний час суспільства” і „вільний час особистості” – не одне й те саме. Перше поняття означає час, який витрачений суспільством безпосередньо на задоволення своїх інтелектуальних та естетичних потреб. Воно охоплює час, виділений суспільством на розвиток науки, мистецтва, керування

суспільними справами тощо. Вільний особистий час є в розпорядженні кожної людини і використовується нею відповідно до індивідуальних нахилів, потреб, інтересів, а також можливостей, що надає їй суспільство. Тому розрізняють вільний час різних соціальних груп: робітників, колгоспників, фермерів, підприємців, службовців та інших категорій населення (пенсіонерів, домогосподарок, студентів тощо).

Виходячи з вищезазначеного, необхідно розрізнити вільний час і дозвілля, вільний час і відпочинок. Дозвілля – складова частина вільного часу, що являє собою сукупність занять, спрямованих на відновлення фізичних, розумових та інших сил людини. Поняття “відпочинок” ширше, ніж вільний час. До нього відноситься не тільки частина вільного часу (наприклад, пасивний відпочинок), а й деякі складові позаробочого часу (сон).

3.2. Зміст і структура вільного часу

Важливі категорії вільного часу – це „структура” і „зміст”. Структура вільного часу – сукупність видів діяльності, які характеризують проведення вільного часу. Вона охоплює: індивідуальне споживання культури (читання книг, журналів, газет, слухання радіо, перегляд телепередач тощо); публічно-видовищне споживання культури (відвідуваність театрів, кіно, концертів, музеїв, спортивних видовищ та ін.); спілкування з членами родини, родичами, сусідами, друзями тощо; фізичні заняття (ранкова й вечірня гімнастика, заняття в спортивних секціях тощо); розваги та ігри, які сприяють зняттю розумового і фізичного напруження, створенню гарного настрою; пасивний відпочинок (прогулянки, спокій, денний сон та ін.); заняття, які є явищами антикультури (зловживання алкоголем, хуліганство, наркоманія); безцільне проведення часу.

Зміст вільного часу – форми занять у вільний час, зумовлені соціальним середовищем, рівнем культури особистості, її самосвідомістю, потребами, інтересами, психологічними якостями.

Це один з найважчих для аналізу аспектів феномена „вільний час”. Існує кілька принципів оцінки змісту вільного часу. Один з них ґрунтується на вивченні його структурних елементів. Чим більше видів занять містить структура вільного часу, тим змістовніша і різноманітніша діяльність людини у вільний час, тобто тим вища оцінка змісту вільного часу.

При вивченні змісту вільного часу використовують такий показник, як тривалість часу, що витрачається на визначений вид діяльності у вільний час. З його допомогою встановлюють місце в житті сучасної людини різноманітних способів проведення вільного часу.

Зміст вільного часу допомагає охарактеризувати дані про види занять, їхню тривалість, частоту, поширеність, співвідношення між ними тощо. Однак вони не дають відповіді на ряд найважливіших питань. Наприклад, яка зі структур вільного часу більш раціональна, змістовна: та, що охоплює 2–3 види занять, чи та, що охоплює 7–8? Що краще сприяє розвитку особистості: відвідуваність кіно чи концерту читання художньої літератури, періодики? Чи завжди правильне є твердження, що чим більша тривалість занять у вільний час, тим кращий його зміст, тим ефективніше розвивається особистість?

Тому, прагнучи дати характеристику змісту вільного часу людини, не можна обмежуватися лише кількісними аспектами. Сукупність занять у вільний час, їхня тривалість і частота не вичерпують його сутності. Необхідно знати, яким видам занять людина надає перевагу, відбувається це з необхідності чи зацікавленості. Важливо з'ясувати і її відношення до конкретних видів занять, задоволеність, або незадоволеність ними. Не менш істотно – установити форму проведення вільного часу (активна, пасивна), що повинно дати детальну характеристику його змісту, тобто виявити, як зміст вільного часу впливає на розвиток особистості, її здібностей, поліпшення фізичного, емоційного, соціального буття.

Розрізняється вільний час за споживаючими його соціальними групами: робітників, колгоспників, службовців, інженер-

но-технічних працівників та інших категорій населення (пенсіонерів, домогосподарок, студентів, учнів і т.п.).

Межі між робочим і вільним часом змінюється залежно від тривалості робочого дня, числа днів щоденного відпочинку і тривалості оплачуваних відпусток, пов'язаних з навчанням без відриву від виробництва і т. ін. Важливу роль у збільшенні вільного часу покликано зіграти науково-технічний процес і розвиток на цій основі невиробничих галузей і сфери послуг, скорочення малоефективних витрат у домашньому господарстві.

Уже нині спостерігаються якісні зміни у взаємозв'язку між робочим і вільним часом. За своїм обсягом вільний час упритул наблизився до робітника. Зміст вільного часу позначається на поведженні людини під час роботи, як і особливості роботи впливають на зміст вільного часу. Чим цікавіша і важливіша робота, тим змістовніший вільний час працівника. Життєвий досвід свідчить, що вільний час, відірваний від роботи і протипоставлений їй, не може бути повноцінно використаний для духовного й особистого розвитку людини. Робота і відпочинок не повинні суперечити одне одному, а гармонійно поєднуватися. Взаємозалежність між змістом занять у вільний час і характером роботи не виключає, а передбачає своєрідність форм і способів заповнення вільного часу. Діяльність у вільний час пов'язана, насамперед зі специфікою роботи суспільства в цілому. Що стосується індивідуальної роботи, то вона не завжди відіграє вирішальну роль щодо вільного часу особистості. Зараз на особистість впливають інші обставини, зокрема, виховна робота держави, колективу, громадських організацій, неформальних об'єднань і т. ін. Тому й у людини, яка виконує нетворчу, малокваліфіковану роботу, може бути цікавий, змістовний відпочинок. Інша справа, що під творчою роботою ми звикли розуміти лише технічні елементи цієї роботи. А соціальний суб'єкт роботи, відносини у виробничому колективі не можуть бути нетворчими, тому особливо впливають на розвиток особистості працівника у вільний час.

Проте при наявності навіть однакової кількості вільного часу в двох людей одного віку й однієї професії усвідомлення

ними цінності цього часу може бути зовсім різним. Людина може бути цілком задоволена своєю діяльністю у вільний час. З погляду суспільства, ця діяльність може бути оцінена як даремна витрата часу або навіть як шкідлива для індивіда. Інакше кажучи, усе залежить від того, хто є суб'єктом оцінки – індивід чи колектив, суспільство в цілому. Важливо також знати те, що критерієм такої оцінки – самопочуття людини або деякі більш об'єктивно значущі показники. Вільний час, безумовно, є цінністю для людини, оскільки це час його життя, його розвитку. Але головна цінність вільного часу полягає в тому, що людина може його вільно, на свій власний розсуд використовувати.

Класифікація видів діяльності у вільний час можлива насамперед на основі принципу залежності визначених типів використання вільного часу від матеріально-виробничої діяльності людей. Певному способу виробництва відповідає певний спосіб життя людей. Яким є їхній спосіб життя, таким є й спосіб використання вільного часу. Тому існують визначені історичні типи його використання. У кожному епоху виникають нові способи проведення вільного часу. У ХХ ст. з'явилися засоби масової інформації, які сприяли зростанню культурно-освітньої і суспільно-політичної діяльності людей. Розвиток сучасних засобів пересування спричинив появу масового туризму. Нещодавні традиційні заняття зникли або зникають (читання в сімейному колі, сільські вечорниці та ін.). Відбувається переверт у способі життя суспільства, побуті й відпочинку людей. Розширюється матеріальна база для проведення вільного часу, створюється індустрія дозвілля.

Класифікуючи види діяльності у вільний час, слід розрізняти категорії населення, враховувати несхожість завдань робочого і вільного часу, значення видів такої діяльності для життя суспільства.

Існує чимало різних класифікацій, що включають від півтора десятка до сотні певних занять і способів проведення часу. Усього сфера вільного часу людей нараховує понад 500 видів діяльності.

Як уже говорилося, під дозвіллям розуміємо сукупність занять, за допомогою яких відновлюються фізичні, розумові та психічні сили людини. Але час дозвілля – це й час розвитку особистості. До нього можна віднести:

- 1) індивідуальне споживання культури (читання книг, журналів, газет, прослуховування радіо, перегляд телепередач і т.п.);
- 2) публічно-видовищне споживання культури (відвідування театрів, кіно, концертів, музеїв, спортивних видовищ і т. ін.);
- 3) спілкування (із членами родини, родичами, сусідами, друзями тощо);
- 4) фізичні заняття (ранкова і вечірня гімнастика, водні процедури і т. ін.);
- 5) розваги й ігри, що знімають розумове і фізичне напруження, створюють добрий настрій;
- 6) пасивний відпочинок (прогулянки без певної мети, спокій, зміна напруженості урівноваженістю й ін.);
- 7) заняття, які можна вважати явищами антикультури (зловживання алкоголем, хуліганство, злочинність, наркоманія, азартні ігри, безцільне проведення часу – як розпущений спосіб відпочинку).

Щодо більш піднесеної діяльності, то до неї варто віднести заняття, які що найбільше сприяють розвитку сутністних сил людини, його всебічному удосконаленню. Їх можна згрупувати в такий спосіб:

- 1) навчання без відриву від виробництва;
- 2) підвищення кваліфікації;
- 3) самоосвіта;
- 4) суспільно-політична діяльність;
- 5) участь у вихованні дітей;
- 6) творча діяльність і аматорські заняття;
- 7) спортивні заняття і туризм.

Така структура вільного часу включає основні його елементи. Ланкою, яка з'єднує всі інші елементи, є індивідуальний лейтмотив, через який здійснюється всебічний розвиток особи-

стості. Їм може виявитися і нерациональна діяльність, тоді самі собою прогресивні елементи можуть відігравати негативну роль.

Заняття під час дозвілля і більш піднесеної діяльності – це послідовний, єдиний процес впливу на особистість. Однак у цій єдності проведеною є більш піднесена діяльність, оскільки вона спрямована насамперед на всебічний розвиток особистості. Тому важливим завданням соціального регулювання і саморегулювання вільного часу є встановлення оптимального співвідношення годин дозвілля і більш піднесеної діяльності.

3.3. Соціально-психологічні особливості організації вільного часу

У соціології вільного часу актуалізується питання регулювання й організації вільного часу. Регулювання останнього має об'єктивний характер, є складовою частиною організації життя суспільства і людини. Але якщо завдання регулювання й організації робочого часу порівняно широко розглядається в науковій літературі, то проблеми регулювання та організації вільного часу порівняно нові.

Регулювання вільного часу можна визначити як процес цілеспрямованого впливу на нього з метою розширення меж, створення умов для вдосконалення його структури і змісту відповідно до постійно зростаючих виробничо-технічних і соціальних вимог, які ставляться до людини. Регулювання вільного часу повинно бути обґрунтованим, воно має враховувати наявні ресурси і реальні можливості, ґрунтуватися на таких принципах: диференційованість, послідовність, спадкоємність і безперервність регулювання, скоординованість, всебічність, планомірність тощо.

У найзагальнішому вигляді процес регулювання вільного часу починається з визначення завдань і завершується досягненням передбачуваного результату. Цьому циклу притаманні: вироблення цілі; складання програм дій; безпосереднє здійснення на-

міченого; контроль за виконанням; коригування програми дій згідно з обстановкою, що змінюється. При цьому слід розрізняти вільний час, який регулюється суспільством (соціальними інститутами) і особистістю (саморегулювання). Методологічною основою такого поділу є два взаємопов'язані критерії: форма організації вільного часу і характер самої діяльності у вільний час.

Суспільне регулювання і саморегулювання розглядаються нами як дві сторони впливу на вільний час, єдність яких утворює «механізм» взаємозв'язку суспільства й особи. Межі суспільного регулювання вільного часу визначаються діалектикою суспільної необхідності і можливостями становлення соціально значущих видів діяльності у вільний час. Суспільне регулювання використання вільного часу особи – це, головним чином, забезпечення об'єктивних умов для прояву активності людини, знаходження оптимальних форм впливу на нього, цілеспрямоване формування потреб, інтересів, ціннісних установок особи. Здійснити суспільне регулювання вільного часу можна через систему взаємодіючих певним чином соціально-економічних, правових, нормативно-ціннісних та ідейно-виховних засобів.

Загальний напрям використання вільного часу задається соціальним середовищем, а якісний зміст його залежить від самої людини. Активність, яку проявляє особа у вільний час, може бути поділена на два види: перший (наприклад, навчання без відриву від виробництва, суспільно-політична діяльність, регулярні заняття в технічних, художніх колективах, гуртках, спортивних секціях) може бути підданий значному і безпосередньому впливу суспільства; другий (наприклад, самоосвіта, індивідуальна творчість, заняття фізкультурою, спілкування тощо) менше піддається безпосередньому суспільному впливу або ж не піддається зовсім.

У сучасній соціально-психологічній літературі [77, 32] виділяються три рівні регулювання вільного часу: 1) адміністративний, або авторитарний, тобто такий, який ґрунтується на примусі, зовнішньому авторитеті, нав'язаний людині ззовні, навіть якщо бажання або інтереси людини суперечать тому, що від

нього вимагають; 2) стимулюючий, при якому ззовні нав'язана людині діяльність (поведінка) поєднується з частковим використанням її інтересів, але коли діяльність (поведінка), яка вимагається, ще не стала для людини її внутрішнім переконанням, потребою. Це свого роду „соціальний контроль”, який використовує всі важелі впливу на регулювання діяльності людини у вільний час; 3) мотиваційний, сутність якого полягає в тому, щоб регулювати використання вільного часу через внутрішні інтереси і переконання особи. Усі ці рівні взаємопов'язані, вони рідко виступають у чистому вигляді. Співвідношення між ними залежить від конкретних умов, «ситуації регулювання». Природно, найбільш прийнятний є третій рівень регулювання.

Пріоритетне становище саморегулювання вільного часу порівняно з суспільним регулюванням зумовлене насамперед процесом демократизації і гуманізації способу життя людей, зростанням ролі вільного часу як ресурсу, умовами розвитку особи. Людина розглядається нами не як якийсь епіцентр, навколо якого вільно й довільно розміщуються минуле, сучасне і майбутнє, а як суб'єкт свого життя та його організації, що передбачає регулювання, організацію вільного часу самою людиною.

Саморегулювання вільного часу слід розглядати як властивість особи, як показник її зрілості, потенціалу її розвитку, сформованої здібності до організації свого біографічного часу.

На саморегулювання вільного часу впливає ціла система факторів. Серед них: реальна поведінка людини, усвідомлення нею сенсу свого життя, соціальна активність особи, її потреби та інтереси, соціальні орієнтації, сприйняття вільного часу як цінності, життєві плани-цілі, почуття відповідальності, рівень загальної культури, стан здоров'я, адекватне визначення (оцінка) особою своїх можливостей та ін. Саморегулювання вільного часу може набирати оптимального або неоптимального характеру. Це залежить від здібностей особи несуперечливо поєднувати всі рівні регуляції дозвільної і більш піднесеної діяльності. Якщо ті чи інші види діяльності є життєво значущими, регуляція вільного часу не потребує тих вольових зусиль, які необхідні при низькій значущості діяльності.

Назріла проблема самоменеджменту вільного часу – розроблення певних прийомів та методів (технології) індивідуального освоєння вільного часу, його організації. В системі самоменеджменту вільного часу певне значення має впровадження людиною планування використання свого вільного часу. Планування реального (хронологічного) часу своїх дій на майбутнє є стратегією активного перетворення вільного часу в умову свого розвитку, реалізації своїх життєвих цілей.

Ті або інші види людської діяльності можуть здійснюватися з різним ступенем інтенсивності. На підставі параметрів активності особи, а також деяких її загальних характеристик можна виділити чотири типи саморегуляції вільного часу:

- 1) творчо-перетворювальний тип, коли людина пролонговано здійснює регуляцію свого вільного часу, пов'язуючи його з виконанням важливих життєвих планів;
- 2) споглядально-продовжений тип, коли людина пасивно ставиться до свого вільного часу, у неї немає чіткого його регулювання;
- 3) функціонально-діючий тип, коли людина активно організовує свій вільний час лише в окремі періоди своєї життєдіяльності або лише в здійсненні окремих видів діяльності;
- 4) стихійно-буденний тип, коли людина знаходиться в полоні стихії часу, не спроможна організувати послідовність дозвільної і більш піднесеної діяльності, пасивна в регуляції свого вільного часу.

Безумовно, ця типологія досить умовна, потребує подальшого розроблення, уточнення. Але й вона свідчить, що в одних людей проблема вільного часу – усвідомлена життєва проблема, а для інших вона просто не існує.

За способами використання вільного часу людей можна розподілити на кілька типів, жоден з яких у „чистому” вигляді не існує. Перший тип представлений людьми, які прагнуть у вільний час максимально задовольнити свої духовні потреби в творчості. Другий – пов'язаний з пошуком у вільний час, на-

самперед розваг. Третій тип репрезентують люди, які віддають значну частину часу своєму будинку, родині, дітям. До четвертого належать люди, які основну частину вільного часу присвячують спорту. Представників п'ятого типу можна назвати активістами. Майже весь вільний час вони віддають громадській роботі. Представники шостого типу присвячують його насамперед придбанню матеріальних благ. Сьомий тип об'єднує людей, діяльність яких має відверто виражений антигромадський характер. І, зрештою, восьмий тип представляють люди, які розглядають вільний час як утечу від життя.

Отже, вивчення вільного часу за допомогою кількісних методів дає уявлення лише про його структуру. А повне уявлення про вільний час дає комплексне вивчення його структури і змісту. Це має велике значення в науковому й практичному плані, тому що дає можливість виробити науково обґрунтовану методику раціонального використання вільного часу.

Раціональне використання вільного часу – це об'єднання видів занять, їх активних і пасивних форм, що ефективніше впливає на особистість, розвиток її сутності, фізичних, емоційної, інтелектуальної сфер її життєдіяльності.

Тому важливо знати фактори, які сприяють раціональному використанню вільного часу. Перший фактор безумовно, один з найважливіших – це наявність достатньої його кількості. Адже розвиток культурних потреб населення, зростання нервових перевантажень актуалізують потреби збільшення кількості вільного часу. Другий фактор, що впливає на використання вільного часу, – віддаленість житла не тільки від місця роботи, а й від установ культурного і спортивного призначення. Це збільшує час на всілякі переїзди і значно зменшує фонд вільного часу. Третій фактор пов'язаний із соціально-психологічними особливостями людини, її суб'єктивною готовністю до проведення вільного часу, уміння поєднувати активні й пасивні форми споживання духовних цінностей, прагнення до спілкування тощо. Важливе значення при цьому має сприйняття людиною вільного часу як дійсної соціальної цінності. Вивчен-

ня особливостей цих факторів і соціальних механізмів їхньої дії на функції, структуру і зміст вільного часу визначає основні напрями і методи його соціологічних досліджень.

Таким чином, вивчення тенденцій і проблем розвитку дозвільної і більш піднесеної діяльності у вільний час, шляхів подолання існуючих суперечностей у цій сфері дає можливість розвивати духовні потреби та інтереси людей і тим самим сприяти зростанню культури використання ними свого вільного часу, гуманізації і демократизації останнього.

Темпи змін, що відбуваються в нашому суспільстві, у свідомості і способі життя людей, відмова від стереотипів у поведінці й діяльності, всезагальне переоцінювання цінностей потребують нових досліджень у всіх сферах людського життя, в тому числі й у сфері вільного часу як на загальнонаціональному, так і на регіональному та місцевому рівнях. Проблема вільного часу в кінцевому підсумку зводиться до проблеми людини, її розвитку. Тому соціальна політика держави в галузі вільного часу повинна бути довгостроковою, зорієнтованою на людину. Інтереси суспільства в сфері вільного часу повинні гармонійно поєднуватися з життєвими інтересами кожної особи.

Питання для самоперевірки

1. Сучасні концепції дозвільної діяльності та їх соціально-психологічна основа.
2. Особливості фактора часу в житті людини і суспільства.
3. Основні соціально-психологічні категорії вільного часу.
4. Суперечності у сфері вільного часу та проблеми їх регулювання й організації.

Завдання для самопідготовки

1. Схарактеризуйте взаємозв'язок і взаємозалежність суспільних відношення і вільного часу.
2. Визначте основні напрями саморегулювання і самоменеджменту вільного часу.

3. Схарактеризуйте основні положення діяльності соціального працівника як організатора дозвілєвого середовища.

Література

- Аргайл М.* Психология счастья. – М., 1990. – 224 с.
- Артемов В.А.* Социальное время: проблемы изучения и использования. – Новосибирск, 1997. – 465 с.
- Байкова В.Г.* Досуг, свободное время. – М., 1985. – 169 с.
- Бестужев-Лада И.В.* Молодость и зрелость: Размышления о некоторых социальных проблемах молодежи. – М.: Политиздат, 1984. – 231 с.
- Бовкун В.В.* Образ жизни современной молодежи: тенденции, проблемы, перспективы. – М., 1997. – 432 с.
- Бутатабаев М.Т.* Рабочее и свободное время у трудящихся: социально-экономический механизм взаимодействия. – М., 1999. – 251 с.
- Вишняк А.И.* Тарасенко В.И. Культура молодежного досуга. – К.: Вища школа, 1988 – 53 с.
- Головаха Е.И., Кронак О.О.* Психологическое время личности. – К., 1987. – 332 с.
- Горбатова И.* Создавать защитную среду // Встреча. – М., 1996. – № 3. – С. 2–4.
- Грушин Б.* Творческий потенциал свободного времени. – М.: Профиздат, 1990. – 153 с.
- Демченко А.* Некоторые проблемы современного развития культурно-досуговой деятельности и народного творчества // Культурно-досуговая деятельность и народное творчество. – М.: ГИВЦ МК. Р.Ф., 1996. – 49 с.
- Ерошенков И.Н.* Культурно-досуговая деятельность в современных условиях. – М.: НГИК, 1994. – 69 с.
- Иконникова С.Н.* Диалоги о культуре. – М.: Лениздат, 1987. – 167 с.
- Каменец А.В.* Деятельность клубных учреждений в современных условиях: Учеб. пособие. – М.: МГУК, 1997 – 141 с.

Киселева Т.Г., Красильников Ю.Д. Социальный педагог в культурно-досуговой сфере. – М., 1991. – 236 с.

Киселева Т.Г., Красильников Ю.Д. Основы социально-культурной деятельности. – М., 1995. – 112 с.

Клюско Е.М. Центры досуга: содержание и формы деятельности // Центры досуга. – М.: НИИ культуры, 1987. – С. 31–33.

Корсун І.В. Соціалізація старшокласників у сфері вільного часу. – Луганськ, 1996. – 201 с.

Культурно-досуговая деятельность: Учеб. пособие / Под ред. Жаркова А.Д., Чижикова В.М. – М.: Издательство МГУК, 1991. – 248 с.

Молчанов Ю.Б. Проблема времени в современной науке. – М., 1990. – 512 с.

Новаторов В.Е. Организаторы досуга. – М.: Россия, 1989. – 62 с.

Розділ 4

Дозвілля молоді

4.1. Саморозвиток і самореалізація сучасної молоді в сфері дозвілля

Дозвілля як частина вільного часу, залучає молодь своєю нерегламентованістю і добровільністю вибору його різних форм, демократичністю, емоційною насиченістю, можливістю поєднати в ньому фізичну й інтелектуальну діяльність, творчу і споглядальну, виробничу й ігрову. Для значної частини молодих людей соціальні інститути дозвілля є основними джерелами соціально-культурної інтеграції й особистісної самореалізації. Однак усі ці переваги діяльності сфери дозвілля поки ще не стали надбанням, звичним атрибутом способу життя усієї молоді.

Інтерес до проблем молоді постійний і стійкий у вітчизняній філософії, соціології, психології, педагогіці. Соціально-філософські проблеми молоді як важливої соціальної групи суспільства знайшли своє відображення в дослідженнях С. М. Іконнікової, І. М. Ільїнського, І. С. Копа, В. Т. Лисовського та інших вчених. Значний вклад у дослідженні дозвілля молоді внесли Г. О. Пруденський, Б. О. Трушин, В. Д. Петрушев, В. М. Піменова, О. О. Гордон, І. В. Бестужев-Лада та ін. До досліджуваної нами проблеми близькі праці із саморозвитку й самореалізації особистості в сфері дозвілля (О. І. Беляєва, О. С. Каргіна, Т. І. Бакланова), з питань психології особистості (Г. М. Андреева, О. В. Петровського). У науковий аналіз теорії і практики культурно-дозвіллевої діяльності значний внесок зробили Ю.О. Стрельцов, О. Д. Жарков, В. М. Чижиков, В. О. Ковшаров, Т.Г. Кисельова, Ю.Д. Красильников. Дослідження цих авторів мають важливе значення для удосконалення теорії і методики культурно-дозвіллевої діяльності молоді.

Молодість охоплює період життя від 14 до приблизно 29 років, коли людина більш-менш міцно затверджується в дорослому житті. Верхня межа молодості може істотно зрушуватися. Деякі автори продовжують її до 35-ти років. Молодість – це, насамперед, час створення родини і сімейного життя, час освоєння обраної професії, визначення відношення до громадського життя і до своєї ролі в ньому. Молодісті властивий оптимізм. Людина приступає до реалізації свого життєвого задуму, вона повна сил і енергії, бажання здійснити свої мрії та ідеали. У молодості найбільш доступні найскладніші види професійної діяльності, найбільш повно й інтенсивно відбувається спілкування, найлегше встановлюються і розвиваються відношення дружби і любові. Молодість вважається оптимальним часом для самореалізації.

Відповідаючи самому собі на питання: Хто я? Який я? До чого я прагну? молода людина формує самосвідомість – цілісне уявлення про самого себе, емоційне відношення до самого себе, самооцінку своєї зовнішності, розумових, моральних, вольових якостей, усвідомлення своїх достоїнств і недоліків, на основі чого виникають можливості цілеспрямованого самовдосконалення і самовиховання; власний світогляд як цілісну систему поглядів, знань, переконань своєї життєвої філософії, яка спирається на засвоєну раніше значну суму знань і здатність, що сформувався, до абстрактно-теоретичного мислення, без чого розрізнені знання не складаються в єдину систему; прагнення з початку і критично осмислити все навколишнє, самоствердити свою самостійність і оригінальність, створити власні теорії сенсу життя, любові, щастя, політики і т. п.

Молодіжний вік являє собою ніби „світ”, що існує між дитинством і дорослістю, тому що біологічне, фізіологічне і статеве дозрівання завершене, а в соціальному відношенні це ще не самостійна доросла особистість. Молодість виступає як період прийняття відповідальних рішень, які визначають усе подальше життя людини: вибір професії і свого місця в житті, вибір сенсу життя, вироблення світогляду.

Найважливіший психологічний процес – становлення самосвідомості і стійкого образу своєї особистості, свого „Я”. Станов-

лення самосвідомості відбувається за декількома напрямками: відкриття свого внутрішнього світу – сприйняття своїх емоцій не як похідні від зовнішніх подій, а як стан свого „Я”, з’являється почуття своєї особливості, несхожості з іншими, часом з’являється і почуття самотності; з’являється усвідомлення необоротності часу, розуміння свого існування. Саме розуміння неминучості смерті змушує людину всерйоз задуматися про сенс життя, про свої перспективи, про своє майбутнє, про свої цілі. Поступово з мрії, де все можливо, і ідеалу як абстрактного, але часто недосяжного зразка починають вимальовуватися більш-менш реалістичні плани діяльності. Життєвий план охоплює всю сферу особистого самовизначення: вигляд, стиль життя, рівень домагань, вибір професії і свого місця в житті.

Усвідомлення своїх цілей, життєвих устремлінь, вироблення життєвого плану – важливий елемент самосвідомості. В цей період формується цілісне уявлення про самого себе, відношення до себе, причому спочатку людина усвідомлює й оцінює особливості свого тіла, зовнішності, привабливості, а потім уже морально-психологічні, інтелектуальні, вольові якості. На основі аналізу досягнутих результатів у різних видах діяльності, обліку думок інших людей про себе і самопостереження, самоаналізу своїх якостей і здібностей формується самоповага – узагальнене відношення до себе. Відбувається усвідомлення і формується відношення до сексуальної чуттєвості, що зароджується.

У молодості людина максимально працездатна, витримує найбільші психічні й фізичні навантаження. Вона найбільш здатна до оволодіння складними способами інтелектуальної діяльності. У молодості легше здобуваються всі потрібні для обраної професії знання, уміння і навички, розвиваються необхідні спеціальні особистісні і функціональні якості (організаторські здібності, ініціативність, мужність і спритність, чіткість, акуратність і т.д.).

Таким чином, у період молодості, крім вибору супутника життя і створення родини, людина розвивається і реалізується, стверджує себе в обраній справі, здобуваючи професійну май-

стерність і компетентність. Центральними віковими новоутвореннями цього періоду можна вважати сімейні відносини і почуття професійної компетентності. Наприкінці зазначеного віку, на межі зі зрілістю, людина вирішує екзистенціальні проблеми, усвідомлює зміст свого життя, підводить її перші підсумки.

У соціологічному плані виділяють дві сторони впливу суспільного прогресу як об'єктивного фактора на тенденції соціального розвитку молоді. З одного боку, які змінюються об'єктивні і суб'єктивні умови макросередовища, опосередковують особливості включення молоді в соціальну структуру суспільства, що позначається як на формуванні соціального вигляду молодого покоління, так і на мірі розвинутої самої соціальної структури. З іншого боку, фактори суспільного прогресу, відображаючись у свідомості молодих людей, впливають на їхні потреби, інтереси, ціннісні орієнтації в їхніх поведінкових програмах, що, в кінцевому рахунку, також відбивається на соціальному вигляді молоді. Молодь характеризується тими суспільними відносинами і суспільними формами, які визначають її як самостійну соціально-демографічну групу. Молодь має ряд особливостей, які впливають, насамперед із самої її об'єктивної сутності. Соціальні особливості молоді визначаються специфічною позицією, яку вона займає в процесі відтворення соціальної структури, а також здатністю не тільки успадковувати, а й перетворювати сформовані суспільні відносини. Протиріччя, які виникають у середині цього процесу, лежать в основі цілого комплексу специфічних молодіжних проблем.

Молодь як суб'єкт суспільного виробництва характеризується також особливим змістом особистісної, предметної і процесуальної сторін конкретно-історичного буття. Подібний прояв соціальної якості молоді пов'язаний зі специфікою її соціального стану і визначається закономірностями процесу соціалізації в конкретних суспільних умовах. Конкретні умови буття молодих людей визначають особливості молодіжної свідомості, діалектична єдність структурних елементів якої й утво-

рить спонукально-мотиваційні сутності сили молоді. Усередині цієї єдності виникає різноманіття суперечливих детермінацій, які опосередковують специфіку їхніх відносин до навколишньої дійсності і мотивацію соціальної діяльності.

Названі прояви соціальної якості молоді в процесі розвитку переходять один в інший, взаємно доповнюють один одного, зумовлюючи її соціальну сутність, яка реалізується за допомогою діяльності.

До інших особливостей молодіжного дозвілля відноситься своєрідність середовища його протікання. Батьківське середовище, як правило, не є пріоритетним центром проведення дозвілля молоді. Переважна більшість молодих людей воліють проводити вільний час поза будинком, у компанії однолітків. Коли йдеться про вирішення серйозних життєвих проблем, молоді люди охоче приймають поради і наставлення батьків, але в сфері специфічних дозвіллевих інтересів, тобто при виборі форм проведення, друзів, книг, одягу вони самостійні. Цю особливість молодіжного віку точно помітив і описав І.В. Бестужев-Лада [43]: „...для молоді «посидіти компанією» – пекуча потреба, один з факультетів життєвої школи, одна з форм самоствердження. При усій важливості і силі соціалізації молодої людини в навчальному і виробничому колективі, при всій необхідності змістовної діяльності на дозвіллі, при всій масштабності зростання „індустрії вільного часу” – туризму, спорту, бібліотечної і клубної справи – при всьому цьому молодь уперто „збивається” в компанії однолітків. Виходить, спілкування в молодіжній компанії – це особлива форма дозвілля”. Тяга до спілкування з однолітками зумовлена величезною потребою молоді в емоційних контактах. Її можна розглядати як: необхідну умову життєдіяльності людини і суспільства; джерело творчого перетворення індивіда в особистість; форму передачі знань і соціального досвіду; вихідний пункт самосвідомості особистості; регулятор поведінки людей у суспільстві; самостійний вид діяльності.

Відмінною якістю культурного молодіжного дозвілля є емоційна забарвленість, наявність привнести в кожную можливість займатися улюбленою справою, зустрічатися з цікавими людьми, відвідувати значимі для себе місця, бути учасником важливих подій.

Вищий зміст щирого дозвілля полягає в тому, щоб наблизити коштовне, улюблене і відокремити, скасувати порожнє, непотрібне. Тут дозвілля для молодої людини перетворюється на спосіб життя, заповнення вільного часу різноманітними, змістовно насиченими висновками діяльності. Основні особливості культурного дозвілля молоді – високий рівень культурно-технічної оснащеності, використання сучасних дозвіллевих технологій, форм і методів, естетично насичений простір і високий художній рівень дозвіллевого процесу.

Молодіжне дозвілля, ніби перехоплюючи естафету підліткового дозвілля, закріплює, а багато в чому і закладає в молодій людині такі звички й уміння, які потім цілком визначатимуть його відношення до вільного часу. Саме на цьому етапі життя людини виробляється індивідуальний стиль дозвілля і відпочинку, накопичується перший досвід організації вільного часу, виникає прихильність до тих чи інших занять. У молоді роки визначається і сам принцип організації й проведення вільного часу – творчий або навпаки. Одного понадять мандрівки, іншого – риболовля, третього – винахідництво, четвертого – різноманітні розваги.

Таким чином, реалізується одне з головних завдань людини – всебічно розвивати свої здібності. Справа в тому, що формування і розвиток здібностей можуть бути реалізовані на основі задоволення потреб. Останні, у даному взаємозв'язку, є рушійною силою здібностей. У зв'язку з цим зазначене завдання припускає всебічний розвиток здібностей людини і настільки ж усебічне задоволення його потреб. Зрозуміло, що це неможливо без сфери дозвілля, де знаходить задоволення цілий комплекс потреб, у тому числі й потреба особистості в розвитку, самовдосконаленні. Вона виявляється як її свідоме бажання спеціально впливати на себе певними заняттями, впра-

вами з метою самовдосконалення й розвитку. Значення цієї потреби надзвичайно велике, адже тільки зовнішніх, хоча б і визначальних, умов недостатньо для реалізації цілей усебічного розвитку людини. Треба, щоб і сама людина хотіла цього розвитку, розуміла його необхідність.

Активне, змістовне дозвілля вимагає певних потреб і здібностей людей. Робити натиск на творчі види дозвіллевих занять, на забезпечення прямої участі в них кожної молодої людини – от шлях формування в юнаків і дівчат особистісних якостей, які сприяють змістовному й активному проведенню дозвіллевого часу.

Друга вимога щодо організації молодіжного дозвілля полягає в тому, що воно, безсумнівно повинно бути різноманітним, цікавим, розважальним і ненав'язливим. Зрозуміло, отут важливі як зміст, так і форма запропонованих занять, розваг, які мають відповідати потребам та інтересам молоді, органічно сприйматися юнаками і дівчатами.

Найбільш зручні форми для цього уже вироблені життям. До них відносяться, насамперед, аматорські об'єднання і клуби за інтересами. Сучасні об'єднання і клуби багатопрофільні: політичні, спортивні, туристичні, здоров'я, аматорів природи, науково-технічної творчості, читачів, самодіяльної пісні, колекціонерів, книголюбів, вихідного дня, молодої родини й інші. Клуб – порівняно невелике об'єднання людей, охоплених загальним інтересом, заняттям. Він є школою навчання, виховання і спілкування. До клубу приходять люди, які бажають досконало опанувати певне заняття, дозвіллевою кваліфікацією. Деякі клуби й аматорські об'єднання навіть організують відповідні форми занять. Але клуб за інтересами – це також свого роду вихователь. Може бути, у цьому й полягає головний критерій його діяльності. Справа в тому, що кожний із членів цього об'єднання прагне винести на люди свої знання й уміння. Спілкування в колі однодумців сприяє збагаченню, взаємовихованню. Інтерес до заняття перетворюється в інтерес до людей. Людина прийшла до клубу, щоб навчитися

чомусь, а навчившись, не хоче йти, тому що по-справжньому здружилася з людьми. Її прив'язує особлива атмосфера рівності, доброзичливості і самодіяльності.

Спостереження за роботою клубних об'єднань переконують: щоб дозвілля стало дійсно привабливим для молоді, необхідно будувати роботу його установ і організацій на інтересах кожної молодої людини. Треба не тільки добре знати сьгоднішні культурні запити молодих, передбачати їхні зміни, а й уміти швидко реагувати на них регулюванням відповідних форм і видів дозвіллевих занять. Наступна вимога, пропонована щодо організації і проведення молодіжного дозвілля, повна його деалкоголізація. Жоден вид дозвілля не повинен містити в собі занять і розваг, які прямо або побічно пропагували б споживання спиртних напоїв.

Останнім часом молодих людей приваблюють ігри, пов'язані з використанням ігрових автоматів і комп'ютерів. До найбільш привабливих для молоді форм розваг належать: видовища, легка музика, танці, ігри, різноманітні розважальні телепрограми. Зараз, через узвишшя духовних потреб молодих, зростання рівня їхнього утворення, культури, найбільш характерною особливістю молодіжного дозвілля є збільшення в ньому частки духовних форм і способів проведення вільного часу, що поєднують розважальність, насиченість інформацією, можливість творчості і пізнання нового. Такими синтетичними формами організації дозвілля стали саме клуби за інтересами, аматорські об'єднання, сімейні клуби, гуртки художньої і технічної творчості, дискотеки, молодіжні кафе-клуби.

Набирає силу найсерйозніший спосіб проведення вільного часу, розрахований безпосередньо не на споживання, а на творення культурних цінностей – творчість. Елемент творчості містять у собі багато форм молодіжного дозвілля, причому можливості діяти відкриваються усім без винятку. Але якщо мати на увазі власне творчі форми дозвілля, то їхня суть полягає в тому, що свій вільний час люди присвячують створенню чогось нового.

Отже, дозвілля дає можливість сучасній молодій людині розвивати багато сторін своєї особистості, навіть власний та-

лант. Для цього необхідно, щоб до дозвілля він підходив з позицій свого життєвого завдання, свого покликання – всебічно розвивати власні здібності, свідомо формувати себе.

Які ж найбільш загальні тенденції і проблеми сучасного молодіжного дозвілля? Розглянемо дозвілля молоді як особливої соціальної групи в цілому. Можна посидіти компанією, що є пекучою потребою, формою самоствердження для молодої людини. Дослідження вчених та й найпростіші життєві спостереження показують, що при всій важливості і силі соціалізації молодої людини в навчальному і виробничому колективі, при всій необхідності змістовної діяльності на дозвіллі, при всій масштабності зростання індустрії вільного часу (туризму, спорту, бібліотечної і клубної справи і т.п.) молодь уперто збивається в компанії однолітків. Виходить, спілкування в молодіжній компанії – це форма дозвілля. Домашнє дозвілля в колі однолітків, немов магніт, притягує до себе юнаків і дівчат. Його шляхетного, розвивального впливу на особистість молодої людини не можна заперечувати. І все-таки цей вид дозвілля не позбавлений мінусів: ізольованість людини в чотирьох стінах, відрив від фізкультурно-спортивних форм дозвілля, а це не може не підсилювати пасивності, інертності молодої людини.

Безсумнівно, домашнє дозвілля юнаків і дівчат потребує коректної участі старших, особливо батьків, їхньої допомоги і контролю. Зручною в цьому відношенні формою виступають поїздки на відпочинок усією родиною й організація дозвілля в сімейних клубах (кооперативах). Відпочинок усією родиною дуже об'єднує і збагачує дітей і батьків. Але, на жаль, він поки що не завжди можливий.

Ще одним з найпоширеніших серед молоді видів дозвіллевої діяльності, відпочинку, розваги є дискотека. Вона виступає і як одна з популярних сучасних форм самодіяльної творчості. Вона ставить перед самодіяльним творчим колективом цілий комплекс різноманітних творчих завдань, стимулює прояв організаторських здібностей, відкриває широке поле для технічної творчості, винахідництва, розвиває пізнавальну ак-

тивність, художнє чуття, музикальність, режисерську інтуїцію, артистизм, навички спілкування тощо. Іншими словами, участь у творчому колективі дискотеки потребує відомого універсалізму. Це робить її одним із засобів формування гармонічно розвинutoї особистості. Тому суспільство зацікавлене в тому, щоб самодіяльних дискотек було більше. Але дискотека формує особистість не тільки як учасника творчого колективу. Вона – засіб ідейно-естетичного виховання всіх її відвідувачів. Аудиторія сьогodнішньої дискотеки величезна, вона включає практично ціле покоління молоді, а також людей іншого віку.

Дискотека виникла з глибин самодіяльної творчості. До моменту її появи просто не було того професійного зразка, на який вона могла б орієнтуватися. Цей зразок складався поступово як вистражданий результат самодіяльних творчих пошуків. Перші досвіди теоретичного і методичного осмислення практичних пошуків у цій сфері також належать самодіяльним ентузіастам. Деякі з них вирости згодом у професіоналів дискотеки і серйозно збагатили її творчий професіоналізм. Одні – як практики дискотеки (М. Копелев), інші – і як педагоги-методисти-теоретики (В. Царьов, Э. Рижик) ввели в оборот дискотечної справи знання, накопичені в інших сферах творчої діяльності задовго до народження дискотеки.

Істотною особливістю сучасної дискотеки є її спрямованість на події дня, насамперед на явища музичного життя. Молодь іде на дискотеку, крім усього іншого, ще і заради того, щоб одержати свіжу інформацію про новинки естради, рок-музики, почути не тільки улюблені мелодії, а й нові, одержати кваліфікований коментар, довідатися щось цікаве про співаків, композиторів, групи. Дискотеки стали для молоді своєрідним інформаційним центром молодіжної музики, клубом музичних новин. Диск-жокеї відіграють роль самодіяльних інформаторів, оглядачів, коментаторів. Одним з головних напрямів у їхній діяльності став пошук, збір, систематизація нової інформації. Недарма основоположниками дискотеки справедливо вважа-

ються радіо і телебачення. Саме від них вона успадкувала цю свою реформаторську суть.

Правильна постановка дискотечної справи допускає централізовану систему оперативного збирання необхідної інформації, її швидке оброблення і розсилання на місця, авторам програм і ведучим дискотек. Крім того, варто пам'ятати, що дискотека покликана не тільки реагувати на події музичного життя світового масштабу, а й висвітлювати поточні питання життя на місцях. Тут уже централізована інформаційна служба не допоможе, зате дуже корисний оперативний контакт дискотек з місцевими редакціями радіо, телебачення, газет, тобто всіх місцевих засобів масової інформації. Лише в цьому випадку дискотека зможе повноцінно виконувати властиву їй функцію одного з каналів масової інформації. Є в цьому каналі свої особливості: спрямованість переважно на молодіжну аудиторію; висока частка новин музичного життя; наявність живого контакту ведучого з аудиторією; самодіяльний характер. Ці особливості необхідно постійно враховувати.

Однією з постійних тем тематичних і танцювально-розважальних дископрограм виступають новини музичного життя. Інформацію такого роду можна одержувати з газетних і журнальних публікацій радіо і телепередач. Цей процес досить трудомісткий, потребує не тільки великих витрат часу, а й кваліфікації, якою автори і ведучі дискотечних програм не завжди володіють.

4.2. Структура молодіжного дозвілля

Цінностям, ціннісному компоненту культури, ціннісним орієнтаціям молоді присвячено чимало сторінок наукової літератури з різних галузей знань. Вивчення ціннісної свідомості і ціннісних уявлень у соціології та психології – це традиція ще з часів М. Вебера. Такі аспекти вивчення цінностей полягають у вивченні особливостей впливу системи цінностей на форму-

вання соціально-психологічного знання, його об'єктивність, можливість бути інструментом соціального управління.

Незважаючи на досить широкий спектр наукових проблем дослідження ціннісних орієнтацій, багато її аспектів залишаються невивченими. Дискусійним залишається такий напрям, як ціннісне структурування дозвілля молоді.

Система цінностей розвивається і функціонує в певному соціальному середовищі, на певній матеріальній основі, яка, з одного боку, формує потреби молоді, а з іншого – являє собою умови, механізми і фактори їх задоволення. Вплив соціальних умов на суспільні процеси має макро- і мікрорівні, але останній, як правило, є багатоваріантною конкретизацією першої, її емпіричним проявом через такі механізми, як формальне (заклади культури) і неформальне (квартира, вулиця) мікросередовища, різні форми міжособистісного спілкування, соціально-культурна символіка і, звичайно, технічні засоби ретрансляції творів мистецтва.

На задоволення культурних потреб молоді, проведення дозвілля значно впливають соціально-економічні фактори: соціальний статус молодих людей та їх батьків, середньодушовий прибуток у родині, майно (власність), наявність вільного часу. При цьому матеріальне становище двояко відбивається на задоволенні культурних потреб – у безпосередній актуальній формі, коли певні соціальні групи молоді вже володіють предметами та способами опанування культури, і в опосередкованій потенційній, коли вони лише володіють реальною можливістю придбати ці предмети й засоби. Аналіз даних, отриманих у ході дослідження, свідчить що нині найпоширенішими технічними засобами є телевізор, магнітофон та радіоприймач. Наявність у продажу широкого спектра простих у користуванні та відносно недорогих любительських фотоапаратів вплинуло на те, що цей технічний засіб не є предметом розкошу, і його має майже кожна п'ята молода людина незалежно від віку, статі чи освіти. Можемо спостерігати таку тенденцію, що зростання науко-

во-технічного прогресу дедалі впливає на потребу молодих людей у користуванні такими новітніми технічними засобами, як комп'ютер, CD-програвач, відеокамера. І, навпаки, такий уже досить застарілий технічний засіб, як діапроектор уже втратив свою актуальність.

Ринкові відносини у сфері культури обернулися великими негативними наслідками для молоді. До неймовірних розмірів зменшилася кількість джерел, за допомогою яких забезпечується передача культурних цінностей молодим людям. Різко скоротилася сфера професійної та аматорської творчості, зокрема сотні тисяч гуртків художньої самодіяльності, прикладного мистецтва, а разом з цим – і кількість самих духовних цінностей.

Якщо проаналізувати систему пріоритетів цінностей дозвілля молоді, то виявляється, що інтелектуальні форми дозвілля посідають лише третє місце, а перше – пасивні форми. Лише 5,6% від загальної кількості опитаних серед занять, якими найчастіше молодь заповнює своє дозвілля назвали „відвідування музею”, 10,9% – „сходити в театр, на балет, в оперу”. Це може бути зумовлено тим, що дуже великі ціни на квитки до театрів зробили їх недоступними для значної більшості молодих людей. І зараз практично єдиним каналом, який забезпечує широкий доступ абсолютної більшості молоді до художніх цінностей вітчизняної та світової культури, стало телебачення і частково магнітофон. У наш час вже нікого не здивує наявністю такого звичного атрибуту побуту, як телевізор, і це ніяк не залежить ні від типу поселення, ні від віку та статі. Однак, це відразу відбилося на структурі вільного часу молодих людей, найбільша кількість яких проводить свій вільний час біля екрана телевізора.

Технікою захоплюється порівняно мало молоді. Вагомішу цінність для молоді представляють можливості спілкування з друзями. Причому протягом останніх років такі цінності, як спілкування, контакти, взаємопорозуміння з людьми залишаються незмінними за рангом. Ця група тісно коригується віком молоді: чим менший вік, тим більше можливостей для спілку-

вання. На спілкування з друзями впливає й матеріальний рівень та сімейний стан: неодружені, з високим рівнем прибутку молоді люди можуть собі дозволити проводити вільний час у колі друзів, у кафе чи барі. Як і раніше, цінності навчання, духовного споживання, освіти і творчості займають провідне місце у свідомості лише незначної частки молоді. Постійне підвищення рівня освіти, творчий самовираз – реалізація таких і подібних їм цінностей потребує не тільки певних нахилів, але й багато часу, відмови від інших можливостей.

Таким чином, кожна з вікових груп молоді має свою власну, відмінну від інших, модель життєвого самовизначення. Перевага гедоністичних і споживацьких установок породжує трансформацію потреб (в умовах нерозвиненого культурного середовища та засилля масової культури), які ведуть до зниження смаків, нового споживання, що посилює первинні потреби. Пасивні форми проведення дозвілля, які мають інформаційно-розважальну спрямованість – прикмета нашого часу. Телевізор – вдома і компанія друзів – поза домом поглинають майже весь вільний час молодих людей. Складається враження деякої нерішучості молодого покоління. Наскільки це пов'язано із суспільним настроєм, що переважає, чи з особливостями способу життя цієї соціально-демографічної групи – відповісти непросто. У будь-якому випадку в подоланні такого стану молодими людьми і полягає одна з головних передумов успішного життєвого самовизначення.

У молодіжному середовищі виник своєрідний духовно-ідейний вакуум, пов'язаний з кризою колишньої системи соціальних цінностей і виникненням рис нової соціально-духовної парадигми та відродження національної ментальності. Відсутність соціального ідеалу і втрата минулих стимулів не тільки породжують духовну апатію, а й підсилюють напруження в пошуку життєвих цінностей як стрижня культури особистості.

4.3. Феномен субкультурної активності молоді

До специфічних тенденцій розвитку молодіжного дозвілля відноситься насамперед розвиток молодіжної субкультури, носіями якої є численні молодіжні об'єднання, які відзначаються соціальною спрямованістю, характером групових цінностей і особливістю проведення дозвілля. Терміна субкультура до недавнього часу намагалися уникати, тому що було незрозуміло, звідки в нашій молоді, що виросла в суспільстві, в якому довгі роки прагнули до досягнення повної соціальної однорідності, може взятися якийсь власний спосіб життя, заснований на специфічних цінностях, найчастіше дуже відмінних від пріоритетів навколишнього світу. Громадська думка з цього приводу розділилася. Одні вважають будь-які незвичні форми поведінки молоді як соціальні відхилення і наслідуванням Заходу, а тому такими, які необхідно викоринювати. Інші думають, що наша молодь намагається (нехай трохи екзотичним способом) якось виразити себе, своє світовідчуття і щось сказати про себе суспільству. Іншими словами, як тільки суспільство досягає певного рівня матеріального добробуту, який гарантує задоволення основних біологічних і соціальних потреб переважної більшості своїх членів, молодь починає поводитися незвичайно, не так, як дорослі: вбирається в незвичайний одяг, прикрашається їх екзотичними ланцюгами, шпильками, шипами і т. ін. Маючи доступ до найвищих зразків культури, вона створює контркультуру: своє мистецтво, свій спосіб життя, свої правила поведінки.

Але все це не окреслює всіх обставин, які спричинили феномен субкультурної активності сучасної молоді. Одну з них С. Лем [63] помітив ще в 1969 р.: швидке завдяки НТР досягнення суспільством високого рівня матеріального добробуту, різке зниження опору зовнішнього середовища створило певний „люфт”, вільний від виконання біологічно необхідних дій, від щоденної боротьби за існування. Поступово цей „люфт” почав заповнюватися випадковими, надлишковими зразками по-

водження, і насамперед, з боку молоді. За спиною молодих людей, які отримали волю від довічної праці, – могутній прошарок багатовікової культури, що й слугує основним матеріалом для побудови молодіжної субкультури, незалежно від свідомості її учасників. У рамках моделі С. Лема, молодіжна субкультура з'являється як закономірне явище вторинного генезису культури в суспільстві, як наслідки НТР. Тому її розглядають не як деяке масове відхилення в поведженні цілого покоління, а як іманентний феномен культурно-історичного процесу, що за необхідності виникає в суспільстві, яке швидко досягло високого матеріального добробуту, але не виробило ще відповідних механізмів соціального гомеостазису. Друга обставина, тісно пов'язана з першою і полягає в тому, що науково-технічний прогрес, створивши основи матеріального достатку, одночасно зумовив могутню хвилю соціальної акселерації. Зміни, що заповнили світ, докорінно змінили сучасну культуру і сам механізм її передачі. В історично короткий термін пішов у минуле традиційний спосіб, що ґрунтується на принципі «роби, як я», на сукупності незмінних ціннісних і поведінкових стереотипів. В умовах, які швидко змінюються, нові покоління не можуть жити за заповітами батьків, а повинні створювати свій власний ціннісний світ. При цьому виникає погроза існуванню самого механізму наступності. Протягом багатьох років у нашому суспільстві діяв твердий імператив нестатку. Молодь рано включалася в трудове життя з усіма його атрибутами. Це не залишало сил і часу для вільних, надлишкових форм поведження, і проблеми наступності цінностей не було: їхня передача здійснювалася традиційним способом – шляхом засвоєння готових стереотипів мислення і поведження. Однак із середини ХХ ст. ситуація змінилася. Країна вступила в епоху НТР, підвищилася продуктивність праці, збільшився осяг вільного часу.

Але хоча об'єктивні умови соціалізації молоді істотно змінилися, механізми цього процесу, вироблені адміністративною системою, залишилися колишніми. Кожне покоління, що вступає в життя, – це система, яка динамічно розвивається, а отже,

якій необхідна в деякому мінімумі розмаїтість як основа формування надлишкових елементів поведінки, його альтернативних варіантів. Тому, здійснюючи тільки свідомий вибір, людина приймає на себе відповідальність за його наслідки, виробляє внутрішню мотивацію, рефлексивність поведінки. Саме на цьому принципі функціонує механізм соціалізації молоді і традиційних ліберальних демократій. Нове покоління по можливості безболісно повинно вписатися в устояні суспільні структури, ключові місця в яких зайняті представниками старшого покоління. Тому всі можливі варіанти свого майбутнього соціального поведінки молодь програє на модельному рівні субкультури. Старше покоління не обмежує цих пошуків, а контролює лише кінцевий результат і припиняє ті форми, які загрожують суспільству. На думку психологів, визначення меж своїх можливостей – фундаментальна потреба всього живого. Коли ж існують обмеження на реалізацію цієї потреби, вважає В. П. Зінченко [54], тоді й виникає комплекс проблем, зокрема підліткових. Тому заборони, що ми вводимо у виховання, найчастіше спричинюють протилежну реакцію. На жаль, наше суспільство відзначається пристрасстю до заборон. Десятиліттями офіційна ідеологія насаджувала як еталон лише один зразок – жорсткий тип борця за ідею за будь-яку ціну, природно, за ту ідею, яка на сьогоднішній день нав'язана „зверху”. Всі інші варіанти потрапляти в розряд поведінки, яка відхиляється від загальноприйнятої норми. У цьому розумінні мало що змінилося майже до кінця минулого століття, оскільки ідеологія однаковості продовжувала панувати: усім пропонувалося прагнути до єдиної мети. Одночасно влаштовувалися «ідеологічні облави» на ті групи молодих людей, які хоча б зовнішнім виглядом намагалися якось відрізнятись від усіх. Кампанія ця включала і насильницькі міри: розрізування вузького взуття і стрижку довгого волосся. За нетерпимістю до ширини штанів, довжини спідниць і волосся угадувалися знайомі контури ідеалу казарменого соціалізму – велетенської фабрики, в яку навіщось повинна перетворитися вся країна. Не та зачіска самим фактом своєї наявності створює

вала навіть не прецедент, але тїнь прецеденту іншого поводження, якого не можна було допускати в принципі.

В умовах, що різко обмежили волю індивідуального і групового вибору, молодь виявилася витиснутою на периферію громадського життя, у областях розваг і дозвілля. Її соціальна незатребуваність у більш значимих областях діяльності обернулася підвищеною субкультурною активністю саме в сфері дозвілля, тому що тут вона могла скільки завгодно відхилитися від загальноприйнятих норм, шукаючи свої шляхи оптимального входження в існуючі суспільні відносини, в „дорослу” культуру.

Крім того, розрив між офіційною ідеологією і реальною соціальною практикою породжував відчуження молоді від інституціональних цінностей, і це знов-таки штовхало її в сферу дозвіллевої діяльності, де ідеологічний тиск був слабкіший, і залишалася можливість для створення альтернативних цінностей. Внаслідок за роки застою орієнтація молоді на реалізацію себе переважно в дозвіллевих формах діяльності набула стійкого і традиційного характеру, вона продовжує зберігатися й тепер, коли багато соціальних заборон знято.

Таким чином, вітчизняні варіанти субкультурної активності молоді спричинені відсутністю нормальних механізмів соціалізації в суспільній практиці. І не перебудова породила численне плем'я неформалів – вона їх тільки легалізувала. Природно, що з першим же зняттям заборон на несанкціоновану зверху активність молодь почала швидко заповнювати всі соціально-екологічні ніші, що були порожніми колись, можливими формами поводження. Спочатку це були переважно розважальні і соціально-демонстративні форми діяльності. Газети замайорили репортажами про рокери, фанатів та т. ін. Однак у міру розширення демократії очікували політизації молодіжних рухів, і цей процес не затримався.

Узагалі субкультурная активність молоді характерна, головним чином, для великих міст. Це не випадково, оскільки саме в місті достатньо соціальних зв'язків, тому є реальна можливість вибору, яка лежить в основі субкультурної активності молоді.

Однак дійсний вибір поведження індивіда залежить від специфіки того соціокультурного мікросередовища, в яке він включений.

За даними сучасних досліджень, до різних субкультурних угруповань належить 28,4% опитаних. Найбільш популярними виявилися групи аматорів сучасної музики і шанувальників окремих виконавців (14,4%), аматорів сучасних танців (12,6%), самодіяльні спортивні групи – культуристи, скейтбордисти (10%). Найменшою популярністю користуються об'єднання, зайняті якою-небудь творчою діяльністю: суспільно-політичні клуби (2%), рух за охорону і відновлення культурно-історичних пам'яток (1%), екологічні групи (0,4%). Як бачимо, переважає орієнтація на розважальні форми дозвіллевої діяльності. Існує стійкий міф про повальне захоплення молоді рок-музикою. Однак тільки 53,7% є її шанувальниками. З них 4,4% – фанатичні прихильники «хеві метал», що не визнають інші форми культури. Єдина соціальна група, в якій рок-музика займає перше місце серед захоплень, – учні ПТУ. У якості культурного „коду” тут преважує звук, а не слово. Це побічно підтверджується і такими даними: вербальна діяльність характеризує спільне дозвілля 82% школярів, 65% студентів і лише 44% учнів ПТУ.

На відміну від учнів ПТУ студентство характеризується певними соціальними і психологічними відмінностями, які дають можливість виділити його в особливу соціальну групу. Ці відмінності впливають з особливостей соціального стану, реальних моментів життя і навчання. До того ж молодь у цьому віці має свої психологічні особливості: інтенсивне формування самосвідомості, соціальної самооцінки, власної точки зору, установок, цінностей, осмислення явищ громадського життя. Поступово формується соціальна позиція щодо себе, свого поведження і поведження інших, планів на майбутнє тощо.

Однак певній частині молоді бракує психічних якостей зрілої особистості: самостійності, критичності, відповідальності, далекоглядності і т. ін.

Усе це виявляється в конкретному поведженні, в тому числі й щодо проведення вільного часу. Більшість студентів вибирає

пасивні форми його проведення: читання газет, журналів і перегляд телепередач, спілкування з друзями, рідними, розваги (прослуховування музичних записів і платівок, читання художньої літератури, відвідуваність театрів), саморозвиток (читання літератури за спеціальністю, заняття спортом, художньою самодіяльністю, домашнє рукоділля).

Узявши за критерій мотив вибору занять у вільний час, можна виділити п'ять груп студентів:

1. *Комунікативна*. До неї відносяться студенти, які керуються бажанням спілкуватися з друзями, коханою людиною, рідними тощо. Ця група представляє 42% всіх опитуваних.

2. *Рекреаційна*. До неї входять студенти, які керуються бажанням відпочити, поліпшити свій настрій (21,2%).

3. *Самореалізація*. Студенти цієї групи прагнуть реалізувати у вільний час свої здібності (11,7%).

4. *Творча*. До неї входять студенти, орієнтовані на естетичне освоєння світу, прагнення до прекрасного (10,5%).

5. *Пізнавальна*. Студенти цієї групи орієнтовані на поглиблення і розширення знань (8,5%).

Соціальне поведіння цих груп відрізняє орієнтація на прилучення до речовинних символів міського життя (радіо- і відеоапаратура, мотоцикли, спортивна символіка й ін.). Разом з тим для таких молодих людей характерний високий рівень конформізму не тільки стосовно своєї компанії, але й до суспільства в цілому.

4.4. Організаційні особливості дозвілєвої діяльності молоді

Виходячи з вищевказаного, необхідно звернути увагу на методичні рекомендації щодо організації дозвілля молоді, на організацію міських, районних та сільських культурно-дозвілєвих комплексів.

Наведемо приклад загального положення про культурно-дозвілєвий комплекс.

**Положення
про культурно-дозвіллевий комплекс**

I. Загальні положення

1. Культурно-дозвіллевий комплекс створюється для координації і кооперування сил культурологічних, освітніх, спортивних закладів та інших організацій щодо забезпечення умов для реалізації прав населення на культурно-дозвіллеву, спортивно-оздоровчу діяльність, а також для більш повного і раціонального використання матеріально-технічної бази і кадрів закладів культури, освіти, спорту, молодіжних організацій.

2. До складу культурно-дозвіллевого комплексу входять, незалежно від відомчого підпорядкування, заклади культури клубного типу, бібліотеки, музеї, музичні, художні, спортивні школи, фізкультурно-оздоровчі та спортивні клуби, спортивні споруди, культурно-спортивна база шкільних і позашкільних закладів та інші організації, діяльність яких спрямована на розвиток духовності, виховання патріотизму та поваги до культурно-історичної спадщини українського народу, його звичаїв та традицій, укорінення в суспільній свідомості загальнолюдських моральних цінностей, виховання соціального оптимізму та впевненості кожного громадянина у своєму майбутньому, формування здорового способу життя.

3. Культурно-дозвіллевий комплекс створюється рішенням сільської (наприклад) ради, яким визначається конкретний перелік установ і організацій, які входять до комплексу.

4. Установи і організації, які входять до комплексу, зберігають своє відомче підпорядкування і самостійність, здійснюють госпрозрахункову діяльність, розширюють асортимент платних послуг для населення згідно з чинним законодавством та в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

5. Культурно-дозвіллевий комплекс працює в тісному контакті з громадськими, релігійними організаціями, професійними художніми колективами, театрами, філармоніями, установа-

ми охорони здоров'я, торгівлі, побутового обслуговування населення та іншими інституціями.

II. Завдання культурно-дозвілєвого комплексу

1. Основні завдання комплексу:

– створити найбільш сприятливі умови для задоволення духовних, моральних та інтелектуальних потреб населення, розвитку фізичної культури і спорту, організації змістовного дозвілля з метою підвищення соціально-культурної активності населення;

– удосконалювати зміст і форми соціально-культурної, освітньої, спортивної і фізкультурно-оздоровчої діяльності на основі вивчення потреб та запитів населення, розширювати культурно-дозвілєві, додаткові освітні послуги і охоплювати культурно-спортивними заходами всі верстви населення.

III. Організація діяльності культурно-дозвілєвого комплексу

1. Культурно-дозвілєвий комплекс здійснює свою діяльність, керуючись цим положенням та Статутами (Положеннями) організацій учасниць і діє згідно з єдиним комплексним планом роботи, сформованим за пропозиціями організацій, які входять до комплексу. До плану роботи включаються:

- підготовка і проведення масових заходів, відзначення загальнодержавних та календарно-побутових свят і обрядів, проведення фестивалів, конкурсів, оглядів, змагань;
- заходи по створенню нових колективів аматорської творчості, любительських об'єднань і клубів за інтересами, гуртків народної технічної творчості, фізкультурно-спортивних секцій та інших;
- організація екскурсій, відвідування виставок, музеїв, театрів, концертів, спортивних змагань та інших культурно-спортивних заходів за рахунок особистих коштів учасників таких заходів;

- питання благоустрою закладів культури, освіти, спорту та інших місць громадського дозвілля, зміцнення їх матеріальної бази.

Кожна організація і установа, яка входить до комплексу, сприяє розвитку своєї діяльності в зоні обслуговування культурно-дозвіллевого комплексу.

2. Для фінансування спільних масових заходів можуть залучатись кошти підприємств, організацій різних форм власності, добровільні внески організацій і громадян.

3. Матеріальні цінності, придбані для проведення спільних масових заходів із централізованих коштів, передаються на баланс однієї організації – учасниці культурно-дозвіллевого комплексу або районної, сільської (як приклад) ради.

IV. Управління комплексом

1. Керівництво культурно-дозвіллевим комплексом здійснюється координаційною радою, в яку входять керівники і спеціалісти організацій і установ із закладу культурно-дозвіллевого комплексу.

2. Головою координаційної ради є сільський (як приклад) голова.

3. Координаційна рада культурно-дозвіллевого комплексу:

- об'єднує зусилля і використовує можливості організацій і закладів, які входять до комплексу, забезпечує погодження їх дій для проведення культурно-масової, спортивної і фізкультурно-оздоровчої роботи;
- розробляє пропозиції з питань розвитку освіти, культури і спорту населеного пункту і вносить їх на розгляд місцевих і районних рад;
- організовує вивчення культурних запитів і потреб населення в сфері організації дозвілля;
- залучає громадський актив населеного пункту до проведення масових заходів, керівництва аматорськими колективами, гуртками, спортивними секціями, клубами і об'єднаннями за інтересами.

4. Засідання ради проводиться відповідно до необхідності, але не рідше одного разу на місяць.

Таким чином, типову структуру культурно-дозвілєвого комплексу можна представити у вигляді схеми (рис. 1).

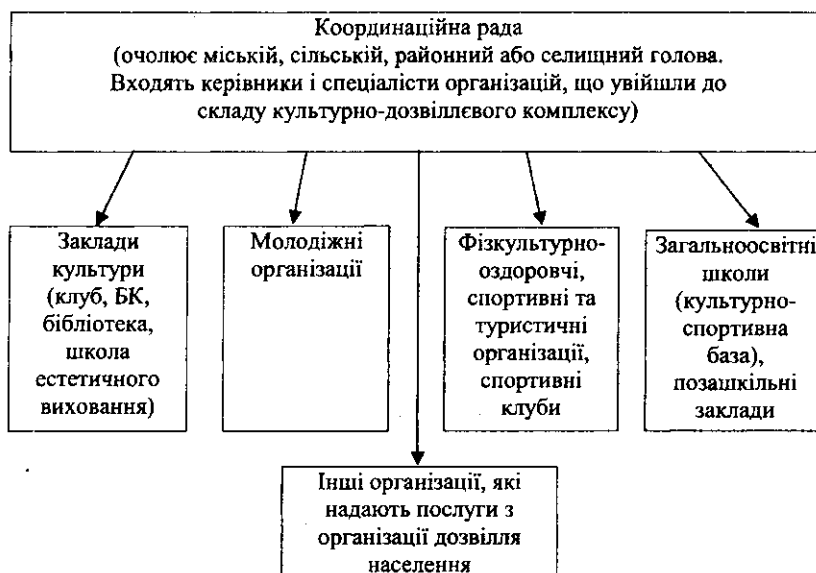

Рис. 1. Типова структура культурно-дозвілєвого комплексу

Виходячи з типової структури культурно-дозвілєвого комплексу можливо окреслити основні положення про району (наприклад) координаційну раду по роботі культурно-дозвілєвих комплексів.

Положення про районну координаційну раду по роботі культурно-дозвілєвих комплексів

1. Районна координаційна рада по роботі культурно-дозвілєвих комплексів (далі – районна рада) є тим консультативно-дорадчим органом, метою якого є координація сил культурологічних, освітніх, спортивних закладів та інших організацій

щодо забезпечення умов для реалізації прав населення на культурно-дозвіллеву, спортивно-оздоровчу діяльність, а також для більш повного і раціонального використання матеріально-технічної бази і кадрів закладів культури, освіти, спорту, молодіжних організацій. Районна рада забезпечує узгодженість дій у вирішені питань, пов'язаних із культурно-дозвіллевою, спортивно-оздоровчою діяльністю.

2. Районна рада у своїй діяльності керується Конституцією та Законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, розпорядженнями голови районної та обласної державних адміністрації.

3. Районна рада для виконання покладених на неї завдань:

- об'єднує зусилля і використовує можливості організацій і закладів, які входять до культурно-дозвіллевих комплексів, забезпечує погодження їх дій для проведення культурно-масової, спортивної і фізкультурно-оздоровчої роботи;
- розробляє пропозиції з питань розвитку освіти, культури і спорту населеного пункту і вносить їх на розгляд Голови райдержадміністрації та Голови районної ради;
- організовує вивчення культурних запитів і потреб населення в сфері організації дозвілля;
- залучає громадський актив населених пунктів до проведення масових заходів, керівництва аматорськими колективами, гуртками, спортивними секціями, клубами, об'єднаннями за інтересами.

4. Основні завдання районної ради:

- координувати роботу сільських та селищного культурно-дозвіллевих комплексів;
- створювати найбільш сприятливі умови для задоволення духовних, моральних та інтелектуальних потреб населення, розвитку фізичної культури і спорту, організації змістовного дозвілля з метою підвищення соціально-культурної активності населення;

- удосконалювати зміст і форми соціально-культурної, освітньої, спортивної і фізкультурно-оздоровчої діяльності на основі вивчення потреб та запитів населення розширення культурно-дозвіллевих, додаткових освітніх послуг і охоплення культурно-спортивними заходами всіх верств населення;
- готувати і проводити масові заходи, відзначати загальнодержавні, традиційні народні та календарно-побутові свята і обряди, проводити фестивалі, конкурси огляди, змагання;
- проводити заходи щодо створення нових колективів аматорської творчості, любительських об'єднань і клубів за інтересами, гуртків народної, технічної творчості, фізкультурно-спортивних секцій та ін.;
- організовувати екскурсії, відвідувати виставки, музеї, театри, концерти, спортивні змагання та інші культурно-спортивні заходи за рахунок різних джерел фінансування;
- розглядати питання благоустрою закладів культури, освіти, спорту та інших місць громадського дозвілля, зміцнювати їхню матеріальну базу.

5. Районна рада має право:

- створювати робочі групи з організації та проведення заходів, що належать до компетенції ради;
- одержувати в установленому порядку безоплатно необхідні для її діяльності інформацію та матеріали;
- заслуховувати на своїх засіданнях керівників місцевих органів виконавчої влади, керівників підприємств, установ і організацій з питань, що належать до компетенції районної ради.

6. Районну раду очолює голова. Голова має чотирьох заступників з питань культури, фізичної культури та спорту, освіти та молодіжної політики. До складу районної ради входить секретар ради. Голову та первинний склад районної ради затверджує голова райдержадміністрації. У подальшому зміни до складу районної ради вносить її голова.

Голова, члени районної ради працюють на громадських засадах.

7. Основною формою роботи районної ради є засідання, які проводяться в міру потреби, але не рідше одного разу на квартал. Засіданням районної ради керує голова або за дорученням голови один із його заступників.

8. Рішення районної ради оформляються у вигляді протоколів, рекомендацій, підписаних її головою, і є обов'язковими для розгляду місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями, координаційними радами нижчого рівня.

У разі потреби можуть вноситись рекомендації Голові райдержадміністрації щодо прийняття відповідних актів.

9. Районна рада систематично інформує громадськість про свою діяльність і прийняття рішень.

10. Фінансове, матеріально-технічне та інформаційне забезпечення діяльності районної ради здійснює районна державна адміністрація та відділи культури, з питань фізичної культури та спорту, освіти, у справах сім'ї та молоді райдержадміністрації.

11. Організаційне забезпечення діяльності районної ради здійснює відділ культури райдержадміністрації.

І як висновок до методичних рекомендацій з організації дозвілля молоді наведемо приклад плану роботи культурно-дозвілльового комплексу (центру) на I півріччя 2005 року.

План роботи культурно-дозвілльового комплексу на I півріччя 2005 року

Розділ I. Основні завдання і напрями роботи культурно-дозвілльового комплексу.

1.1. Створення найбільш сприятливих умов для задоволення духовних, моральних та інтелектуальних потреб населення, розвитку фізичної культури і спорту, організації змістовного дозвілля з метою підвищення соціально-культурної активності населення;

«Дозвіллезнаєство»

1.2. Удосконалення змісту і форм соціально-культурної, освітньої, спортивної і фізкультурно-оздоровчої діяльності на основі вивчення потреб та запитів населення, розширення культурно-дозвіллевих, додаткових освітніх послуг і охоплення культурно-спортивними заходами всіх верств населення.

Розділ II. Соціально-культурна діяльність. Організація дозвілля.

Назва, короткий зміст заходу	Час проведення	Склад аудиторії	Виконавці		Джерела фінансування
			відповідальні виконавці	співвиконавці	
1	2	3	4	5	6
2.1. Загальнодержавні свята. Заходи за народним календарем					
2.1.1. Подорож за казками "Новорічний калейдоскоп"	03.01	Читачі бібліотеки	Бібліотека		
2.1.2. Тематичні класні години "22 січня – День соборності України"	22.01	Учні школи	ЗОШ		
2.1.3. Літературний вечір до 85-ї річниці битви під Крутами	28.01	Жителі села	СБК	ЗОШ, бібліотека	
2.1.4. Свято української мови, культури, духовності "Диво калинове"	4.03	Учні школи	ЗОШ	СБК, бібліотека	
2.1.5. Шевченківські дні.	04.03–10.03	Учні школи	ЗОШ	Бібліотека	
2.1.6. Святковий концерт, присвячений Міжнародному жіночому Дню	7.03	Жителі села, учні школи	СБК, ЗОШ		Платні послуги СБК
2.1.7. Тематичний вечір «Тарас Шевченко – геній української»	9.03	Жителі села, учні школи	СБК, ЗОШ, бібліотека		
2.1.8. Шкільний конкурс читців-декламаторів творів Тараса Шевченка в рамках XII Всеукраїнського конкурсу	11.03	Учні школи	ЗОШ	СБК, бібліотека	
2.1.9. VII районний (відкритий) конкурс власної дитячої поезії „Провесінь”	21.03	Учні школи	бібліотека	ЗОШ	
2.1.10. Виставка творів образотворчого мистецтва, народної вишивки, писанок, крашанок „Великодні дзвони Голісея”	01.04–07.04	Жителі села, учні школи	бібліотека	СБК, ЗОШ	

Розділ 4. Дозвілля молоді

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6
2.1.11. Книжково-ілюстративна виставка „Дзвони Чорнобиля”	26.04	Читачі бібліотеки	бібліотека	ЗОШ	
2.1.12. Свято до Дня Матері „Коли співає мама навесні”	06.05	Жителі села	СБК, ЗОШ		
2.1.13. Вшанування жертв Великої Вітчизняної війни	09.05	Жителі села	СБК, ЗОШ		
2.1.14. Концерт до дня Перемоги	09.05	Жителі села	СБК	ЗОШ	Спонсори
2.1.15. Свято останнього дзвоника	30.05	Учні школи, батьки	ЗОШ	Сільська рада	
2.2. Розвиток художньої аматорської творчості					
2.2.1. Активізувати роботу народного аматорського ансамблю народної пісні з метою участі його в масових святах та концертах СБК	Постійно	Учасники колективу	Керівник колективу	Дирекція лікарні, СБК	
2.2.2. Постійно працювати з учнівськими художніми колективами, поповнювати їх репертуар, підвищувати виконавську майстерність	Постійно	Учасники колективів	ЗОШ	СБК	
2.2.3. Сприяти участі колективів художньої самодіяльності села в районних святах, конкурсах, фестивалях	Згідно з графіками	Учасники колективів	СБК, ЗОШ	Сільська рада	
2.2.4. Організувати в СБК та школі виставки декоративно-прикладного та ужиткового мистецтва	Травень – жовтень	Жителі села, діти	СБК, бібліотека	ЗОШ, дитсадок, майстри народної творчості	
2.3. Фізкультурно-спортивна та оздоровча діяльність					
2.3.1. Різдвяні естафети	08.01–10.01	Учні школи	ЗОШ, дитсадок	ЗОШ, дитсадок	
2.3.2. Участь шкільних команд у районних змаганнях з різних видів спорту	Згідно з календаря	Учні школи	ЗОШ		
2.3.3. Турнір з настільного тенісу до Дня соборності України	22.01	Жителі села	ЗОШ	ЗОШ, хлібозавод	
2.3.4. Участь збірної команди села у конкурсі „Усі ми в армії служили”	23.02	Жителі села	СБК	ЗОШ, хлібозавод	Спонсори

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6
2.3.5. Турнір з міні-футболу присвячений Дню захисника вітчизни	20.02-22.02	Жителі села	ЗОШ	ЗОШ	
2.3.6. Турнір з волейболу, присвячений міжнародному Дню 8-го березня	06.03-07.03	Жителі села	ЗОШ	ЗОШ, хлібопавод	
2.3.7. Тиждень фізкультури та ДПЮ в школі	08.04-14.04	Жителі села	ЗОШ		
2.3.8. Тиждень військово-польових зборів юнаків	03.05-05.05	Учні школи	ЗОШ	Сільська рада	
2.3.9. Дитячі естафети, присвячені Дню матері	06.05	ЗОШ, дитсадок	ЗОШ, дитсадок	ЗОШ, дитсадок	
2.3.10. Козацькі забави, присвячені Дню Перемоги	08.05	Жителі села	СБК	Сільська рада	
2.3.11. Шкільна військово-спортивна гра „Заграда”	10.05	Учні школи	ЗОШ	Сільська рада	
2.3.12. Районний фінал військово-спортивної гри „Заграда”	12.05	Учні школи	ЗОШ		Спонсори
2.3.13. Участь спортивного клубу „Зоряна” в районних змаганнях	Згідно з графіком змагань	Жителі села	Спортивний клуб		Спонсори
2.3.14. Заняття тенісної секції спортивного клубу	Згідно з графіком занять	Жителі села	Спортивний клуб, СБК		
2.3.15. Заняття волейбольної секції спортивного клубу	Згідно з графіком занять	Жителі села	Спортивний клуб, СБК		
2.4. Діяльність на допомогу освіті і самоосвіті					
2.4.1. Проводити бесіди та огляди літератури біля тематичних книжкових виставок і полицок	Згідно з планом роботи ПШБ	Читачі бібліотеки	Бібліотека	ЗОШ, дитсадок	
2.4.2. Лекція „ Соціальні та психологічні аспекти наркоманії”	21.02	Учні школи	ЗОШ	Центр ССМ	

Розділ 4. Дозвілля молоді

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6
2.4.3. Проведення екскурсій учнів молодших класів на підприємствах та в організаціях району	20.05–26.05	Учні школи	ЗОШ		
2.4.4. Проведення екскурсій учнів середніх та старших класів на підприємствах та в організаціях району	03.06–09.06	Учні школи	ЗОШ		
2.5. Інформаційне забезпечення населення					
2.5.1. Обласні Дні інформування	Згідно з графіком ОДА	Жителі села, вчителі школи, працівники хлібозаводу	Сільська рада	Сільська рада, ЗОШ, хлібозавод	
2.5.2. Оформлення та діяльність „Інформації вісників” всеукраїнської, обласної та районної періодики	Постійно	Жителі села	Сільська рада, Пібліотека		
2.5.3. Підготовка інформації до тематичної сторінки районної газети „Від села до села” та виступів проводового радіомовлення „Говорить Березне”	Згідно з графіком	Жителі села	Сільська рада		
2.5.4. Своєчасне інформування населення про надзвичайні ситуації по місцевому радіомовленню	Згідно з потребою	Жителі села	Сільська рада		
2.5.5. Проведення сходів села	Згідно з графіком	Жителі села	Сільська рада		
2.5.6. Своєчасне інформування населення про події місцевого значення на Дошках оголошень у багатолюдних місцях	Постійно	Жителі села	Сільська рада		
2.6. Розвиток творчих здібностей. Організація дозвілля дітей та молоді					
2.6.1. Робота шкільних предметних гуртків, спортивних секцій, клубів під час шкільних канікул		Учні школи	ЗОШ		
2.6.2. Зустріч учнів школи з випускниками, студентами вищих навчальних закладів			ЗОШ		
2.6.3. Участь у Всеукраїнському літературному огляді-конкурсі „Село моє, ти для мене єдине”		Учні школи			
2.6.4. Літературно-музична вітальня „Зустріч з патхенням”		Учні школи	ЗОШ		

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6
2.6.5. Екологічний місячник „Зелена весна”		Учні школи	ЗОШ	Бібліотека	
2.6.6. Тиждень дитячої та юнацької книги		Учні школи			
2.6.7. Акція „Співучість у долі дитини”		Учні школи			
2.6.8. Творчі звіти молодих учителів та їх наставників		Учні школи	ЗОШ		
2.6.9. Тиждень музики		Учні школи	ЗОШ	ДМШ, СБК	

Розділ III. Фінансово-економічна діяльність.

3.1. Поліпшити фінансово-економічну діяльність культурно-дозвіллезного комплексу за рахунок спонсорських надходжень та платних послуг структурних підрозділів комплексу.

Постійно. Структурні підрозділи КДК.

3.2. Домогтися виділення коштів з бюджетних асигнувань на проведення масових заходів по відзначенню календарних та релігійних свят державного значення в кошторисах установ, організацій та навчальних закладів, що входять до складу КДК.

Січень. Структурні підрозділи КДК.

Розділ IV. Розвиток і зміцнення матеріально-технічної бази

4.1. Переоблік бібліотечного фонду підручників.

10–16.06.2005 року Бібліотека – філія

4.2. Провести ремонт фасаду приміщення СБК за рахунок спонсорських коштів.

I півріччя СБК, сільська рада, хлібозавод

4.3. Ремонт спортивного майданчика школи.

Червень–серпень ЗОШ, сільська рада

Питання для самоперевірки

1. Дайте соціально-психологічне визначення молоді.
2. Вкажіть відмінні якості культури молодіжного дозвілля.
3. Визначте субкультурну активність сучасної молоді.

Завдання для самопідготовки

1. Визначте соціально-психологічні особливості молодіжного дозвілля.
2. Окресліть основні причини виникнення молодіжної субкультури.
3. Схарактеризуйте сучасні об'єктивні умови соціалізації молоді.

Література

- Байкова В.Г.* Досуг, свободное время. – М., 1985. – 169 с.
- Бестужев-Лада И.В.* Молодость и зрелость: Размышления о некоторых социальных проблемах молодежи. – М.: Политиздат, 1984. – 231 с.
- Бовкун В.В.* Образ жизни современной молодежи: тенденции, проблемы, перспективы. – М., 1997. – 432 с.
- Вишняк А.И., Тарасенко В.И.* Культура молодежного досуга. – К.: Выща школа, 1988 – 53 с.
- Горбатова И.И., Каменец А.В.* Деятельность клубов. / Аналитический обзор. – М.: ГИВЦ МК Р.Ф., 1994. – 35 с.
- Ерошенков И.Н.* Культурно-досуговая деятельность в современных условиях. – М.: НГИК, 1994. – 69 с.
- Каменец А.В.* Деятельность клубных учреждений в современных условиях: Учеб. пособие. – М.: МГУК, 1997 – 141 с.
- Киселева Т.Г.* Теория досуга за рубежом: курс лекций. – М., 1992. – 163 с.
- Корсун І.В.* Соціалізація старшокласників у сфері вільного часу. – Луганськ, 1996. – 201 с.

Мансуров Н.С. Теоретические предпосылки программирования развития личностной активности. – М.: Просвещение, 1976. – С. 40 – 43.

Молчанов Ю.Б. Проблема времени в современной науке. – М., 1990. – 512 с.

Орлов Г.П., Букреев А.Б. Активный отдых как фактор развития личности. – М., 1991. – 222 с.

Піча В.М. Культура вільного часу (філософсько-соціальний аспект). – Львів, 1990. – 29 с.

Полукаров В.В. Подростковый клуб: самодеятельность, творчество самоопределение. – М., 1988. – 332 с.

Разумный В.А. Клуб и культура общения. – М., 1989. – 98 с.

Скриптунова Е.А., Морозов А.А. О предпочтениях городской молодежи / Социс – М., №1. – 2002. – С 105–110.

Шкурин В. Молодежь: свободное время и клуб. – М., 1990. – 203 с.

Розділ 5

Соціально-психологічні особливості культурно-дозвілєвого середовища

5.1. Специфічні ознаки культурно-дозвілєвого середовища

У багатьох випадках культурно-дозвілєве середовище цілком визначається діяльністю. Прикладом такого роду може бути театральний спектакль з акторами на сцені, декораціями, костюмами, із залом для глядачів і т. ін. Це усе створює особливу якість певного культурно-дозвілєвого простору. Діяльнісне освоєння людиною різних культурно-просторових ситуацій і вплив цих ситуацій на її поведження і діяльність є, мабуть, центральною проблемою відношення до культурно-дозвілєвого середовища.

У певному культурно-дозвілєвому оточенні людина поводить по-особливому: активно переживає й оцінює це оточення, виробляє до нього емоційне відношення, зберігає в пам'яті його образи, наділяє його різними асоціаціями і символами. Людина сприймає оточення, в якому перебуває і з яким взаємодіє, у нерозривності зв'язків усієї цілісності культурно-дозвілєвого середовища як системи. Якщо людина зосередить свою увагу на предметі мистецтва для того, щоб його оцінити, то вона свідомо, підсвідомо або несвідомо сприймає його в системі зв'язків з іншими предметами, дією, часом, який розгортається в культурно-дозвілєвому середовищі.

Специфічними ознаками культурно-дозвілєвого середовища є предметність і просторовість. За цими ознаками культурно-дозвілєве середовище наповнюється змістом предметних мистецтв: художнього та рекреаційного дизайну. До просторових видів мистецтв культурно-дозвілєвого середовища відно-

сяться: мистецтво інтер'єра, виставочне мистецтво, музейне мистецтво, мистецтво ансамблю й т. ін. Проміжне місце займають прикладні і декоративні види мистецтв, які, у свою чергу, включають такі підвиди: мистецтво свят, карнавальне мистецтво, різні святкові ходи і т. ін. До спеціалізованих утворень можуть бути віднесені пластичні мистецтва, народні мистецтва, оформлювальні мистецтва: декоративна, прикладна творчість народні й художні промисли та ремесла.

Предметно-просторове оточення в культурно-дозвілєвій установі, яке насичене творами мистецтва і відповідає дизайнерському задуму високого художнього рівня, не може завжди являти собою культурно-дозвілєве середовище. Щирий зміст воно здобуває лише тоді, коли людина включається в художнє життя цього предметного простору. Лише у взаємодії з людьми предмети мистецтва, усе культурно-дозвілєве середовище ніби одухотворюється і починає жити.

Без людей, без людини, без діяльнісного початку культурно-дозвілєве середовище являє собою неживий предметно-художній простір. Виходячи з цього, дозвілєві програми установ культури повинні бути орієнтовані на різні форми участі людини в художньому житті. Ігрове розуміння занять, елементи театралізації, реальне або внутрішнє, духовне включення людини в хід спектаклю або концерту, емоційне переживання у виставочних залах і таке інше створюють ситуацію сюжетно-рольового поводження людини. Це дає людині можливість усвідомити, що вона може змінитися, стати кращою.

Отже, культурно-дозвілєве середовище як самокоштовне явище являє собою органічну єдність предметного оточення і процесу діяльності, активної участі в ньому людини і несе в собі певне значеннєве навантаження. Культурно-дозвілєве середовище є чинником активного формуючого впливу на людину. Створюючи стійке культурно-просторове середовище, дозвілєві установи в цілому формують певне емоційне відношення до навколишнього середовища, і до діяльності людини в цілому. Таким чином, культурно-дозвілєве середовище вис-

Розділ 5. Соціально-психологічні особливості культурно-дозвіллевого середовища

тупає в ролі простору для діяльності, де здійснюються переживання ціннісного стану, що виявляє собою культуру і духовні цінності. Це, в свою чергу, є основою особистості і її способу життя.

Створення культурно-дозвіллевого середовища установами культури – це розроблення культурних, виховних програм і в кінцевому результаті – ситуацій діяльності в цьому середовищі. У цих установах предметне, культурно-дозвіллеве середовище завжди повинно формуватися з урахуванням конкретних занять. Людина, знаходячись у контакті з культурними цінностями, ніби переноситься в пережитий світ і в той же час зберігає свідомість своєї присутності в реальному світі.

Ще однією важливою умовою удосконалювання діяльності сучасних центрів дозвілля є знання специфічних особливостей сприйняття культурно-дозвіллевого середовища. Сприйняття можна розглядати як почуттєвий образ зовнішніх характеристик предметів і процесів матеріального світу, що безпосередньо впливають на людину.

Гармонійність культурно-дозвіллевого середовища зумовлюється дотриманням основних критеріїв її сприйняття й оцінок:

а) усвідомлення (людиною) себе в культурно-дозвіллевого середовищі, здатність орієнтуватися в ньому, у його культурному значенні; самооцінка, яка виражається у відчутті спокою, упевненості, натхненності, комфорту, ідентифікації себе з естетикою даного культурно-дозвіллевого середовища;

б) власна естетична оцінка, яка спричинює почуття радості, здивування; образ культурно-дозвіллевого середовища, його естетичне наповнення визначає відчуття причетності не тільки до культурно-дозвіллевого середовища, а й до зовнішнього, навколишнього середовища – будинку, міста, краю;

в) оцінювання соціальної значимості культурно-дозвіллевого середовища включає: усвідомлення значимості історичного культурного минулого, сучасності, пам'ять про події і людей, пам'ятники культури, мистецтва, почуття гордості, поваги і самоповаги, відчуття причетності до культури, мистецтва й історії;

г) оцінка практичної зручності і психологічного комфорту, мікроклімату культурно-дозвіллевого середовища, що, в свою чергу, формує загальне уявлення про міру взаємної відповідності (або невідповідності) рівня культури людини і культурно-дозвіллевого середовища.

Культурно-дозвіллевi програми, які розраховані на масову аудиторію, завжди породжують різні ігрові форми поведіння як наслідок сприйняття інших присутніх людей як персонажів дії. Це можуть бути групи й окремі знайомі і незнайомі люди. Самітність у публічних заходах не виключає, а скоріше підсилює рольову діяльність.

У наш час йде розвиток позитивних тенденцій по створенню культурно-дозвіллевого середовища, адекватного сучасним соціально-культурним потребам суспільства. Створення нових типів установ культури таких, як соціально-культурних центрів і центрів дозвілля, пов'язане з якісними змінами потреб населення. У таких установах культури з метою утворення позитивного культурно-дозвіллевого середовища повинно гарантуватися: висока якість наданих населенню культурних послуг; постійне відновлення і розширення форм дозвіллевої діяльності; демократичність умов включення особистості в активну культурну діяльність.

Таким чином, основні функції сучасного центра дозвілля, які визначають його внутрішню структуру, безпосередньо пов'язані з феноменом культурно-дозвіллевого середовища і можуть бути виражені такими напрямками своєї діяльності:

- організація і забезпечення умов для проведення культурного дозвілля у всій його повноті і розмаїтості відповідно до потреб, інтересів і можливостей усіх груп населення;
- розроблення і поширення нових технологій дозвіллевої діяльності, взаємодія з іншими типами установ культури, відпочинку, спорту для забезпечення ефективності, якості й інтенсивності роботи всієї сфери дозвілля в цілому;

Розділ 5. Соціально-психологічні особливості культурно-дозвіллевого середовища

- апробація, відпрацювання і впровадження нової техніки, які розробляються промисловістю для їх використання в сфері дозвілля;
- виділення приміщень для фізкультурно-оздоровчого дозвілля в складі клубу;
- об'єднання різних видів розважальних програм (танцювальних, атракціонних, комп'ютерних і т. п.);
- пристосування існуючих будівель, спочатку не призначених для утворення культурно-дозвіллевого середовища: реконструкція житлових будинків, особняків, дозвіллевих споруд, використання дворів і т. ін.;
- використання паркових зон, непроїзних вулиць, які прилягають до клубних територій;
- створення спеціалізованих клубів: туристів, молоді, любителів тварин, філателістів, нумізматів тощо, організація аматорських клубів і студій, дискотек, виставок.

**5.2. Сучасні культурно-дозвіллеві центри
як осередок створення позитивного
культурно-дозвіллевого середовища**

Необхідно звернути увагу на те, що при створенні сучасного, позитивного культурно-дозвіллевого середовища особливе значення надається розробленню дозвіллевих програм у культурно-дозвіллевих центрах. А саме: необхідності значення не тільки психологічних закономірностей взаємодії людей у клубних об'єднаннях, обліку різноманіття зв'язків між ними в процесі спілкування, особистих і групових інтересів, мотивів відвідування, але й хоча б загальних особливостей дозвіллевої орієнтації людей, яка складається стихійно, незалежно від діяльності тієї чи іншої клубно-дозвіллевої установи. У цьому зв'язку продуктивне звертання до типології форм поведінки в дозвіллі. Цю типологію можна представити у виді, поданому в табл. 1.

Форми поведження в дозвіллевій діяльності

Типи орієнтації поведження з погляду самоцінності предмета заняття	Форми орієнтації поведження з погляду визначеності предмета заняття
Культурно-орієнтоване Соціально-орієнтоване Рекреаційно-орієнтоване	Цільова Пошукова

Рекреаційно-орієнтоване поведження як тип дозвіллевого поведження допускає відновлення біопсихічних ресурсів особистості, витрачених у сфері виконання обов'язків на виробництві, побуті і т. ін. Тут часто не настільки важливий рівень володіння, який досягається тією чи іншою діяльністю, скільки сугубо рекреаційний, оздоровчий ефект, пов'язаний зі зняттям стомлення, одержанням яскравих вражень, боротьбою з гіподинамією, психофізіологічними перевантаженнями. До занять, де частіше реалізується таке поведження, можна віднести прогулянки на природі, оздоровчі програми, ігри, розваги і тощо. Але це не означає, що даному типу дозвіллевого поведження (як і іншим, розглянутим нижче) можна завжди однозначно приписати твердий набір занять. Наприклад, для людини з розвинутим музичним смаком рекреативний ефект може бути досягнутий і при сприйнятті класичної музики. Мова може йти скоріше про деякі переважні тенденції заповнення „рекреаційних ніш” оздоровчими й розважальними програмами. Але головна характеристика рекреаційно-орієнтованого поведження все-таки не в цьому.

Важлива (незалежно від складу занять) сама орієнтація на власне здоро'в'я, психологічне самопочуття, позитивні емоції. У свідомості ж людини ця орієнтація усвідомлюється як потреба в ігровому, видовищному, оздоровчому дозвіллі. Психічні навантаження нестримно наростають, кожному важливо не перетримуватися, а якщо таке вже трапилося, то необхідно уміти швидко їх знімати, відновлюватися. Зараз варто вести мову про

прищеплювання навичок психотренування більшості населення. Особливо мають потребу в цих навичках люди, які не навчилися регулювати свою активність і часто потрапляють у стресові ситуації. У таких випадках незамінні психотренування, за допомогою яких можна домагатися відчуття спокою, внутрішній розкутості і впевненості в собі.

Можна стверджувати, що в силу соціальних і економічних причин (соціальна напруженість, психофізичні перевантаження, неповна зайнятість частини населення) роль програм з дозвілля, що реалізують рекреаційну орієнтацію, буде зростати. Таким чином, буде розширюватися саме культурно-дозвіллеве середовище.

Особливе значення при реалізації рекреаційно-орієнтованого поведіння має гра. Вона сама характеризується розважальністю, видовищністю, емоційністю, розслабленням. Кожна гра багатофункціональна. У життя людини вона здатна внести значний інтерес: навчити творчо мислити, активно діяти, розвинути особливі вміння. Тут людина виступає вільною від природної залежності і здатною самій виступати як суб'єкт, який творить, не підданий якому-небудь примусові. Важлива характеристика гри полягає в тому, що вона протікає в просторі і часі, відособлених від інших сфер і знаходиться поза звичайним життям. Гра потребує відокремлення учасників від повсякденного життя, від виробничої діяльності, від нормативного соціального середовища. Принадності гри полягають у тому, що кожному учаснику необхідно виявити багато особистісних якостей: волю, ризик, наполегливість, спритність та ін. Цим гра імітує саме життя, де індивіду нерідко доводиться виявляти ті ж самі властивості. У той же час гра створює ситуацію швидко мінливої зміни психічних відчуттів і станів: азарт ризику, очікування, нетерпіння, напруженість, радість перемоги, гіркота поразки. Такі ситуації не тільки сприяють емоційній розрядці, а й заряджають новою енергією.

Соціально-орієнтоване поведіння -- це дозвіллеве поведіння, основу якого становить інтерес до іншої людини. Основ-

на форма реалізації цього інтересу – неформальне спілкування, яке не залежить від тих чи інших „офіційних” ролей у суспільстві (насамперед від виробничих ролей, обов’язків), саме ця орієнтація є основним клубним „ферментом”, що забезпечує виникнення і самозбереження клубних спільнот, які об’єднують людей їхньою соціально-культурною самоідентифікацією.

Неформальне дозвілєве спілкування є основним способом прилучення до культурної діяльності, формування особистості, її соціалізації в різних сферах життєдіяльності. Це спілкування відбувається не в твердих рольових однозначно обкреслених межах, а в процесі реальних дозвілєвих ситуаціях, які складаються. Такі клубні об’єднання володіють вищим порівняно з традиційними дозвілєвими самодіяльними колективами (хореографічними, театральними й ін.) ступенем самоорганізації і самоврядності. Вільний вибір видів діяльності, емоційно-насичені відносини, рухливі межі між культурно-пізнавальними, культурно-творчими і рекреаційними елементами значно прискорюють і полегшують процес адаптації індивіда до аматорських видів дозвілєвої діяльності. Як характерні ознаки таких об’єднань можна назвати загальний інтерес до будь-якого виду групової вільної діяльності, суспільну спрямованість діяльності, злиття особистісних інтересів, спільність мотивів діяльності учасників, яка зумовлена соціально-значимими цілями.

В організаційному плані до таких об’єднань тяжіють „салони”, вітальні, клуби з фіксованим соціально-демографічним складом. З огляду на соціальне розшарування суспільства, яке останнім часом підсилюється, можна стверджувати, що значення таких об’єднань зростатиме.

Культурно-орієнтоване поводження – домінує орієнтація на придбання знань, умінь і навичок у тому чи іншому виді дозвілєвих занять. У цьому випадку менш значимим для учасників дозвілєвої програми є рекреаційний елемент і соціальний склад об’єднання. Головним залишається процес просвіти і навчання. Не можна не відзначити збільшення кількості нових навчальних утворень у клубі, що є наслідком перебудови. Це

Розділ 5. Соціально-психологічні особливості культурно-дозвіллевого середовища

насамперед різноманітні курси менеджерів, іноземних мов, програмування, бізнесу, стенографії і т. ін.

Демократизація громадського життя знайшла своє відображення і в посиленні орієнтації на самостійний вибір дозвіллевих занять, прагнення освоїти нові технології дозвіллевої активності, які властиві суспільству споживання.

Такий вид дозвіллевої активності притаманний людям, які бажають у досконалості опанувати певним заняттям, дозвіллевою кваліфікацією. Деякі клуби й аматорські об'єднання навіть організують відповідні форми занять. Наприклад, кожен член „Клубу юних моряків” повинен опанувати навчальною програмою, комплексом теоретичних і практичних занять, здати своєрідний іспит. І тільки після цього він може вважатися моряком-початківцем.

Також є клуби садівників, автолюбителів, по ремонту житла, побутового дизайну тощо. Для їхніх членів читають лекції фахівці, проводяться практичні заняття і влаштовуються виставки. Але головним критерієм діяльності таких клубів і об'єднань є те, що вони являють собою своєрідне митецького виховання. Адже кожний із членів цього об'єднання прагне передати людям свої знання й уміння. Спілкування в колі однодумців сприяє збагаченню, взаємовихованню. Інтерес до занять перетворюється на інтерес до людей. Людина прийшла до клубу, щоб навчитися чомусь, а навчившись, залишається, тому що посправжньому здружується з людьми. Тут прив'язує особлива атмосфера рівності, доброзичливості і самодіяльності. Найбільш типові втілення цієї тенденції представлено в дитячих та підліткових об'єднаннях художньої самодіяльності, краєзнавства, фольклору, центрах естетичного виховання.

Крім типів орієнтації дозвіллевого поведіння з погляду самоцінності предмета заняття можна визначити форми орієнтації поведіння з погляду визначеності предмета заняття. Виділяються дві такі форми: цільова і пошукова. Цільова форма означає, що учасник тієї чи іншої дозвіллевої діяльності ясно усвідомлює свій інтерес у його речовинному, матеріально-

му втіленні (конкретна книга, атракціон, інша людина, оздоровча програма). При пошуковій формі дозвіллевого поведження індивід фіксує у своїй свідомості цей інтерес, але не пов'язує його з конкретним предметом дозвіллевої активності.

Перетинання типів орієнтації дозвіллевого поведження з погляду самоцінності вибраного заняття і форм орієнтації, з погляду предмета дозвіллевої діяльності породжує такі поєднання:

- рекреаційно-орієнтоване цільове поведження, тобто орієнтація на заздалегідь обраний конкретний вид рекреації, розваги;
- рекреаційно-орієнтоване пошукове поведження – відвідування об'єкта розваг, відпочинку без заздалегідь наміченої програми;
- соціально-орієнтоване цільове поведження – запланований заздалегідь соціальний контакт із конкретною особою або групою людей;
- соціально-орієнтоване пошукове поведження – прагнення зав'язати нові знайомства, розширити соціальні контакти;
- культурно-орієнтоване цільове поведження – відвідування заздалегідь вибраної культурної програми;
- культурно-орієнтоване пошукове поведження – прагнення розширити свій кругозір, збагатитися новими знаннями без запланованої заздалегідь орієнтації на конкретний вид заняття.

Безумовно, можливо і поєднання усіх цих типів орієнтації (їх виходить досить багато, якщо мати на увазі і комбінації за ознакою цільово-пошукове поведження). Поки ж обмежимося цим переліком як вихідною типологією дозвіллевого поведження, що дає змогу оцінити типологію розвитку клубної спільності, яка може застосовуватися в культурно-дозвіллевих установах (табл. 2).

Таблиця 2

Типологія дозвіллевого поведіння

Тип дозвіллевого поведіння	Тип клубної спільності	Відповідний тип клубу-установи
Рекреаційно-орієнтоване цільове поведіння	Підліткові клуби-спільності з розважальною спрямованістю; аматори якого-небудь виду розваг у групі; оздоровчий клуб і т. ін.	Клубна установа з домінуванням одного виду або споріднених видів рекреаційних послуг (відеосалон, дискотека, оздоровчий комплекс і т. ін.)
Рекреаційно-орієнтоване пошукове поведіння	Тимчасовий ігровий колектив, який виникає в процесі відвідування рекреаційної розважальної програми (наприклад, команди учасників гри)	Клубна установа з набором різних видів рекреаційних послуг (наприклад, кафе, розважальний центр, "кабаре")
Соціально-орієнтоване цільове поведіння	Соціально-орієнтовані клуби-спільності які оформлені організаційно (членство, програма, правовий статус)	Клубна установа, орієнтована на однорідний за будь-яким соціально-демографічним принципом склад відвідувачів (за статтю, віком, національністю, соціальним станом, релігійними ознаками)
Соціально-орієнтоване пошукове поведіння	Соціально-орієнтовані клуби-спільності, які не оформлені організаційно (об'єднані в основному за способом життя і соціальними проблемами).	Клубна установа, орієнтована на взаємодію різних соціально-демографічних груп для рішення загальної соціальної проблеми (наприклад, клуби знайомств)
Культурно-орієнтоване цільове поведіння	Колектив самодіяльної творчості; постійна аудиторія просвітніх або навчальних програм	Клубна установа як система гуртків, студій, курсів
Культурно-орієнтоване пошукове поведіння	Дискусійний клуб, – «Клуб цікавих зустрічей» і т. ін.	Клуб як система гуртків, студій, курсів

Аналіз діяльності культурно-дозвіллевих установи показує, що в практиці найменш поширені пошукові дозвіллеві програми. Тим часом значна частина населення орієнтована насамперед на них. Це необхідно враховувати в роботі культурно-дозвіллевих установ, створюючи багатоступінчасту систему клубного обслуговування на двох основних підставах: від рекреації через соціальну до культурної активності і від пошукових до цільових форм дозвіллевого поведіння. При цьому зовсім не обов'язково, щоб кожен відвідувач пройшов усі етапи (для деяких досить і разової участі в окремих типах дозвіллевих програм). Саме ця головна ознака сприятиме утворенню сучасного культурно-дозвіллевого середовища.

Важливо, щоб усі ці можливості були представлені в одному регіоні, місті, селі і забезпечували збереження демократичних починань в організації культурно-дозвіллевої діяльності. Деякі розвинуті аматорські об'єднання надають своїм членам одночасно усі види дозвіллевого поведіння. Слід створити розгалужену клубну мережу, в якій була б спеціалізація установ, що входять до неї, залежно від характеру соціокультурних орієнтацій місцевих жителів.

Залежно від місцевих умов можна об'єднувати різні типи клубів-установ у єдині культурно-дозвіллеві центри, комплекси.

Підводячи підсумок, скажимо, що сучасні культурно-дозвіллеві центри виступають як місце певної концентрації соціально-культурної діяльності людей у сфері дозвілля, де люди здобувають навички самореалізації, самоствердження у творчості, досвід дозвіллевого поведіння. І вони постійно повинні піклуватися про якісне поліпшення змісту і форм своєї діяльності, про створення позитивного культурно-дозвіллевого середовища. Для того щоб цього досягти, необхідно відмовитися від заорганізованості, одноманітності і шаблонності культурно-дозвіллевих форм, в основу діяльності покласти структуру і характер запитів людини, постійно прагнути розробляти і включати в практику нові, нетрадиційні і нестандартні форми розваг, освіти, спілкування і творчості різних верст населення.

Розділ 5. Соціально-психологічні особливості культурно-дозвілєвого середовища

Відсутність цих форм у багатьох культурно-дозвілєвих центрах негативно позначається на їхньому престижі.

Модель культурно-дозвілєвого середовища виступає не тільки як упорядкованість, але і як образне представлення культурного простору культурно-дозвілєвих установ; культурно-дозвілєва установа і її культурне середовище являють собою художньо-естетичний об'єкт, композиційну структуру, об'єкт образного рішення художньої творчості фахівця установи культури. Принципи створення композиційної структури культурно-дозвілєвого середовища культурно-дозвілєвих установ полягають у виявленні духовного змісту, сутності проєктованого культурно-дозвілєвого середовища, обліку особливостей установи культури, його функціонально-культурних завдань, пошуку художнього образу об'єкта культури, його структури і форми вираження.

Таким чином, у наш час відбувається розвиток позитивних тенденцій по створенню культурно-дозвілєвого середовища, адекватного сучасним соціально-культурним потребам суспільства. І сучасні культурно-дозвілєві центри повинні стати носіями цілісного культурно-дозвілєвого середовища. А воно, у свою чергу, буде позитивно впливати на характер і зміст усієї діяльності з організації дозвілля і викликати в людей потребу активної участі в ній.

Питання для самоперевірки

1. Організація відпочинку як цілісний комплекс послуг.
2. Соціально-психологічні особливості культурно-дозвілєвого середовища.
3. Різноманітність форм проведення дозвілєвої діяльності.

Завдання для самопідготовки

1. Визначте специфічні ознаки сучасного культурно-дозвілєвого середовища.

2. Схарактеризуйте сучасні позитивні тенденції розвитку культурно-дозвілєвого середовища.

Література

- Байкова В.Г.* Досуг, свободное время.– М., 1985. – 169 с.
- Бутатабаев М.Т.* Рабочее и свободное время у трудящихся: социально-экономический механизм взаимодействия. – М., 1999. – 251 с.
- Головаха Е.И., Кронак О.О.* Психологическое время личности. – К., 1987. – 332 с.
- Киселева Т.Г.* Теория досуга за рубежом: курс лекций. – М., 1992. – 163 с.
- Культурно-досуговая деятельность: Учеб. пособие / Под ред. Жаркова А.Д., Чижикова В.М.* – М.: МГУК, 1991. – 248 с.
- Миц Г.И.* Свободное время: желаемое и действительное. – М., 1998. – 222 с.
- Некрялова А.Ф.* Русские народные городские праздники, развлечения и зрелища. – М., 1988. – 152 с.
- Орлов Г.П.* Свободное время – условие развития человека и мера общественного богатства. – Свердловск, 1989. – 105 с.
- Пича В.М.* Ваше свободное время. – К., 1988. – 221 с.
- Подольский Р.Г.* Освоение времени. – М., 1989. – 169 с.
- Скрипникова Е.А., Морозов А.А.* О предпочтениях городской молодежи // Социс. – М. – №1, 2002. – С. 105–110.

Розділ 6

Основи методики культурно-дозвілєвої діяльності

6.1. Методика культурно-дозвілєвої діяльності як феномен

Практика роботи з молоддю зіштовхнула працівників сфери дозвілля з рядом соціальних замовлень молоді, які неможливо задовольнити. Йдеться про дефіцит місць (будинків, приміщень з відповідним устаткуванням і реквізитом) і кадрів для організації сучасного дозвілля молоді, а саме: для повноцінного спілкування в дозвілєвому колективі однолітків; для формування соціально-психологічної компетентності в сфері особистісного спілкування; для реалізації активних і привабливих для молоді синтетичних форм спільного дозвілля; для творчого освоєння життя не тільки в професійно-трудої, але й в інших сферах; для взаємної психологічної допомоги в різних ситуаціях.

Дотепер у студентських клубах і будинках культури найчастіше переважають пасивно-видовищні, а не діяльнісні масові форми дозвілля. Традиційно існуючі форми дозвілля часом не сприяють реалізації потенціалу внутрішнього і соціального розвитку особистості, пред'являючи до учасників вимоги, нижчі від їхніх можливостей, не ставлячи в сфері відпочинку, розваги, освіти, творчості завдань, які потребують усієї повноти умінь і особистісних якостей. Навіть у клубних об'єднаннях за інтересами інтерес молоді людини до самої себе, до пізнання і реалізації своєї індивідуальності, до творчості в сфері міжособистісних відносин, до творчого перетворення власного життєвого шляху не стає діяльнісним.

Підвищення рівня запитів і домагань у сфері міжособистісних відносин, який спостерігається в останній час у молоді, все

більше наштовхується на неосвоєння нею відповідних психологічних засобів, відсутність уміння адекватно розуміти і коригувати свої відносини з іншими.

Існуюча практика такої діяльності дає можливість обґрунтувати доцільність синтетичного поєднання засобів практичного людинознавства саме в сфері дозвілля. Це пояснюється тим, що у вільній грі фізичних і духовних сил можна реалізовувати пошукову, наднормативну, надситуативну активність, можна імпровізувати, багаторазово пробувати переборювати свої захисні психологічні функції, поведінкові штампи і неадекватні реалізації, не боячись невдач, і при цьому всерйоз приміряти і закріплювати все нове, удаю знайдене в навчально-ігрових відносинах. Таким чином, гра займає в цій парадигмі надзвичайне значення.

Гра – складне соціально-психологічне явище вже тому, що воно не вікове, а особистісне. Потреба особистості в грі, а також здатність включатися в неї характеризується особливим баченням світу і воно не пов'язано з віком людини. Однак прагнення до гри дорослих і дітей мають різні психологічні підстави. Гра є однією з трьох основних видів діяльності людини. Відмінність гри від інших видів діяльності в тому, що, наприклад, у праці, реалізується суспільна мета – створення матеріальних і культурних цінностей. Гра не переслідує такої цілей, тобто до суспільних цілей вона не має прямого відношення, однак вона має опосередковане, непряме відношення. Філософи стверджують, що гра – це особлива форма життя, вироблена або створена суспільством для керування розвитком дітей. У цьому плані вона являє собою особливий педагогічний утвір, хоча творцем її були не окремі люди, а суспільство в цілому, а сам процес виникнення і розвитку гри був масовим процесом, у якому природно-історична закономірність «пробивалася» через різноманітну свідому діяльність окремих людей. У теоретичній літературі гра розглядається як: особливе відношення особистості до навколишнього світу; особлива діяльність людини, яка змінюється і розгортається як його суб'єктивна діяльність;

діяльність, у ході якої відбувається розвиток психіки людини; соціально-педагогічна форма організації людського життя. Насамперед, гра – породження діяльності, за допомогою якої людина перетворює саму діяльність, змінює навколишній світ. Суть людської гри – у здатності відображати, перетворювати дійсність. У грі вперше формується і виявляється потреба дитини впливати на світ, стати суб'єктом своєї діяльності. Сутність гри полягає в тому, що в ній важливий не результат, а сам процес, процес переживань, пов'язаний з ігровими діями. Хоча ситуації, які програє людина, уявлювані, але почуття, пережиті нею, реальні. Гра підготовляє людину до навчання і праці. Ця її специфічна особливість несе в собі великі виховні можливості, тому що, керуючи змістом гри, включаючи в сюжет гри певні ролі, можна тим самим програмувати певні позитивні почуття граючих. По-перше, важливий сам досвід переживання позитивних почуттів для людини; по-друге, через переживання тільки й можна виховати позитивне відношення до діяльності. Гра має багаті можливості сформувати позитивне відношення до неігрової діяльності. Гра підводить до здатності діяти в плані уяви. Природно, що люди, котрі мають розвинуту уяву, легше пізнають навколишній світ, тому що вони можуть уявити предмети і явища, недоступні безпосередньому сприйняттю.

Особливості сфери дозвілля дають можливість виконати одночасно цілий ряд замовлень у ході однієї ігрової програми вечора гри, ігрового спілкування. Причому під час гри у кожного учасника можуть розширюватися набір замовлень, змінюватися замовлення, переставлятися акценти у мотивації участі в грі: наприклад, прийшов на незвичайну за формою розвагу, бажаючи приємно провести час, але по ходу програми знайшов серйозні питання до самого себе і сформував своє замовлення; чи навпаки, прийшов як на лекцію за знаннями, а по ходу програми сформував замовлення і на «розкіш спілкування», і на «карнавальну святковість». Пропоновані реальні замовлення (усвідомлювані мотиви), проповані мнимі замовлення (без мотивації) і потенційні замовлення (латентні мотиви) знаходяться в складній

динамічній співвіднесеності. Успішність роботи з такою структурою замовлень на ігровій програмі визначається діяльнісним підходом до розроблюваним з програмою тем і проблем.

Ведучими (відправними, стартовими) темами програм, які пропонують для їхнього спільної розроблення учасники, можуть бути будь-які теми щодо проблематики „Людина”: життєвий шлях, відносини, соціокультурна рефлексія (мистецтво і наука) і т. п. Установлено, що різні контингенту учасників по-різному, але з незмінним інтересом беруться за спільне розроблення таких людських цінностей, як допомога, радість, справа, успіх.

Доступний для спостереження і фіксування психолого-педагогічний ефект ігрової програми виражається насамперед у:

- готовності після програми бачити себе і свої відносини з людьми більш точно і реалістично;
- спрямованості на постановку важливих у житті людини питань, які раніше ставити не доводилося;
- розумінні важливості постійної роботи над своїми психологічними проблемами, яким раніше не додавав великого значення;
- появі (посиленні) інтересів до усвідомлення і розкриття своєї індивідуальності;
- відчутті важливості (і можливості) допомоги один одному в процесі активного будування майбутнього життя;
- одержанні навичок ігрового подолання складних життєвих ситуацій;
- спрямованості на продовження освоєння засобів, технік, прийомів практичного людинознавства;
- розкритті моральних резервів особистості.

У рекреаційному плані ефект ігрової програми виражається у:

- формуванні практичної навички співвіднесення самого себе з різними формами, жанрами, видами дозвілля, тобто навички індивідуалізації свого дозвілля;
- освоєнні раніше невідомих (маловідомих) форм дозвілля і видів розваг;
- деякому підвищенні загального рівня ігрової культури;

- гарній рекреірованості і релаксированості за рахунок яскравих переживань під час програми;
- одержанні навичок зняття психологічної напруженості в різних ситуаціях дозвілля.

У дозвілєвих ігрових програмах спілкування, призначених соціальним групам різного типу, колективна ігрова діяльність має на меті провокувати:

- процес формування відносин ігрового спілкування в різних його формах;
- процес збагачення учасників моральними і естетичними переживаннями, почуттями, станами, настроями;
- процес перетворення загально визнаних людських цінностей (творчий пошук, саморозвиток, духовність, щедрість, життєва незаспокоєність, патріотизм) в індивідуальні особистісні змісти за допомогою творчо-пошукової діяльності учасників програми;
- процес розвитку дифузної групи в єдину соціальну асоціацію (з тенденцією перетворення її в розвинутий дозвілєвий колектив), знаходження індивідом „установки на іншого” (О.Ухтомський), а також виникнення потреби в трансляції в зовнішнє середовище всього придбаного емоційного і пізнавального багажу.

Таким чином, колективна ігрова діяльність, розглянута через призму виховання, розуміється нами як процес породження культурно-виховного потенціалу в самій особистості.

Однак навіть при найвищому рівні етапу попередньої сценарної розробки завжди виникає проблема адекватної реалізації ігрового сценарію в конкретній аудиторії, оскільки існує такий рівень невизначеності групової динаміки, який погано піддається теоретичному осмисленню, тим більше, що практичні розробки, як правило, розраховані на індивідуальні особливості ведучих. Тому засоби включення в колективну ігрову діяльність (прийоми, техніка, методики) повинні мати базову опору, спиратися на систему методів. Їх може бути чотири:

- метод емоційної інтеграції спільності;
- метод зняття психологічної дистанції;
- метод концентрації форм спілкування з активізацією ігрового спілкування (у „ролі”, у „масці”);
- метод режисури контактів.

В основі першого методу лежить положення про те, що емоційні аспекти взаємодії є каталізаторами консолідації групи більше, ніж раціональні, інтелектуальні. Наприклад, веселий сміх з приводу дотепного жарту. Взагалі для побудови цілісного колективу і розвитку його згуртованості необхідне вміле поєднання емоційного і раціонального контактів. На цьому й побудований метод емоційної інтеграції. Він поєднає процедури, які роз'єднують велику групу на окремі спільності за різними критеріями, і процедури, які поєднують учасників програми. У результаті кожний за короткий час багаторазово виявляється членом різних спільнот, однодумцем багатьох інших людей, багаторазово переживає почуття близькості, єднання. Метод реалізує діалектичну спіраль розвитку відносин між учасниками у такому виді: інтеграція – розпад на окремі спільності – інтеграція на новому, вищому рівні єднання.

За характером утворених спільнот ми виділяємо й організуємо в ігровій програмі п'ять базових типів зімкнення, п'ять типів „МИ”.

Перший тип зімкнення – „МИ” як сукупність „Я”; багатство духовного життя людини істотно залежить від того, як багато в ньому цих „Я”, як складно і разом з тим гармонійно вони співіснують.

Другий рівень – „Я – ТИ”, це відношення принципово відмінне від відносин „Я – ВІН” (він – інший, чужий, а ти – свій, близький). „Я–ТИ” – вільне входження у світ іншого, радість зближення з ним.

Там, де відносини „Я – ТИ” виходять за рамки діади, утворюється дружня спільність, компанія. „Ми – група, компанія” – це третій тип зімкнення.

Якщо відносини між учасниками гри і між виникаючими спільнотами (компаніями) будуються за типом „Я – ТИ”, то утвориться четвертий тип зімкнення – „МИ – усі разом”.

П'ятий тип: „МИ – учасники, кавалери вечора” і „МИ – учасники, дами вечора”. Цей тип зімкнення активізує рольовий діапазон учасників, знімає напруженість, поглиблює динаміку колективоутворення, дозволяє вводити в ігрові програми важливу для учасників, інтимну за змістом інформацію.

Другий метод – метод зняття психологічної дистанції. Кожній психологічній дистанції відповідає у відносинах між людьми дистанція фізична. Отже, операційне завдання ведучого вечора полягає в тому, щоб постійно враховувати це всіма доступними сценарно-організаційними засобами. Резонно враховувати взаємовплив фізичної і психологічної дистанції. Зменшення фізичної дистанції зменшує й дистанцію психологічну, настільки, наскільки в партнерів є в цьому потреба, хоча б і неусвідомлена. Тому зняття дистанцій реалізується через організацію і реорганізацію простору спілкування, через постійну зміну композицій і мізансцен міжособистісних контактів.

Третій метод – метод концентрації форм спілкування – працює на зняття протиріччя між потенційним різноманіттям форм спілкування, якими люди можуть і повинні користатися у своєму житті, і звичайно слабким використанням цього різноманіття в реальній життєвій практиці.

Відповідно до морфології спілкування, під час гри реалізуються такі форми спілкування:

- зі справжнім суб'єктом (особисті контакти і переписування, спрямоване на формування самоцільного духовного зв'язку між людьми);
- із квазисуб'єктом (самоспілкування, у тому числі анкета і тести, спілкування з художніми персонажами й образами людей минулих епох);
- із суб'єктивованим об'єктом (спілкування з тваринами, природою через слайди, ігрові етюди – з виходом на природу або запрошенням хазяїнів із тваринами на гру).

Четвертим методом роботи ведучого є „режисюра контактів”. Цей метод вирішує завдання спонтанного, імпровізаційного синтезування:

- різних соціокультурних інституцій (наука, мистецтво, побут, здоров'я, мораль, любов, пропаганда), втілених у різноманітні тем і жанрів;
- соціально-психологічних методик, прийомів, технік;
- різних елементів колективної видовищно-ігрової творчості (простір, атрибутика, світло, музика, костюм, лялька, маска, екран) у формах масової карнавально-маскарадної, театралізованої, обрядової, ритуальної та іншої гри.

Реалізація цього методу ґрунтується на можливості ведучого ігрової програми (він же – автор-розроблювач, сценарист, режисер-постановник, а також тренер, інструктор, лектор, вчитель і ще бажано артист, гітарист, куплетист) вибудувати окремі заготовки, сценарні фрагменти і можливі „зв'язування” в єдину композицію, яка забезпечує комунікативний процес відповідно до загальних цілей і завдань гри, і специфікою групової динаміки. Постійне бачення ведучим усієї ігрової програми крізь призму процесів групової динаміки (як обов'язкової умови проведення такого роду програм) сприяє головному – розвитку міжособистісних відносин у просторі програми. Принцип розвитку відносин не тільки виступає основним, стрижневим для даного виду програм, а й забезпечує більш успішну реалізацію інших принципів побудови синтетичних програм у КІР. Маються на увазі принципи: потреби, тематичний, художній, принцип творчої співучасті.

Побудова суб'єктно-суб'єктних відносин у ситуації колективного сприйняття і відтворення тематичної синтетичної ігрової програми істотно визначає численні аспекти і компоненти художньо-комунікативної діяльності.

Формування відносин між глядачами – учасниками тематичної ігрової програми визначає можливу глибину і в розкритті теми. Успішне сприйняття кожного епізоду програми припускає адекватну психологічну готовність учасників. Їхнє відношення до засобів виразності, до рівня емоційної і діяльній включеності прямо залежить від уже сформованих міжособистісних відносин, від ступеня рольової пластичності, що

виявляється учасниками, від широти рольового діапазону (маються на увазі соціальні, міжособистісні, внутрішньогрупові, індивідуальні ролі і життєві рольові амплуа). Так, в одних важливих епізодах для сприйняття виявиться роль „спостерігача”, в інших – „творця”.

Принцип розвитку відносин припускає також оволодіння процесом групової динаміки, уміння визначити в кожен конкретний момент ведення гри найбільш важливі підсистеми відносин. Так, в одних епізодах ігрової програми найбільш важливими виявляться відносини „ведучий – аудиторія”, в інших: „учасники – виступаючі – учасники – глядачі”, в одних найбільш важливим може виявитися ступінь знайомства учасників один з одним, в інших – те, в якій мірі учасникам програми удалося зняти психологічну дистанцію.

Особливу роль принцип розвитку відносин відіграє в тих програмах, тематичний зміст яких складає міжособистісна комунікація і безпосереднє спілкування, тому що успішне розкриття теми „спілкування” припускає відкрита побудова відносин спілкування в різних видах і формах безпосередньо на програмі. У такого роду програмах принцип розвитку відносин істотно визначається принципом творчої співучасті, реалізація якого допускає побудову відносин партнерської рівності, атмосферу творчої ініціативи, готовності до вільного самовираження, тобто різні прояви високого ступеня суб’єктивності учасників. У цілому ж реалізація принципу розвитку відносин здійснюється за допомогою тих чотирьох методів, що названі вище.

На сучасному етапі розвитку форм, жанрів, методів, прийомів КІР і практичної психології програма спілкування може бути визначена як синтетична імпровізаційна масова дозвілєва програма. Її традиційність, або інноваційність змісту і форми, виглядає так. Традиційними є елементи, з яких програма складається, – засіб, методи, прийоми з галузі лекційної пропаганди, клубної педагогіки і педагогіки дорослих, активного й інтенсивного навчання, соціально-психологічного тренінгу, психологічної консультації і корекції, студійно-театральної педагогіки і психодра-

ми, самодіяльної художньої творчості, колективної ігрової діяльності, тематичної і танцювальної дискотеки, фізичної культури і спорту.

Звичайно програма йде або один день (вечір) кілька годин підряд, або, найчастіше, це цикл із 5–7 вечорів, проведених підряд з перервами в 1–2 дні для груп чисельністю від 30–40 до 100 учасників. Чисельність і соціально-демографічна структура груп учасників визначається набором (за аналогією з психотерапевтичними групами, платними гуртками, абонементними лекційними циклами) або спонтанно формується в перший день (як на культмасових заходах).

Зовні програма виглядає як чергування на площадці мізансценічно оформленої різноманітної групової діяльності, представленої у виді ігрових, театралізованих, дискусійних, консультаційних, лекційних, анкетних, музичних, пісенних, танцювальних, пантомімічних, малювальних, слайдових і інших фрагментів, організованих і проведених ведучим з асистентами (чи групою ведучих).

З боку змісту робота ведучих характеризується як організація цілого ряду взаємовпливаючих процесів, спрямованих на досягнення цілей і рішення завдань програми.

Сценарна імпровізація програми спричинює і спонтанність постановочно-режисерської роботи на площадці. Надзавдання, мізансцени, світло, звук, акомпанемент, реквізит і все інше організується, підключається, утілюється безпосередньо по ходу програми, об'єднується сценарно-режисерським задумом ведучого.

Основними засобами (техніками, прийомами), які використовуються в процесі підготовки учасників до колективної ігрової діяльності, є:

- дискусійний аналіз, який залучає до колективного типу поводження, що, в свою чергу, зменшує внутрішньогрупову напруженість і активізує в міжособистісній взаємодії спонтанні реакції;
- групове обговорення проблемної ситуації, особливо ефективно для рішення виховних завдань у роботі із ситуаціями морального вибору;

- ситуаційно-рольові і персонажно-рольові ігри з драматичною конфронтацією (драматичний конфлікт), які дають можливість індивідуалізувати рольові прояви учасників у запропонованих обставинах, які задаються власним сценарієм, запропонованим ведучим програми;
- елементи тренінгу сензитивності, побудованого насамперед на невербальних мовах (міміка, пантоміма, погляд, тактильний контакт);
- елементи групового консультування;
- лекційні фрагменти, які найчастіше є введенням у розробку якої-небудь теми або проблеми активними методами;
- власна художня творчість (образотворча, літературна, музична), яка дає можливість виразити себе кожному учаснику програми, затвердити своє „Я” і одержати набагато точнішу, ніж у більшості життєвих ситуацій, реакцію на свою особистість великого числа доброзичливо налаштованих людей;
- груповий персонажно-рольовий спів, який виступає засобом індивідуальної рольової активізації і загальногрупової консолідації (наприклад, загальне коло, тобто „братерська підтримка”);
- танцювально-пантомімічні фрагменти, напрям на розвиток почуття „МИ”, формування психологічних феноменів групової згуртованості, навичок вбудування себе в різні групові структури, навичок руху по шкалі „лідер-аутсайдер” і тому подібне, а також психофізіологічних, релакційних (пожвавлення кровообігу, зняття напруження, яке накопичило, запобігання стомлюваності) феноменів;
- антологія людського спілкування, жанр, який припускає спілкування зі спадщиною письменників, поетів, драматургів, режисерів, лікарів, учених, у якому яскраво і талановито розроблені проблеми людських відносин (Монтень, Достоевський, Швейцер, Бахтін, Вампілов, Володін, Окуджава, Станіславський та ін.);
- слайди-програми; вони обслуговують різні види релаксації (налагоджувальну, мобілізуючу, тонізуючу, надихаючу, що

знімає напругу, що заспокоює), збагачують форми спілкування (спілкування із суб'єктивованими об'єктами, з природою, тваринами, літературно-казковими персонажами, художніми образами і т. п.). Вони являють собою засоби включення актуальної свідомості в більш широкому розумінні, ніж власне мікросередовище. Контекст сприйняття навколишнього світу (слайди-програми „Вічна людина”, „Краса в житті і в мистецтві”) є засобом особистісної ідентифікації і діагностики актуальних життєвих рольових амплуа учасників програми;

- тестові психологічні ігри, спрямовані на діагностику ведучим і самодіагностику особливостей індивідуального стилю поведінки і прояву різних особистісних властивостей і якостей у ситуаціях різного типу. Наприклад, гра „Діагностик” працює на виявлення просторової і психологічної дистанції між людьми й індивідуальною специфікою проявів у цій сфері.

Стратегія включення в колективну ігрову діяльність повинна орієнтуватися на групову динаміку з наступними соціально-психологічними механізмами і відповідними етапами.

Перший етап. Побудова комунікативної диспозиції: зняття психологічних дистанцій, позитивний настрій учасників на інтенсивне рекреативне спілкування один з одним і з організаторами гри.

Другий етап. Актуалізація творчого потенціалу, формування загальної творчої атмосфери за допомогою активізації уяви, підвищення ступеня суб'єктивності і надситуативної активності, особистісної поведінкової волі, готовності до новацій, несподіванок, здатність до азарту, ризику.

Третій етап. Формування ігрової основи з метою колективного занурення в гру і тривалого перебування в ній; формування адекватного стартового рольового синдрому (підбір ролей, який визначає стан кожного учасника як людини граючої); актуалізація рольової пластичності, рольової переключності учасників (з урахуванням рольової ригідності або пластичності кож-

ного); актуалізація рольових амплуа (з набору, властивого даному індивіду), система яких визначена конкретним сценарієм даного виду, форми, жанру колективної гри.

Актуалізація містить у собі ситуацію „вручення ролі” групою даному учаснику через асоціювання його особистості з конкретним літературним (літературно-казковим) героєм або іншим образом, соціокультурним символом. Вона також провокує колективну творчість зі створення сюжетних ситуацій, які реалізують міжособистісні відносини в системі вручених ролей-символів, а потім і зміну ролей і сюжетних ситуацій з метою розширення рольових діапазонів учасників.

Четвертий етап. Формування готовності сформованої контактної групи (чи асоціації) до соціально-продуктивної колективної діяльності, що має педагогічну спрямованість на зовнішній соціальний об'єкт, який вторгається в життя соціального об'єкта з діяльно-перетворювальними цілями, які реалізує на даному об'єкті соціально значимі виховні завдання через систему ігрових ситуацій.

Проблема ефективності видовищно-ігрових форм масової роботи стає проблемою їхнього оптимального конструювання. Цей оптимум може бути досягнутий за умови реалізації двох основних параметрів:

- у драматургії і композиції форми, покликаних забезпечити повноцінне і різноманітне спілкування даної дозвілєвої групи, доцільну динаміку колективних емоцій і процес засвоєння її членами заданих елементів ціннісно-нормативної культури (власне педагогічні завдання);
- у системі виразних засобів (компонентів видовищності), які використовуються для символізації і художньо-образного втілення усього комплексу ідеалів, цінностей, норм і цілей, які в даний момент циркулюють у груповій свідомості і задані суспільною свідомістю.

Ці два параметри становлять основу двох традиційних творчих професій – сценарної і режисерської, але з урахуванням специфіки масової роботи, тобто орієнтації на масову ігрову

співучасть, яка має метою задовольнити реальні дозвіллевої потреби і духовно-соціальний зріст членів дозвіллевої групи.

Велика кількість форм видовищної масової роботи розраховані на пасивне глядацьке сприйняття. Таким чином, з'явилася проблема конструювання нових і переосмислення прийнятих форм роботи. Цей формотворчий процес необхідно проводити, використовуючи:

- соціокультурну спадщину – форми колективно-ігрової діяльності народної культури і сучасної „ігрової педагогіки”. У цій сфері важливо було почерпнути „структурні уроки”, тобто врахувати закони внутрішньої побудови традиційних видовищних форм, які забезпечують їхнє стабільне і результативне (у соціально-педагогічному аспекті) функціонування в культурі;
- деякий досвід сучасної видовищної практики: свята професії, обряди присвяти, календарні святково-обрядові дійства, тематичні вечори, конкурси, диспути, диско-форми, видовищно-ігрові форми телевізійної „клубної аудиторії” тощо. Ефективність цієї видовищної сфери дозвілля в тому, що вона стрімко змінюється відповідно до динаміки завдань сучасного культурного розвитку. Однак, на шляху плідних змін видовищної практики встають завісою видовищні штампи, трафарети, вихолощені в змістовному відношенні прийоми і засоби, що свідчать, по-перше, про творчу безпорадність працівників масових відділів, а по-друге – про невміння усвідомлено і чітко будувати видовищні справи так, щоб їх масові форми дійсно відповідали актуальним завданням соціально-педагогічного процесу, орієнтованого саме на дану дозвіллеву спільність у всій конкретиці її соціального буття.

Формотворчий процес повинен керуватися певними принципами, а самі видовищні форми повинні мати чіткий набір сутнісних ознак.

Як принципи виступають:

- діяльна рівноправна співучасть дозвіллевої спільності (колективу) в процесі створення видовищної форми й у вико-

навському процесі, без поділу на артистів і глядачів. Демократизм, самодіяльність, публічність і творча активність – норми видовищної роботи дозвілєвого колективу;

- структурність видовищної форми, тобто структурна відповідність видовищного процесу його педагогічної ефективності;
- культура форми, тобто включеність видовищної масової форми в культурну традицію, її наступність, високий культурний фон.

Зі сказаного очевидно, що формам видовищної масової роботи ми додаємо соціально-художній характер, іменуючи їх надалі соціально-художніми масовими формами. Їх можна конкретизувати в такий спосіб:

– *святковість*. Психологічна динаміка граючого колективу у видовищній формі визначена особливим духовним станом, для якого характерне гостре переживання особистісної духовної волі, прилучення до вищих цінностей соціуму і безмежних творчих можливостей. Зрозуміло, це поняття містить у собі і стан високої скорботи, і трагічного катарсису в ритуалах пам'яті й обрядових святах.

– *обрядовий початок*. Соціально-художні масові форми виконують функції соціалізації особистості, включаючи її в простір соціального життя, програмуючи і регулюючи поведження в групі, тобто є обрядовими формами (якщо розуміти обряд як суспільний механізм чи зміну утримання соціального статусу). Крім того, проектування нової форми має враховувати можливість її регулярного повтору за рахунок відновлення змісту в рамках стабільної структури – звичайно, спираючись на деяку реально існуючу групову духовно-соціальну обрядову потребу. Це стосується не тільки обрядів присвяти в професію і весільний обряд, а й тематичних форм;

– *комунікативність*. Термін має потрійний аспект. По-перше, здатність (і можливість) членів спільності до різноманітних вільних контактів з нарощуваною інтенсивністю. По-друге, динаміка цієї контактності, яка сприяє розвитку згуртованості

групи до рівня колективу з наступним виходом у продуктивну соціальну діяльність. По-третє, комунікативність, спрямована зовні, тобто здатність граючого колективу впливати на навколишнє соціальне середовище з метою включення в спільну діяльність нових членів. Тут комунікативність стає фактором накопичення колективом власного педагогічного потенціалу;

– *документалізм*. Соціальна група в колективній ігровій взаємодії перетворює своє буття, спираючись на реальності свого життя, своїх соціальних нестатків і на факти своєї долі. Фрагменти іншої реальності стають змістовним предметом внутрішньоколективної ігрової дії лише за умови їхнього включення в колективну свідомість групи як свого матеріалу, як реальності, яку можна ототожнити з реальним життям групи;

– *ігровий початок*. Соціально-художні масові форми базуються на колективній ігровій взаємодії, яка допускає систему ролей і проходить як колективний творчий процес побудови ідеальної моделі соціального буття даної спільності. Ігровий початок є фактор творення колективного потрібного майбутнього відповідно до ідеалів і норм суспільної свідомості. У зв'язку з цим ігрова поведінка в соціально-художніх масових формах має комплексний характер, тобто включає у свій спектр соціально-рольове, художньо-рольове, ритуалізоване, карнавальне та інші види ігрового спілкування;

– *видовищність*. Вона розуміється як система виразних засобів, що утворюється за допомогою синтезу мистецтв (видовищний синтез) і яка використовує систему культурних символів, вироблених традицій. Колективний характер ігрових відносин потребує виразності, видимості, виразності і символічного значення ціннісно-нормативних настанов граючого колективу. Тому видовищність соціально-художніх масових форм є головною задачею при організації дозвілля в колективі.

Неважко переконатися в тому, що названі сутнісні ознаки знаходяться у взаємодоповнюючих відносинах, взаємозалежні і становлять деякий соціокультурний мінімум. Таким чином, соціально-художня масова форма є святкове видовище, яке наочно

втілює соціальну активність дозвілєвого колективу, його усвідомлену і спрямовану духовність, його відкрито виражене оточення, що спирається на актуальне буття колективу у зв'язку з його соціальними перспективами й ідеалами. Інакше кажучи, участь колективу у виставі, є соціальним, необмежено загальним моментом, здатним здобувати значення видовищного загального заходу, переступаючи рамки всякої конституційної схеми, створюючи навколо ігрових подій типовий ореол соціальності. Соціальність як видовище саме по собі єдине в багатстві своїх відносин.

Усяка спроба створення соціально-художньої масової форми, яка спирається на конкретне соціальне буття дозвілєвої групи, тобто діяльність, у відомому змісті, конкретно-педагогічна, стає діянням культурологічного рангу, знаходить загальнокультурний зміст, і поруч із соціально-педагогічним аспектом неминує виростає аспект культурологічний. Справа в тому, що всяка суспільна ініціатива або масовий соціальний рух, чи просто форма діяльного контакту членів спільності продуктивні, стійкі і мають тенденцію розвиватися тільки в тому випадку, коли фіксують себе в деяких стабільних структурно-організованих формах. Таким чином, сам рух або спільна діяльність даної соціальної групи творить свою систему колективно-поведінкових стереотипів, систему стереотипів свідомості, символічного мислення, спілкування і навіть стереотипів емоційної динаміки. Групові потреби, інтереси, мета і цінності формують систему стереотипів, що утворюють основу для спільної діяльності. Вони визначають її так само, як і спільна діяльність визначає саму систему стереотипів.

Соціальна група, коли вона стає суб'єктом соціально-перетворювальної діяльності, створює свій простір існування культурних (поведінкових, емоційних, етичних, естетичних) стереотипів, об'єднує їх в особливу цілісність або систему цілісностей. Так поступово утворюється комплекс святково-обрядової культури даної спільноти.

Структурність, закономірність, конструктивність форми обов'язкові в тому сенсі, який вона (виникнувши з діяльністю гру-

пи) акумулює в собі соціальний досвід групи, її систему цілей і цінностей, а також зберігає й удосконалює структуру ролей у групі, зберігає стабільність групи і її діяльнiсну енергію, спрямованість. Руйнування структури культурної форми (або її непродуктивне проектування) гальмує і спотворює саму діяльність, оскільки спотворюється система стереотипів спілкування, поведження і самопочуття, що консолідує групу.

Відзначимо, що поєднання соціально-педагогічного і культурологічного аспектів у конкретній формоутворюючій діяльності має діалектичний характер і тому є органічним, а не випадковим і нав'язаним явищем, якщо тільки створювані соціально-художні масові форми засвоюються дозвілєвим колективом, стають традиційними елементами його суспільного побуту, культурною традицією. Це відповідає сучасній теорії культурної традиції, яка має одне з основних положення про те, що традиція – фундаментальна стабільна одиниця культури, здатна до ситуативних змін, тобто до включення інновацій у свою структуру.

Найважчим є включення спільності в колективний творчий процес. Звідси необхідність єдиної художньо-педагогічної методики або, як мінімум, єдиного методичного прийому. Він підказаний педагогічною практикою і останнім часом використовує поняття „позірна ситуація” (за Л.С. Вигодським) або „уявна ситуація” (за Л.П. Леонтьєвим). Однак це поняття повинно бути дещо трансформоване, оскільки воно традиційно пов'язане з поняттям гри як виду інтрогенного поведження (за Д.М. Узнадзе), що вільне від спонукання ззовні і за своїм походженням є моментом внутрішнього порядку. Маючи справу з колективною грою і з ігровим спілкуванням, мотивації якого в основному визначені або вироблені контактною групою чи колективом (за умови їхньої рівноваги з індивідуальними мотиваціями) у зоні публічної взаємодії, необхідно мати свій опорний термін або сукупність термінів. Таких термінів два: колективна ігрова діяльність та ігрова ситуація.

У першому терміні, використовуючи слово „колективна”, ми зобов'язані виходити з існуючого в сучасній соціальній психо-

логії поняття колективу як сукупності індивідів, пов'язаних відносинами взаємодопомоги і взаємовідповідальності. Колектив – це соціальна група високого рівня розвитку, де міжособистісні взаємодії і взаємини опосередковані суспільно-коштовним і особистісно-значимим змістом спільної діяльності. Колективність – особлива якість групи. Вона є продукт соціально-психологічного розвитку. При цьому потрібно мати на увазі відмінність колективу як соціальної спільності від дифузійної групи. Відмінність за рівнем суспільної свідомості, емоційної згуртованості, рівнем соціальних норм, ціннісних орієнтації і суспільно значимих цілей спільної діяльності.

Таким чином, вводячи поняття колективної ігрової діяльності, ми пов'язуємо цей вид діяльності з колективізмом як найважливішим фактором групової динаміки і розглядаємо динаміку колективності в групі у зв'язку зі структурою колективної ігрової діяльності.

Щодо вживання поняття „ігрова діяльність”, то воно можливе з урахуванням двох умов. По-перше, граючий зацікавлений у партнері, у спільних ігрових зусиллях, тобто в ігрових відносинах, наявність яких дозволяє говорити про соціальну гру, оскільки ігрове поводження проходить з урахуванням гри іншого. Сама можливість існування колективної гри допускає наявність у граючих загального об'єкта їхніх ігрових зусиль, спільність ігрової символіки (у тому числі ігрових атрибутів), обов'язковість для всіх граючих усіх етапів ігрового процесу, а також однаковість правил гри. Дотримання цих положень створює первинний ефект соціалізації індивіда в групі. Цей ефект розвивається на діяльнісній основі через ланцюг колективних ігрових вчинків. Таким чином, випереджаючи поняття ігрова діяльність, можна вдатися до поняття ігрове поводження, визначивши його як свідоме, активне особистісне поводження, яке проходить в рамках прийнятої на себе ролі або в рамках ігрових правил, установлених за спільною згодою. Ігрове поводження є перетворення повсякденного поводження, коли особистість трансформує у своїй уяві сферу соціальних відносин,

нормативні і ціннісні орієнтації і навіть навколишній предметний світ, після чого формує свої відносини і поведження відповідно до цієї абстракції.

По-друге, під роллю розуміється не тільки художня роль (у колективній художньо-ігровій діяльності) або обрядова роль (в обряді). Ми вкладаємо сюди ширший зміст, розглядаючи роль як динамічний статус особистості в групі, тобто як соціальну роль. Зрозуміло, рольове поведження в колективній грі відбувається з урахуванням соціальних очікувань, окреслених групою потребою в побудові своєї моделі суспільних відносин і у своїх уявлених ігрових ситуаціях. У цьому змісті ігрова роль є динамічний статус особистості в групі. Подвійно – і з позицій динаміки міжособистісних відносин у процесі колективної гри, і з позицій динаміки самого соціального статусу, який знов утворюється за законами колективної творчої уяви граючих. Звідси виникає необхідність введення поняття ігрової ситуації, яка змодельована групою (колективом) і відноситься до ідеального світу соціальних ролей і відношень. Ігрова ситуація – це свого роду колективна програма, яка задає своїм членам систему ролей. Ігрова ситуація, на відміну від ролі, являє собою структурну одиницю колективної гри. Саме з неї, як правило, починалася робота над будь-якою сценарною композицією. Сам сценарій являє собою ланцюг різножанрових ігрових ситуацій, що чергуються з епізодами безпосереднього (не ігрового) спілкування [39].

Термін „ігрове поведження” має переважно індивідуально-психологічне значення і в ньому недостатньо виявлена соціально-перетворююча спрямованість людської активності. Наше розуміння ігрової ситуації дозволяє перейти від поняття „поводження” до поняття „діяльність”. У філософській літературі, присвяченій проблемі людської діяльності, останнє розглядається як така форма активності живої істоти, що покликана відтворювати надприродні умови його буття – соціальні відносини, культуру, нарешті, його самого як біосоціальної, а не чисто біологічної істоти. Тим самим людська діяльність забезпечує

стрімкий соціальний прогрес, у ході якого змінюються природа, культура і сама людина як об'єкт і суб'єкт власної діяльності, у тому числі й дозвіллевої.

6.2. Соціально-педагогічні умови функціонування технологій культурно-дозвіллевої діяльності

Вивчаючи вплив об'єктивних умов на технологію культурно-дозвіллевої діяльності, варто виходити з положення про те, що основною детермінантою є категорія „образ життя”. Залежно від соціального мікросередовища, соціальної групи або особистості сукупність умов, факторів, причин, які детермінують спосіб життя, і сама роль цих факторів є постійно-змінними. Спосіб життя тим і відрізняється від умов життя. Це – конкретна життєдіяльність об'єкта і суб'єкта культурно-дозвіллевої діяльності.

Об'єктивні умови розрізняються за ступенем і силою впливу на формування і розвиток психології спільнот, соціальних груп, колективів, особистості. Для оцінки можливостей впливу культурно-дозвіллевої діяльності на свідомість і поведінку людей необхідно серед об'єктивних умов насамперед виділити головні, визначальні і другорядні. Причому ті самі умови можуть бути визначальними стосовно окремих напрямів культурно-дозвіллевої діяльності установ культури і відігравати другорядну роль щодо інших. Можливі й інші переміщення в структурі об'єктивних умов: через певний проміжок часу домінуючі стають другорядними, а ті, які раніше займали підлегле і неголовне положення (за спрямованістю, ступенем і силою впливу на психологію суспільних груп), стають визначальними. Всебічний аналіз об'єктивних умов – реальна передумова для визначення результативності впливу культурно-дозвіллевої діяльності.

Аналіз об'єктивних умов, зовнішніх і внутрішніх, безпосередніх і опосередкованих стосовно діяльності установ культури показує, що об'єктивні зовнішні умови переломлюються у

свідомості індивідів і груп, опосередковуються їхнім досвідом, інтересами, настановами і виступають уже як внутрішній фактор, який безпосередньо бере участь у культурно-дозвіллевій діяльності в якості реальної практичної свідомості. Цей фактор є внутрішнім у тому змісті, що соціальні процеси, які відбуваються поза культурно-дозвіллевою діяльністю, відображаються у свідомості відвідувачів.

Безумовно, вплив об'єктивних факторів на технологію культурно-дозвіллевої діяльності нерівнозначний. Серед факторних навантажень, які позитивно впливають на технологію культурно-дозвіллевої діяльності, більш високий рейтинг мають демократизація суспільства, свобода особистості, тому що це фактори, які виникли в процесі переходу нашого суспільства до ринкових відносин.

Демократизація означає поворот від відомчих, місницьких нестатків і інтересів до потреб суспільства (маються на увазі і макро- і мікрорівні громадськості), до особистості, подолання безликої однаковості діяльності установ культури, змісту, форм і методів, створення умов для їх варіативності і поліфонічності; розкріпачення суб'єктно-об'єктних відносин, перехід від зв'язків субординації до зв'язку співробітництва, відкритості. Ці фактори по-різному впливають на технологію культурно-дозвіллевої діяльності як у міських, так і сільських установах культури. У певних межах зміщуються пріоритети, праця може поступитися місцем проблемі заробітку, а умови і характер праці – клімату в колективі.

Виявлення впливу об'єктивних умов на технологію культурно-дозвіллевої діяльності допускає визначення: об'єктивного стану соціального середовища (насамперед актуальних невирішених економічних проблем, протиріч життя і т. ін.), рівня суспільної свідомості, який відображає умови їхнього життя, специфічні особливості сприйняття й оцінку дійсності.

Об'єктивні умови утворюють можливість для закріплення і подальшого розвитку суспільної свідомості, перетворення знань у переконання, а через них – у позитивне соціальне поведіння, творчу діяльність і активність в усіх сферах життя. До чис-

ла довгостроководіючих об'єктивних умов, які впливають на технологію культурно-дозвілєвої діяльності, відноситься припинення зростання культури населення.

Однак перераховані і деякі інші умови знаходяться в постійному розвитку, який утворює різні об'єктивні можливості для технології культурно-дозвілєвої діяльності. Зміни в структурі й динаміці об'єктивних умов означають, що на технологію культурно-дозвілєвої діяльності впливають нові фактори, відбувається модифікація раніше діючих. Реконструкція економіки спричинила зміни і в політичній структурі суспільства, що, в свою чергу, впливає на розвиток ініціативи населення.

Проте зміна умов не завжди породжує негайно позитивне зрушення у свідомості. Стереотипи мислення і поведіння, вироблені в умовах командно-адміністративної системи, переборюються далеко не відразу. Однією з умов впливу на культурно-дозвілєву діяльність є задоволеність працею. Задоволеність працею прямо позначається на відношенні як до робочого, так і до неробочого вільного часу.

Найчастіше забувається вплив такого об'єктивного фактора на культурно-дозвілєву діяльність, яким є самовизначення особистості. Самовизначення особистості в сфері дозвілля відбувається через освоєння духовних цінностей такого порядку, як людство, Батьківщина, Конституція, демократія, правова держава, моральний закон, родина, праця, цивільна відповідальність та ін. Зараз відзначається полярне відношення до поняття самовизначення особистості. У ході наших досліджень 72,6 % опитаних відповіли, що „...цього ніколи не буде, оскільки існує дуже багато бюрократичних бар'єрів, які заважають участі широких мас у керуванні, становленні самоврядування в сфері дозвілля. Як бачимо, курс на розвиток самоврядування в сфері культури хоча й сприйнятий основною масою, однак на практиці ще не реалізується. Тому першочерговим завданням є формування в населення настрою на творчу участь у самоуправлінському процесі в сфері дозвілля і насамперед в – установах культури.

Іншим не менш важливим фактором, що має вплив на технологію, є престиж культурно-дозвілєвої діяльності в суспільстві. У цьому змісті важливим фактором є діяльність загальнодержавних і місцевих регіональних засобів масової інформації. Але обсяг і якість переданої ними інформації про діяльність установ культури, її розмаїтість, актуальність і конкретність не сприяють підйому престижу. У зв'язку з цим слід зазначити, що саме засоби масової інформації повинні створювати умови максимальної включеності у внутрішньополітичне життя суспільства людей, які на прикладі свого району, міста, області створюють умови безпосередньої причетності особистості до культури в широкому розумінні цього слова.

Без критичного відношення до навколишньої дійсності, без постійної критичної самоперевірки зробленого неможливий розвиток культурно-дозвілєвої діяльності. Критика утрачає свою силу, якщо вона позбавлена конкретних припущень, має суцільно негативний зміст. Зараз спостерігається значне підвищення рівня цивільної активності людей – вони стали більш уважно відноситися до навколишньої дійсності, до виробництва, до виявлення механізмів ринкової економіки, їхнього особистого місця в ній, ролі установ культури в адаптації особистості до нових умов.

У справі створення й удосконалення об'єктивних умов для функціонування технології культурно-дозвілєвої діяльності першочергове значення мають посилення соціальної допомоги родинам у вихованні дітей (будівництво нових дитсадків, збільшення матеріальної допомоги і тривалості відпусток матерям); збільшення будівництва доріг і житла, особливо в сільській місцевості; поліпшення організації праці і виробництва на підприємствах і в установах; підвищення обліку думок, критичних зауважень і пропозицій населення при прийнятті рішень державними і суспільними органами усіх рівнів.

Зараз люди досить чітко уявляють завдання, які стоять перед суспільством у найближчі роки, однак ієрархічно ціннісне розміщення цих завдань у структурі суспільної свідомості не завжди

ще відповідає вимогам часу, суспільній необхідності і головним завданням сьогодення. Погіршення економічних умов життя, корумпованість частини державного апарату, відсутність справжньої демократії і волі негативно позначилися і на умовах соціального буття, і на психології людей, і на їхньому відношенні до власності й організованості. Зростання організованої злочинності і масового хуліганства погіршує можливість успішної боротьби з нею і її подолання соціальними заходами, шляхом послідовного поліпшення соціально-економічних умов життя населення.

До об'єктивних факторів, які мають вплив на технологію культурно-дозвілєвої діяльності, відноситься і культурна політика держави. Планові і фінансові органи країни розглядали культурне будівництво як деяке нерентабельне навантаження на економіку, як марні витрати. В роки реформ припинилося будівництво установ культури.

Слабкий розвиток матеріально-технічної бази установ культури змусив учених шукати нові шляхи більш ефективного її використання, впливу на технологію культурно-дозвілєвої діяльності. Це виражається через такі показники, як мережа, технічний стан установ культури, місткість глядацьких і лекційних залів, наявність кімнат для гурткової роботи, середня наповнюваність залів при проведенні різних культурно-дозвілєвих програм і т. ін. Як показники роботи соціальної ефективності прийняті кількість, структура наданих послуг, рівень обслуговування. Показниками, які характеризують умови, в яких працює означена мережа, є якісний склад кадрів, оснащеність установ культури, доступність центрів культури населенню, наявність прийнятих нормативів забезпеченості населення установ культури. Очевидно, що не тільки економічний фактор рентабельності виробництва впливає на рівень розвитку мережі установ культури, а ширший перелік соціально-економічних факторів, у цілому визначальний рівень життя в тому чи іншому районі. Райони, що краще забезпечені мережею транспортних доріг, можуть найактивніше проводити зміни в соціальній і професійній структурі сільського населення. Кра-

ща організація сфери культурно-побутового обслуговування сприяє високій зайнятості працездатного населення, поліпшує демографічну структуру району.

Матеріально-технічна база установ культури впливає на технологію культурно-дозвіллевої діяльності через місткість клубів, кількість кімнат, а також ряд економічних показників: чистий матеріальний дохід, що залишається в господарстві; вартість валової продукції на одного працівника; рентабельність господарства; відсоток зайнятості населення у виробництві.

Звідси можна зробити висновок, що облік об'єктивних факторів дає можливість створити соціально-педагогічні умови функціонування новітніх технологій культурно-дозвіллевої діяльності.

Механізм впливу об'єктивних факторів на технологію такої діяльності починається з їхнього впливу на мету і завдання діяльності установ культури. Цей вплив нерівнозначний. Найвищий рейтинг займають спосіб життя, культурна політика, успіхи в економіці, престиж культурно-дозвіллевої діяльності, матеріально-технічна забезпеченість установ культури. Серед об'єктивних факторів, що утруднюють ефективне функціонування новітніх технологій культурно-дозвіллевої діяльності, варто особливо виділити низький рівень культурного розвитку населення, зумовлений історичними, психологічними, сімейними та індивідуальними обставинами.

Проаналізувавши вплив основних об'єктивних факторів на технологію культурно-дозвіллевої діяльності, необхідно звернути увагу на суб'єктивні фактори цього процесу.

Для культурно-дозвіллевої діяльності принципово важливим є положення про те, що з двох істотних елементів суб'єктивного фактора свідомості й організованості елемент свідомості передує елементу організованості. Вплив у культурно-дозвіллевій діяльності починається з виникнення певної потреби, інтересу, мотиву, психологічної настанови у людей.

Вплив суб'єктивних факторів на технологію культурно-дозвіллевої діяльності впливає опосередковано, через психологію

особистості, соціальної групи, тобто аудиторії установ культури або домашнього дозвілля, де відбувається формування особистості. Тому має рацію академік О.М. Леонтьєв, вважаючи, що „...формування особистості припускає розвиток процесу доцільності і, відповідно, розвиток дій суб'єкта”. У культурно-дозвілєвій діяльності здійснюється формування особистості по відношенню до навколишнього світу, навколишнього середовища, речей, товаришів і до самого себе, родини й праці в діалектичному взаємозв'язку. Цю думку підтверджує і М.С. Каган, вважаючи, що „...діалектика буття індивіда полягає в тому, що утворююча його система якостей, з одного боку, виявляється в його діяльності, а з іншого – у цій діяльності формується. Тому про характер людини ми судимо по тому, як вона розкривається в поведженні, але саме в практичній діяльності характер формується, загартовується”. Суб'єктивний фактор у культурно-дозвілєвій діяльності – це цілеспрямована діяльність фахівців та їхнього активу. У культурно-дозвілєвій діяльності поняття „суб'єктивний фактор” найчастіше ототожнюється з поняттям „суб'єкт”, тобто фахівець установи культури. Пояснюючи це питання, О.К. Ульодов вважає, що „...суб'єктивний фактор – не просто свідомою діяльністю, його не можна ототожнювати зі свідомою діяльністю; і це не суб'єкт діяльності. Суб'єктивний фактор – це якості суб'єкта, які виявляються в діяльності, якості ідеологічні і соціально-психологічні”.

Тому в культурно-дозвілєвій діяльності цей процес варто розглядати як діяльність двох спрямованих назустріч один одному сторін: суб'єкта (високопрофесійних фахівців установ культури, його активу) і об'єкта (погляди, характер слухачів, глядачів, постійних учасників художніх і технічних колективів). У процесі взаємодії відбувається взаємовплив: суб'єкти передають свої думки, відношення, оцінки, почуття об'єкту, а об'єкт, у свою чергу, передає суб'єкту своє відношення до того, що відбувається, виражає настрій, почуття. У зв'язку в цим як основні характеристики культурно-дозвілєвої діяльності виступають такі, як наявність спонукально-мотиваційної частини (потре-

ба – мотив – ціль); предмет діяльності; відповідність предмета діяльності її мотиву; наявність продукту або результату діяльності, що характеризується плануванням, структурністю, цілеспрямованістю (доцільністю), предметом діяльності, заснованим на задоволенні потреб людей і зміні їхньої свідомості.

Тому, насамперед, необхідно виявити найбільш характерні риси соціального самоствердження, форми самореалізації особистості в установі культури, отже, треба охарактеризувати джерела і форми: рівні, види й інші пріоритетні форми участі особистості в культурно-дозвіллевій діяльності, мотиви цієї діяльності, ступінь задоволеності нею, міру її включеності в діяльність установи культури. За всім цим можна скласти реальну картину впливу суб'єктивних факторів на технологію культурно-дозвіллевої діяльності.

За узагальненою думкою населення про те, що являють собою сучасні установи культури, уявляється така характеристика: це площадка для концертів самодіяльності і професіоналів; близьке до будинку місце регулярного перегляду кінофільмів; місце, де зустрінеш друзів і зав'яжеш нові знайомства; приміщення для занять художньої самодіяльності; джерело знань про події у світі і країні.

Різні групи по-різному відносяться до установ культури. Найбільш типові форми прояву культурно-дозвіллевої діяльності для представників першої групи, у яку ми включили молодих людей віком до 20 років, які відрізняються ініціативним поведінням: часті виступи в клубному об'єднанні, інших місцях; високий ранг особистої думки в системі факторів, які впливають на формування переконань і орієнтації; лідирування в спілкуванні як в установі культури, так і в трудовому колективі; широта інтересів до питань інших сфер життя суспільства; висока критичність в оцінці проведених культурно-дозвіллевих програм; компетентність у питаннях організації дозвілля.

Друга група – люди віком 20–40 років. Вони відрізняються ініціативним у поєднанні з реактивним (тобто підтримкою

ініціативи інших) поводженням. Тут показники за своїм набором приблизно збігаються з показниками першої групи, однак у ряді випадків превалюють не тільки ініціативне, але й орієнтоване на питання політичного, культурного, економічного життя поводження, низька критичність в оцінці культурно-дозвілєвих програм, невизначена мотивація і низька активність у розширенні знань; активна участь у вирішенні різних виробничих питань.

Третю групу представляють люди віком за 40 років, які відзначаються індивідуальним поводженням у культурно-дозвілєвій діяльності. Для цієї групи характерна: вузькість кола джерел інформації, які в основному випадкові, ситуативні; майже повна відсутність спілкування на теми культури; відсутність виражених інтересів до культури і прагнення до розширення знань і в той же час активна участь у суспільній роботі установи культури.

Найсильніший суб'єктивний фактор, який має вплив на технологію культурно-дозвілєвої діяльності, – неформальний рух. Він визначає атмосферу в багатьох містах і селах країни. Неформальна група є антитезою сформованій системі виховання, її антиподом, який в усьому їй протистоїть і за рахунок цього існує.

Молодіжні угруповання для однолітків – це для них цілий світ, суспільство в мініатюрі. Тут підлітки мають можливість самореалізуватися. У групі вони „програють” свої майбутні соціальні ролі. Тут відбувається адаптація підлітків до суспільства. При цьому йде не пасивне пристосування до існуючих структур, а активне „нав'язування” суспільству норм і цінностей, що культивуються в групах. Агресія з боку груп тримає в страху не тільки „середнього обивателя”, але і всі шари населення.

Участь в угрупованні дає молодій людині змогу виплеснути негативну енергію, яка накопичилася. Це своєрідний клапан соціально-психологічної, фізіологічної розрядки. Офіційна культура цього не дає, тому що виходить тільки із „свідомих” елементів психіки, відкидаючи підсвідомі і несвідомі потяги. Це є й певний спосіб заповнення дозвілля. Установи культури у своїй діяльності орієнтовані на благополучних молодих людей, але вони не

задовольняють усього обсягу потреб. Крім того, традиційна система культурно-дозвіллевих програм формує видовищно-споживче відношення до культури (дискотеки, кінофільми, концерти), не розвиває самодіяльні нахили. Молодіжні угруповання дозволяють неблагополучним хлопцям компенсувати існуючі вади в культурно-дозвіллевій діяльності за рахунок максимального завантаження за допомогою участі в активно-діяльних формах (у даному випадку, криміногенну спрямованість). У цих угрупованнях існує внутрішній механізм їхнього саморуку.

Зіткнення, конфлікти між групами в даному випадку є спосіб їхнього існування. Таким чином, міжгрупова агресія є засобом підтримки ідентифікації згуртованості і стабільності груп. Більше того, в умовах посилення конкурентних форм міжгрупової взаємодії зростає міжгрупова згуртованість.

Серед факторів, які сприяють посиленню активізації діяльності підлітково-молодіжних угруповань, варто виділити: посилення соціально-економічної напруженості в країні, введення карткової системи на продукти харчування, дефіцит товарів першої необхідності. Складна сімейна ситуація, відсутність у кожного четвертого підлітка одного з батьків і невисокий культурний рівень батьків – найпоширеніші негативні фактори.

Проблеми взаємодії установ культури з неформальними підлітковими угрупованнями потребують довірчого відношення. Пошук, відхід від стандартних, звичних форм, сміливість у ствердженні нового – усе це відповідає соціально-психологічним особливостям підлітків, їх потребам і орієнтаціям. Престижність ініціативних підліткових об'єднань буде зростати й далі.

Дотепер при виборі методу підготовки і проведення культурно-дозвіллевих програм не враховувався головний момент – сприйняття їх людиною, яке відбувається через призму нерво-психічної системи. Кожна людина сприймає їх по-своєму і по-своєму осмислює. Потім ця інформація потрапляє у внутрішній духовний світ особистості, де відбувається наступна її об'єктивна переробка. Зовнішня інформація щонайменше

двічі суб'єктивно освоюється особистістю відповідно до її інтелектуальних здібностей, отриманого виховання, життєвого досвіду. Механізм сприйняття спрацьовує, якщо враховуються такі особливості аудиторії установами культури: підготовленість, схильність (настановлення), активність. При підготовці і проведенні програми важливо знати насамперед визначені властивості аудиторії і механізм сприйняття навколишньої дійсності. Людина безупинно поповнює і коригує свої враження, її досвід постійно збагачується. І все це виражається в тому чи іншому стані свідомості. Тому новим аспектом у функціонуванні технології установ культури є їх орієнтація не на процес виховання, а на забезпечення процесу соціалізації, що по своєму діапазону значно ширше. Соціалізація ж має на увазі використання не тільки систем цих впливів, а й спонтанних впливів, за допомогою яких людина прилучається до культури в умовах дозвілля в його соціальному значенні.

Важливим аспектом у технології діяльності установ культури є орієнтація на повсякденну свідомість. Дійсно, було б спрощенням зображувати справу таким чином, якщо активна участь широких народних мас у повсякденній практиці може базуватися тільки на тих знаннях, які засвоюються через різні канали інформації, то ці знання функціонують у практичній діяльності мас, так сказати, у чистому виді, не збагачуючись досвідом, почерпнутим з життя. Не слід принижувати значення повсякденної свідомості, у рамках якої осмислюється людьми їхній власний досвід, виражаються їхні повсякденні турботи, життєві факти піднімаються до рівня великих узагальнень і принципових висновків.

Таким чином оптимальний технологічний процес – справа дуже складна, тому що, створюючи умови для оптимального сприйняття, яке відбувається в установі культури, фахівці передбачають переробку і реалізацію змісту, структури і різних засобів значеннєвого й емоційного впливу на аудиторію. Кожна форма-програма має у своєму розпорядженні свій діапазон дії і має цілком доступний для огляду духовно-практичний вплив, який

відбувається у певний межах часу і місця з елементами імпровізації або художньо-образного зіставлення. Саме вони сприяють активізації інтелекту й емоційної сфери людини.

Різноманіття використовуваних форм, засобів і методів діяльності, різноплановість програм відкривають можливість для включення в неї більшого числа учасників з різними інтересами і духовними запитами. Виникнення різноманітних форм різних акцій: театралізованих маніфестацій-ходів, рок-мітингів, мітингів-спектаклів і мітингів-концертів, демонстрацій і багатьох інших є відображенням життєвих процесів. Для їхньої підготовки і проведення потрібні й нові професійні якості фахівців: здатність емоційно-почуттєвого, художньо-образного, індивідуально-оціночного сприйняття дійсності, уміння їх об'єднати з ринковими відносинами.

Оскільки використання засобів художньої виразності суворо зумовлене конкретною темою, яка сама являє живий і гострий інтерес для потенційної аудиторії, відбиває актуальну суспільну потребу, впливає на свідомість аудиторії, то прагнення фахівців використовувати буквально весь арсенал художніх прийомів, як правило, приглушує зміст програми. Раніше вважалося, що досить увімкнути кінокадри, слайди, музику, вибудувати їх органічно з тезами виступів за єдиною художньо-ілюстраційною структурою, і глядацька увага буде забезпечена. Зараз же художні засоби потрібні тільки тоді, коли вони здатні зробити глядача активним учасником програми.

Аналіз роботи установ культури показує, що найпоширенішими прорахунками в організації їхньої діяльності є порушення в самій структурі технологічного процесу, обмеження його тільки передачею деякої суми знань, без визначеної спрямованості на конкретну практичну реалізацію.

Кожна група фахівців установ культури являє собою складне за структурою соціально-психологічне утворення, яке має своїх лідерів. Це найбільш підготовлені люди, які користуються авторитетом у товаришів, до висловлень і коментарів яких прислуховуються не менше, ніж до думки керівника установи культури. Саме

лідери суспільної думки здатні здійснити на практиці принцип соборності в технології культурно-дозвіллевої діяльності.

Підготовка і проведення культурно-дозвіллевих програм потребує обліку великої кількості суб'єктивних факторів, які впливають на технологію культурно-дозвіллевої діяльності. Тому в практичній діяльності установ культури варто максимально враховувати всю сукупність цих суб'єктивних факторів, максимально домагаючись гармонії колективних та індивідуальних цілей, збігу загальної спрямованості в діяльності колективу з особистими творчими прагненнями і планами окремих його членів. Для досягнення поставленої мети важливе значення має методика підготовки проведення програм, яка повинна бути розрахована на написання висококваліфікованого сценарію під творчим впливом самих відвідувачів.

На процес технології культурно-дозвіллевої діяльності величезний вплив має наявність у громадськості соціального досвіду, який породжує нові якості і дії в ім'я вищих суспільних цілей. Практика показує, що більша частина населення ніколи не брала участі в підготовці і проведенні культурно-дозвіллевих програм. Тому положення ще залишається дуже серйозним – не спрацьовує основний суб'єктивний фактор свідомості людей, їхнє позитивне відношення до культурно-дозвіллевої діяльності.

Позитивний вплив суб'єктивного фактора найбільш ефективний, якщо мета співробітників і відвідувачів установ культури збігаються за настановами та інтересами. Це, у свою чергу, потребує цілісного, завершального технологічного циклу, який має свій регулюючий напрям за допомогою засобів значеннєвого й емоційного впливу. У зв'язку з цим технологічний процес уявляється динамічною саморегулюючою системою, яка може функціонувати під впливом суб'єктивних факторів. При цьому активність відвідувачів установ культури, яка ґрунтується на демократичності і загальнодоступності, повинна постійно стимулюватися.

В основі активності населення в культурно-дозвіллевих програмах лежать життєві потреби і запити, які перетворюються в ті

чи інші мотиви діяльності і поведження в різноманітних конкретних обставинах. Ці мотиви можуть певним чином направлятися, регулюватися в культурно-дозвіллевій діяльності. Стимули як способи впливу на мотиви відвідування установ культури, участі в самодіяльній художній і технічній творчості й інших видах предметної діяльності забезпечують тісну єдність суспільних, колективних і особистих інтересів особистості. Серед суб'єктивних факторів, які серйозно утруднюють найбільш ефективне функціонування технології культурно-дозвіллевої діяльності, варто особливо виділити рівень культури різних соціальних верств населення, який зумовлений історичними, психологічними, сімейними факторами, індивідуальним вибором.

6.3. Соціально-психологічна атмосфера в закладах культурно-дозвіллевої діяльності

Сьогоднішня дійсність така, що все частіше психічний стан людей, їх настрої у всіляких галузях нашого життя визначається негативними процесами, зміною духовно-моральних відносин, які складаються в суспільстві. Тому в культурно-дозвіллевій діяльності з'являється поняття „соціально-психологічна атмосфера”. Стали звичними поняття „атмосфера суспільства” (регіону, колективу), „театральна атмосфера” (святкова, клубна, спортивна) і т. ін. Створення сприятливої життєдіяльності є одночасно і засобом для успішного здійснення цілей реформування нашого суспільства, самоцінністю нових ідей. Вивчення соціально-психологічної атмосфери аудиторії установ дозвілля дасть можливість зробити крок на шляху збагнення цього маловідомого феномена в технології культурно-дозвіллевої діяльності, осмислити специфіку аудиторії клубу як одну з різноманітних моделей людської спільності із соціально-психологічних позицій, розкрити резерви і переваги педагогічних можливостей культурно-дозвіллевої діяльності перед іншими формами масового впливу. Провести якісні, інноваційні зміни в техно-

логії культурно-дозвілдової діяльності – актуальна проблема, оскільки на фоні стрімкого зростання аудиторій масових комунікацій (насамперед ТВ, шоу-програм, нічних клубів) педагогічні можливості аудиторії здаються обмеженими, вичерпаними, легко замінними і не відповідають сучасній динаміці життя. Обґрунтування змісту і специфіки соціально-психологічної атмосфери в культурно-дозвіллових установах, визначення шляхів її оптимізації, дозволяють найбільш повно висвітлити весь комплекс явищ, пов'язаних із взаємодією людей у даній спільності, осмислити її феноменологічну суть, акумулювати відповіді на численні питання побуту, роботи, відпочинку людини. Тому виникає необхідність керувати аудиторією, її емоційним станом на основі законів спілкування і сприйняття.

Поняття „атмосфера” широко використовується в науковій літературі. Говорячи про специфіку масово-аудиторних форм культурно-дозвілдової діяльності, автори посилаються на особливу, неповторну клубну атмосферу. Але єдиного розуміння суті цього явища немає. В соціальній психології це явище щодо інших форм колективної життєдіяльності досить давно і глибоко вивчене. Чітко визначено поняття соціально-психологічного клімату, яке, на відміну від соціально-психологічної атмосфери, більш стійке і менш піддане ситуативним змінам. Обидва ці поняття означають психічний стан тієї чи іншої спільності, під яким мається на увазі переважний психічний настрій її членів, що виявляється, насамперед, у відносинах людей до спільної діяльності і один до одного. Багаторічний досвід вивчення цього питання показує, що психічний настрій аудиторії можна і діагностувати, і прогнозувати, і свідомо регулювати.

Останніми роками теорія культурно-дозвілдової діяльності усе інтенсивніше стикається із соціальною психологією. Приділяється увага й ефекту соціально-психологічної атмосфери клубної аудиторії, підкреслюється необхідність її формування, вказується на ряд факторів, які мають вплив на її становлення.

Поняття соціально-психологічний клімат і соціально-психологічна атмосфера стали науковими термінами завдяки працям

О.І. Зотової, А.Г. Ковальова, Б.Д. Паригіна, К.К. Платонова, О.М. Лутошина, В.М. Шепеля, Е.В. Шорохової та ін. І хоча формувань значень цих понять у сучасній науці велика кількість, уже не виникає сумнівів у реальній визначеності даних явищ. У культурно-дозвілєвій діяльності принципово можна використовувати теорію соціально-психологічного клімату колективу і його духовної атмосфери для розуміння соціально-психологічної атмосфери аудиторії установ дозвілля.

В установах культурно-дозвілєвої спрямованості домінують відносини емоційно-особистісного характеру, тому що на перший план виходять потреби в емоційному колективному контакті в умовах публічності. Ця потреба у видовищному, публічному спілкуванні настільки необхідна людям, що часто здобуває провідне значення в самих різних аудиторіях (в театрі, кіно, на спортивних змаганнях, клубі), превалюючи над естетичними і гностичними потребами. Виходячи з осмислення теорії соціально-психологічного клімату і феномена публічності, можна визначити соціально-психологічну атмосферу аудиторії установ дозвілля як такий психічний стан аудиторії, під яким мається на увазі переважний психічний настрій людей, який виявляється на рівні їхньої емоційної сприйнятливості культурно-дозвілєвої програми.

Нині очевидна тенденція соціально-психологічного підходу до проблеми аудиторії установ дозвілля, тому що вже не звичайна сукупність особистостей стоїть за цим широким поняттям. Активно шукаються шлях зближення з глядачем, учасником. Максимально наблизитися до глядача, слухача, читача прагнуть усі інститути масового впливу, однак найбільші можливості для цього мають у аудиторії клубу, де є всі умови для пильної персоналізованої уваги до членів аудиторії, для налагодження міжособистісних контактів у їхньому середовищі. Г. О. Товстоногов стверджував, що саме театр у першу чергу покликаний підтримувати різноманітні форми спілкування з залом, і це повинно привести до неминучої і фатальної для мистецтва зміни психологічного клімату в театральному залі. Думка

про те, що справжня єдність сцени і залу можлива на клубному заході, не нова.

Не менш ефективний і високоперсоніфікований підхід до аудиторії – максимальне виявлення особистості кожного учасника програми. Орієнтація на більш високий рівень особистісно-орієнтованого спілкування в процесі організації аудиторії установ дозвілля може послугувати створенню такої атмосфери, в якій зростає можливість, по-перше, рішення актуальної проблеми, як не втратити в масовій аудиторії окрему людину; по-друге, реалізація головної мети спілкування в клубній аудиторії – сприяння пізнанню людьми один одного; по-третє, стимулювання зростанню індивідуальної значимості кожної особистості, гармонії її розвитку. „Дійти до кожного” необхідно не тільки в груповий, але й у масовій роботі установ дозвілля, тим більше, що аудиторні форми роботи залучають основну масу населення, яке воліє епізодично відвідувати дозвілєві програми. В основі інтересу цих людей лежить потреба „ подивитися на інших і показати себе”, реалізувати неусвідомлену, але насправду потребу в публічній увазі, визнанні, самовираженні.

Нещоденність, емоційна піднесеність соціально-психологічної атмосфери масової форми культурно-дозвілдової програми полегшує можливість, особливо під час свята або обряду, проявити позитивні почуття, сприяє високій оцінці людьми один одного. Це винятково важливо, тому що оцінка оточуючих, що є істотним фактором прояву соціальної активності людини, в умовах публічності здобуває ще більше значення. Виходить, атмосфера аудиторії може слугувати формуванню і ствердженню позитивної Я-концепції у членів аудиторії на підставі доброзичливого, емоційно-безпосереднього відношення один до одного, сприяти розвитку особистості, підвищенню рівня її соціально-психологічної культури. Оптимальна соціально-психологічна атмосфера аудиторії установ дозвілля характеризується як колективний емоційно-позитивний настрій аудиторії, орієнтований на максимальне виявлення неповторних індивідуальностей у своєму середовищі, що виявляється в піднесеній психо-

емоційній активності кожного її члена (як споглядальної, так і діяльної), відзначається високим ступенем уваги й інтересу один до одного. Така атмосфера розширює об'єктивні можливості соціального самоствердження особистості й сприяє зростанню соціально-психологічної культури людей.

Оцінка реального стану психічного настрою аудиторії установ дозвілля ускладнюється тимчасовою обмеженістю ситуативних та імпровізованих за своїм характером культурно-дозвіллевих програм. Оскільки діагностування атмосфери – це, насамперед, визначення рівня емоційної вродженості в комунікативні відносини, де головним критерієм цієї атмосфери є наявність або відсутність контакту в комунікативних зв'язках в аудиторії і з аудиторією. Крім того, для визначення атмосфери дуже значимим є критерій емоційної задоволеності-незадоволеності членів аудиторії. Ці моменти в сукупності з динамічністю емоційної картини досліджуваного явища зажадали особливого інструментування самих прийомів дослідження, що було підставою для вибору як основного інструмента діагностики даного явища прийому запису індивідуальних емоційних станів, розробленого для емпіричного вивчення соціально-психологічного клімату. Перевага цього прийому полягає в тому, що його легко перевести на мову гри, щоб зробити дослідження природним, а не стороннім моментом програми, що є одним з досить важких і необхідних завдань у визначенні шляхів її діагностики. Правомірні способи перекладу опитування в ігрову і наочно-образну форму.

Фахівці установи культури не обмежуються тільки цими методами при діагностиці атмосфери. Це пояснюється складністю досліджуваного явища. Часом буває, коли ігрова ситуація і методи запису не ефективні, і тоді тільки візуально можна зафіксувати динамічні явища, для чого застосовують традиційний метод фіксації глядацьких реакцій. Проте, для вивчення даної атмосфери цих методів недостатньо. Тому пропонується модель обліку ступеня включеності в комунікативну діяльність даних потенціалів у сукупності з урахуванням процесів відображення аудиторії в індивідуальних емоційних станах.

Оцінка реального стану соціально-психологічної атмосфери аудиторії відбувається на підставі інформаційних даних про індивідуальний емоційний стан кожного члена аудиторії і на основі його відношення до оточуючих, зокрема, міри включеності в комунікативну діяльність членів аудиторії. Через призму цієї оцінки можна судити не тільки про рівень емоційно-психологічної включеності членів аудиторії в комунікативну культурно-дозвіллеву програму, але тим самим і про рівень психологічного, духовного комфорту особистості в умовах публічного спілкування і про ступінь розгортання психічного потенціалу аудиторії в цілому, про величину уваги й інтересу один до одного членів аудиторії, а також про соціально-психологічний клімат в установах проведення дозвілля.

Спираючись на цей метод, необхідно вирішити головне завдання у справі оптимізації даної атмосфери – створити соціально-педагогічні умови, що сприятимуть утриманню в полі колективної уваги кожного члена аудиторії, і практичні можливості, які сприятимуть подоланню психологічних бар'єрів. Для цього пропонується здійснити особистісно-орієнтований підхід до аудиторії в процесі:

- передкомунікативного і посткомунікативного періодів підготовки культурно-дозвіллевої програми (індивідуальний підхід в оголошенні учасників майбутньої зустрічі, персональна увага до кожного з них до початку і по закінченні програми з метою формування в них відчуття власної особистісної значущості, почуття впевненості, що їхня присутність в аудиторії бажана);
- організації груп публіки (створення в середовищі публіки контактних груп-спільнот, у яких їхні члени мають можливість безпосередньо спілкуватися і взаємодіяти один з одним, що полегшує керування аудиторією, сприяє утриманню в полі колективної уваги й уваги творців програми кожного присутнього, розкриттю можливостей з індивідуалізації масового впливу, стимулюванню міжособистісного спілкування, забезпеченню психологічним комфортом, захищеності кожного присутнього). Контактні групи можуть бути реальними і сконструйованими.

ваними. Розподіл аудиторії на малі контактні групи стимулює не тільки особистісне спілкування усередині кожної групи, але й міжгрупове спілкування на основі інтергрупового ефекту, дає змогу формувати особистісно-орієнтоване спілкування в нерозривній єдності з почуттям спільності.

Тут велика роль належить лідерству по веденню програми. Це відхід від традиційного розуміння ролі лідер-ведучого в аудиторії – конферансьє, актора-виконавця, витівника, розпорядника, – визначення основної функції ведучого як регулювальника запланованих і спонтанних дій, імпровізацій на основі максимального використання можливостей усіх членів аудиторії. У культурно-дозіллевій програмі важливе виявлення пасивно-споглядальних моментів. Особливу увагу треба приділити використанню колективного лідерства, змінюваності лідерів, створенню умов для самовираження максимально можливої кількості членів аудиторії, розкріпаченню ініціативи людей, виявленню неформальних лідерів, які володіють ефектом особистісного притягання, що необхідно для формування такої соціально-психологічної атмосфери в аудиторії, у якій найбільш повно реалізуються сутнісні риси діяльності установ дозвілля.

Визначаючи ведуче значення реалізації особистісних потенціалів, які характеризують рівень соціально-психологічних домагань і можливостей людини в комунікативній діяльності для формування оптимальної атмосфери в аудиторії, не треба знижувати необхідність обліку інших факторів, під впливом яких може складатися атмосфера високого рівня, але іншого типу. Насамперед, варто виявити позитивну соціально-психологічну атмосферу клубної аудиторії в двох основних типах. Один з них (атмосфера першого типу) акумулює в собі відчуття, усвідомлення публікою цілісності і цінності своєї спільності як сукупності неповторних індивідуальностей. Інший (атмосфера другого типу) характеризується цією самою психологічною єдністю, вираженою в почутті багатомірного „МИ”, де кожний ідентифікує себе з усіма. Атмосфера другого типу найчастіше трапляється в клубній аудиторії. У її рамках відбувається упо-

дібнення себе іншим і інших собі, причому „інший” в аудиторії абстрактний, має дуже узагальнені характеристики, тоді як атмосфера першого типу виникає на основі проникнення у світ один одного. Дві цінності – „особистісна автономія” і „почуття спільності” – знаходять тут своє вираження в нерозривному зв'язку. В умовах такої атмосфери респонденти більш розкуті, різноманітніша палітра їх індивідуальних емоційних станів.

Обидва типи свідчать про те, що контакт у середині аудиторії і з аудиторією відбувся, тому ми говоримо про сформовану атмосферу. Ситуативна згуртованість публіки знаходить у них своє відображення і, навпаки, ця атмосфера об'єднує публіку. Разом з тим, ресурси педагогічних можливостей атмосфери першого типу значно багатші. Усього можна зафіксувати шість основних типів, які характеризуються: наявністю або відсутністю контакту в аудиторії і з аудиторією; рівнем орієнтації масового впливу на життєдіяльність локальної спільності, до якої належать ті, що зібралися, і рівнем індивідуально-особистісної орієнтації масового впливу. Першим двом описаним типам властива позитивна, емоційно-піднята атмосфера з високим рівнем присутності і готовності до активності. Двом іншим властива негативна атмосфера активного або пасивного неприйняття інтересу до дії і до впливу. Але в кожній дозвілєвій програмі є зони спокійної, урівноваженої і несформованої атмосфери. Також має свою специфіку офіційна атмосфера. Досвід показує, що динамічне явище атмосфери може в одній і тій самій програмі перетерплювати кількаріазові зміни, виявляти можливість використання різних способів фіксації рівня розгорнутості потенціалів, домагань і можливостей людини в комунікативній діяльності та фіксації глядацьких реакцій для спостереження за перманентним розвитком даної атмосфери.

Видатний режисер О. Д. Попов писав: „Навчившись бачити і відчувати атмосферу в навколишньому середовищі, ми побачимо і відкриємо для себе цілий ряд зовсім конкретних її виразників: темпо-ритм, психофізичне самопочуття людей, тональність, у якій вони розмовляють, мізансцени, у якій вони

мимоволі, без якого-небудь режисера групуються, і таке інше. А коли ми навчимося все це бачити, нам легше буде знайти відповідні засоби сценічного втілення атмосфери в спектаклях. Отже, атмосфера – це повітря часу і місця, в якому живуть люди, оточені цілим світом звуків і всіляких речей”.

Оскільки всі культурно-дозвілєві програми присвячені тим чи іншим подіям, місцю і часу дії, то вони мають різні атмосфери.

Розробляючи методіку регуляції атмосфери для різних типів дозвілєвих закладів, доцільно в основу покласти порівняльну характеристику соціально-психологічної атмосфери в аудиторії клубних вечорів, вирішених традиційно, і реалізації цих самих програм в умовах, які пропонує, диктує кожний член аудиторії. Щоб одержати надійну соціально-психологічну інформацію, було здійснено виміри досліджуваної атмосфери в ідентичних ситуаціях в аудиторіях різних культурно-дозвілєвих установ. Стало очевидно, що рівень атмосфери, сформований за обумовленим методикою шляху, як правило, перевищує рівень подібної атмосфери на традиційному вечорі. Особливо помітна різниця в емоційному самопочутті членів святкової і повсякденної аудиторій. Там, де атмосфера формувалася цілеспрямовано, глядачі відповідно відчували свою особистісну значимість. Тут спостерігалось збереження емоційного ефекту від клубної зустрічі на більш тривалий час, готовність людей повторити її, виникнення нових дружніх контактів у дозвілєвому середовищі.

Можна помітити не тільки пряму, а й зворотну залежність у ланці „інтенсивність активності особистості в аудиторії – колективна увага до особистості в аудиторії”. Разом з тим, не можна зневірювати розуміння необхідності перетворення учасника масової програми в активно діючу дію, тому що відчуття себе рівноправним, значимим в аудиторії не менше, а часом більш важливе, ніж безпосередньо-діючий, видимий прояв активності. При аналізі глядацьких реакцій помічено, що найбільш діючі реакції, яскраві позитивні серед тих членів аудиторії, хто виявлявся в центрі колективної уваги (у складі всієї

спільності чи окремих груп і поодинокі). Це особливо спостерігається в ході імпровізаційних ситуацій, коли індивідуальна своєрідність людей виявляється найбільше яскраво. Ці й інші моменти вказують на те, що публічна увага до людини слугує не тільки задоволенню її насущних потреб, але й специфічним засобом пізнання людьми один одного.

Розроблені прийоми регуляції атмосфери аудиторії допомагають планувати і прогнозувати атмосферу вже на сценарному рівні. Більше того, кардинальне переключення уваги автора-сценариста з завдання створення видовища на створення необхідної атмосфери в аудиторії стимулює його творчий пошук. Можна знайти багато конкретних способів того, як видовищну програму в клубі виконати разом з публікою, як втягнути в орбіту колективної уваги кожного з присутніх. Конкретні ігрові ситуації, впливають на розгортання особистісного потенціалу людини, сприяють розкриттю його сутнісних сил, підвищенню психоемоційної активності. Важливо також створити своєрідну скарбничку творчих знахідок у цій сфері організаторської діяльності.

Вивчення соціально-психологічної атмосфери дозвілдової, клубної аудиторії переконує в тому, що основним показником клубного характеру аудиторії є її соціально-психологічна атмосфера, а саме: спрямованість, орієнтація колективного психологічного настрою на виявлення, висвітлення конкретної життєдіяльності спільності, до якої належать ті, що зібралися, а також особистостей, її складових. В умовах такої атмосфери емоційно-безпосередньої, доброзичливої уваги та інтересу до людини в аудиторії масового спілкування розширюються об'єктивні можливості соціального самоствердження особистості, через реалізацію її потреб у публічному визнанні, публічній увазі, публічному самовираженні, що стимулює її соціальну і творчу активність. Завдяки цьому можна найбільш повно реалізувати головну мету спілкування в клубній аудиторії – пізнати людьми один одного, сформулювати новий позитивний досвід людських відносин, що, в свою чергу, сприяє зростанню соціально-

психологічної культури людей, а значить, і удосконаленню їхньої соціальної життєдіяльності в цілому.

Таким чином, соціально-психологічна атмосфера дозвіллевої аудиторії відбиває міру ситуативної емоційної згуртованості її членів, міру їхньої емоційної задоволеності та особистісної самореалізації. Саме це є істотним фактором цих явищ. Рухаючись через призму осмислення специфіки соціально-психологічної атмосфери дозвіллевої аудиторії, відкриваються істотні переваги масово-аудиторних форм культурно-дозвіллевої діяльності перед іншими аудиторіями масових комунікацій на шляху індивідуально особистісної орієнтації масового впливу. Ці переваги характеризуються широким можливостями:

- подоланням формально-рольових нахилів контакту і психологічних бар'єрів у спілкуванні;
- задоволенням людських потреб, нереалізованих в інших сферах соціальної життєдіяльності, і, насамперед, потреб у публічній увазі, публічному визнанні, публічному самовираженні, у ствердженні образу самого себе в ході публічного спілкування;
- пізнанням людьми один одного.

Основним показником сприятливої соціально-психологічної атмосфери дозвіллевої аудиторії є рівень реалізації потреб людини, орієнтованих на спілкування з іншими, на увагу до нього інших і адекватну оцінку своєї участі в спільній діяльності.

Безліч моделей соціально-психологічної атмосфери дозвіллевої аудиторії знаходять своє вираження в шести основних типах позитивного і негативного плану. Найбагатшими ресурсами педагогічних можливостей володіє атмосфера, яка характеризується психологічною єдністю „МИ” як сукупністю неповторних індивідуальностей.

Регуляція соціально-психологічної атмосфери дозвіллевої аудиторії з метою її оптимізації потребує реалізації індивідуально-особистісного підходу до аудиторії в процесі організації передкомунікативного і посткомунікативного періоду клубного

масового заходу, а також безпосередньо в комунікативному періоді: груп у середовищі публіки; простору клубного залу; лідерство по веденню програми зусиллями публіки.

6.4. Організація дозвілдової активності людей похилого віку

Безумовно, збільшення тривалості життя в країні деякою мірою відображає позитивні зміни якісних характеристик сучасного соціуму. Але при цьому старіння населення – це дуже гостра соціальна проблема, яка впливає на планування і здійснення соціальної політики держави. Вона ставить перед суспільством гострі питання економічного, соціально-культурного, психолого-педагогічного, морального плану.

На жаль, соціально-культурний статус людей похилого віку не завжди відповідає загальносвітовим нормам і стандартам. Гранично обмежений набір соціальних ролей і культурних форм активності, які можуть бути доступні їм. Звужені рамки способу життя, гранично обмежений вибір соціально-санкціонованих можливостей у сферах життєзабезпечення, комунікації, рекреації. У результаті люди похилого віку практично позбавлені осмислених стимулів до подолання свого стану.

Роль дозвілля в житті літньої людини індивідуальна і залежить від психофізичних можливостей, суспільного становища й умов. Проживання літньої людини в окреслених умовах накладає істотний відбиток на її життєвий тонус, активність, психологічний настрій, зміну ціннісних настанов, рівень домагань.

Середовище літніх людей і його субкультура – явище досить статичне. Це пов'язано із загальною утомою від життєвих проблем, значною втратою уміння радіти і дивуватися, зниженням рівня емоційних реакцій, перевагою байдужності до проблем, не пов'язаних із власною особистістю, утрудненням у пересуванні через фізичні недуги, загальним зниженням рухової активності і прогресуванням розумової інфантильності.

Виходячи з власного практичного досвіду, можна дійти висновку, що ефективність дозвіллевої діяльності як цілісної системи соціально-культурної активності літніх людей багато в чому залежить від таких факторів:

- фінансової і матеріальної бази: розмірів власної пенсії, бюджетного фінансування (у тому числі на соціально-культурні заходи), спонсорських і благодійних вкладень (у тому числі гуманітарної допомоги), часткової комерційної діяльності окремих установ;
- моделі організації вільного часу: переваги традиційного блоку дозвіллевих заходів і технологій;
- кадрового ресурсу: наявності фахівців, які забезпечують реалізацію соціально-культурних технологій з людьми похилого віку;
- морально-психологічного ресурсу: соціальної активності літніх людей, їхнього інтересу до дозвіллевих форм і засобів, рівня культурних запитів і потреб;
- інформаційно-методичного ресурсу: банку методичної літератури, спеціалізованих журналів;
- соціально-демографічного ресурсу: потенціалу історико-культурної самобутності регіону, територіального положення, професіоналізму працівників сфери соціального обслуговування, соціально-психологічної і культурної атмосфери.

Дозвілля має бути орієнтоване, насамперед, на активізацію особистої активності літньої людини, формування її життєвого тону. Людина народжується, живе й помирає за законами тієї культури, у якій проходить її життя. Саме ціннісні змісти культури створюють передумови відновлення соціальних зв'язків особистості і суспільства, розвиваючи механізми ресоціалізації засобами дозвіллевих інтересів. На підставі такого підходу можна виділити такі основні функції дозвілля людей похилого віку:

- *збереження зв'язку з широким колом людей.* Соціальні контакти похилих людей природним чином скорочуються.

- Зайняття різними видами дозвілєвої діяльності створюють можливість зустрічей із широким колом людей;
- *задоволення потреби у визнанні*. Її випробовують усі покоління, однак для людей пенсійного віку вона має особливе значення у зв'язку з відходом зі сфери професійної активності. Завдяки хобі можна придбати репутацію знавця в тій чи іншій галузі, одержувати премії, призи, радіти визнанню з боку великої кількості людей;
 - *поліпшення і підтримка психофізичного стану*. Кожен вид дозвілля поліпшує ті чи інші психофізичні задатки, настрої, розслаблює людину, оптимізує її, спричинює задоволеність життям;
 - *збереження і посилення соціальної активності особистості* – своєрідний генератор творчої активності, духовних потреб і соціального досвіду.

Проведене дослідження переконало нас у позитивному результаті двох модулів соціально-культурних технологій: базового і варіативного.

Базовий модуль зумовлює необхідність використання традиційних дозвілєвих форм діяльності, методів, технологій, послуг, до яких відносяться: проведення заходів, присвячених державним, місцевим, народним, великим особистим датам і подіям; художня творчість (музичне, пісенне, танцювальне, фольклорне, ремісно-прикладне та ін.); робота з книжковим фондом і періодичними виданнями; екскурсійна діяльність; комунікативна діяльність (бесіди, обговорення, чаювання тощо); перегляд телевізійних і відеопрограм, прослуховування радіопередач; відвідування різноманітних культурно-дозвілєвих установ; концертна діяльність як самих людей похилого віку, так і запрошених для них виконавців; оздоровчі заняття і виїзди на природу; лекційно-просвітня тематична діяльність.

У зміст варіативного модуля пропонується включення додаткового блоку заходів і технологій, що ставлять соціально-культурну діяльність на вищій щабель організації, а також підсилю-

ють терапевтичний, інтелектуальний, соціальний ефект проведеної роботи. До них доцільно віднести: роботу в саду, на земельній ділянці, у присадибному господарстві, домашнє квітництво; колекціонування; заняття живописом, малюнком; кулінарія; клуби знайомств; робота на комп'ютері; ігрова діяльність (настільні і рухливі ігри, конкурсні програми); волонтерська практика; театральні види діяльності; суспільно корисна робота; технічна творчість; нетрадиційні види оздоровлення (йога, лижі, біг, тренажери); театр моди (шиття, в'язальна і перукарська справи); заняття ікебаною і флористикою; догляд за тваринами; різні кафе (літературні, музичні, історичні, туристичні, інтернет); інші, більш складні, дозвілєві форми і технології.

Соціально-культурна трансформація способу життя, побуту і дозвілля людей похилого віку ґрунтується насамперед на розширенні їхніх самостійних зв'язків з оточенням. Коло інтересів літньої людини не можна уявити без придбання нею навичок самостійного пошуку і розвитку міжособистісних контактів, її включення в інформаційний простір (телебачення, радіо, преса, книги), посиленої участі в суспільно корисній праці, організації повсякденного дозвілля і розваг.

Тому соціально-культурні технології не можуть і не повинні бути засобом тільки „приємного часопроведення”, задоволення гедоністичних потреб людей похилого віку в розвагах. Кожній з технологій слід виконати визначену утилітарну, суґубо прагматичну функцію. По суті одне з надзadanь соціально-культурних технологій полягає в тому, щоб кожну літню людину включити в повсякденні соціальні контакти, навчити підтримувати цивілізовані відносини з найближчими сусідами й іншими людьми в стандартних соціально-культурних ситуаціях щодня і щогодини. Саме повноцінне дозвілля дозволяє людям похилого віку надовго закріпити навички збереження приятельських, дружніх відносин зі своїм найближчим оточенням, у рамках яких особисті негоди уявляються не такими значними, як раніше. Оскільки призначення соціально-культурних технологій допускає й адаптацію старших громадян при доборі

видів дозвілєвих занять пріоритетним стає їхня практична корисність, а розважальний момент вторинний.

Найбільш типовим обмеженням у розробленні програм соціально-культурної реабілітації людей похилого віку є незатребуваність багатьох апробованих технологій соціально-культурної дозвілєвої діяльності. Практично відсутні технології зв'язків із громадськістю, стимулювання цивільної ініціативи і добродійності, технології формування суспільної думки в діяльності засобів масової інформації. Найчастіше фахівці із соціальної роботи не використовують можливості спеціалізованих вузів і залучення студентської молоді до волонтерської діяльності в умовах проходження виробничої практики. Фактично в процесі організації соціально-культурної реабілітації фахівці бачать тільки її об'єкт, хоча не менш важливим виявляється фактор суспільної рефлексії на проблему самотності літніх людний у соціумі. У більшості випадків саме від суспільного резонансу і соціально-педагогічної діяльності центрів залежить розвиток ідеалів милосердя, толерантності і добродійності в нашому суспільстві.

Однією з найбільш гострих проблем літніх людей у сучасному соціумі є дефіцит спілкування з родичами, друзями, молодшим поколінням. Одним з інструментів рішення цієї проблеми може стати повсюдне створення спеціальних центрів – клубів людей похилого віку на базі діючих установ культури (філармоній, бібліотек, музеїв, культурно-інформаційних центрів, будинків культури і т.д.). Ці установи, оснащені устаткуванням, зв'язком з інтернетом, локальними телестанціями. Таким чином, створюються зовсім нові ресурси для різкого розширення можливостей старшого покоління користуватися культурними, естетичними й іншими знаннями, а значить, і самому активізувати культурні потреби, створюючи мотивацію до діяльності.

Важливе значення для організації дозвілєвих програм має активізація цивільної позиції літньої людини. Це може бути її участь у соціально-значимих акціях: перепису населення, виборах, фестивалях, розробленні різноманітних програм і проектів, у тому числі міждержавних, за рішенням проблем літнього населення.

Для збагачення практики організації дозвіллевої діяльності людей похилого віку доцільно узагальнити форми і методи роботи. Зараз застосовується більше як тридцять різноманітних видів такої діяльності. Практично в кожній соціальній установі і клубному формуванні для літніх людей використовують цілий комплекс культурної діяльності, включаючи і дозвілля. Особливістю організації дозвілля і творчої діяльності в клубних об'єднаннях є диференційований підхід з обліком індивідуальних, психологічних і соціальних особливостей кожної людини. Збереження і підтримка давніх інтересів і хобі – одна з частин політики установ соціальною обслуговування, тому що багато колишніх захоплень людини можуть мати продовження, незважаючи на здоров'я, яке погіршилося, або зміну місця проживання.

Одним зі способів вирішення проблеми дозвілля є кооперація діяльності різноманітних соціальних установ для людей похилого віку і культурно-дозвіллевих установ. Іноді організуються взаємні відвідування клубів, центрів у тому самому регіоні для проведення дискусій, командних ігор і змагань, свят, спільних пікніків на природі й інших культурних заходах.

Однією з особливостей культурної активності людей похилого віку є баланс групової та індивідуальної участі. Хоровий спів, дискусійні клуби, фізичні вправи, ігри, майстерні за виготовлення предметів народної творчості, освітні курси – такі заходи не тільки підвищують статус людини в її власних очах, задовольняють її особисті, культурні потреби, а й підвищують комунікативність, яка надто важлива для людей похилого віку.

Головне завдання соціально-культурної роботи полягає в тому, щоб об'єднати індивіди, групу з зовнішніми і внутрішніми джерелами тих ресурсів, які необхідні для виправлення, поліпшення або збереження певного статусу. Більше розвиває сили людини та діяльність, яка спрямована не на потребу, а на виробництво матеріальних і духовних цінностей і віддачу результатів своєї праці іншим.

Організатори соціально-культурних програм повинні розуміти процеси старіння і мати у своєму розпорядженні ве-

ликий перелік дозвілєвих послуг для людей похилого віку. У соціально-культурній роботі повинні бути задіяні добре підготовлені і сприйнятливі люди, які одержали спеціальну освіту в рамках спеціальних програм. Прискорене зростання чисельності старших вікових груп і пов'язані з цим проблеми поставили керівників і фахівців соціально-культурної сфери в складну ситуацію, оскільки підготовка соціальних педагогів і соціальних працівників з організації дозвілля людей похилого віку практично не розгорнута. Усе збільшується за масштабами і змістом потреби соціально-культурного обслуговування громадян старшого віку, що потребує підготовки фахівців, які володіють геріатричними знаннями, уміннями, навичками.

Соціально-культурні технології мають необмежені можливості застосування, вони дуже мобільні і сприйнятливі до інновацій. В основу типології цих технологій можуть бути покладені й інші ознаки. У цьому зв'язку мова не може йти про якусь універсальну технологію, а треба говорити про безліч технологій, кожна з яких узгодиться зі специфікою конкретної діяльності.

Для визначення оптимальної соціально-культурної технології доцільно використовувати напрацювання педагогічної науки; зокрема, будуть корисні критерії виявлення технологічності:

- критерій результативності, спрямований на впровадження найбільш продуктивної технології, яка забезпечує високу зацікавленість у діяльності літніх і старих людей, у нормалізації їх психічного і фізичного здоров'я;
- критерій оптимальності, що передбачає максимальну ефективність при найменших фізичних, розумових і тимчасових витратах з боку людей похилого віку;
- критерій мотиваційної значимості технології, тобто створення умов, за яких підвищувалося б бажання діяти, брати участь у проведених заходах, в організаційних справах;
- критерій керованої технології, що допускає здійснення діагностики настрою, стану здоров'я, схильності літніх до різного роду дозвілєвої діяльності;

- критерій системності технології, тобто системне використання тієї або іншої технології проведення вільного часу за наявності цілей соціально-культурної діяльності, формулювання її завдань, визначення її змісту, підбір методів, методик, конкретних форм проведення дозвілля.

Кожна з технологій дозвілля має бути включена до повсякденного побуту, неодмінно сприяти продовженню творчого, активного життя літньої людини, наданню широких можливостей для її самовираження, максимального використання життєвого, професійного досвіду, збереження енергії й оптимізму. Тільки в цьому випадку організація дозвілля літнього населення зможе здійснити свою головну місію – ствердити справжні права старшого покоління на свою дієздатність і активну роль у житті суспільства.

Питання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняттям “суб’єктивний” та “об’єктивний фактори”.
2. Які суб’єктивні і об’єктивні фактори безпосередньо впливають на технологію культурно-дозвіллевої діяльності?
3. Який механізм впливу суб’єктивних і об’єктивних факторів на технологію культурно-дозвіллевої діяльності?
4. Як розрізняється атмосфера масових, групових та індивідуальних форм роботи?
5. Яка роль сценариста і режисера у створенні соціально-психологічної атмосфери в дозвіллевій установі?

Завдання для самопідготовки

1. Складіть схему суб’єктивних факторів, які впливають на технологію культурно-дозвіллевої діяльності, вказавши їхній вплив на основні компоненти технологічного процесу.
2. Складіть схему об’єктивних факторів, які впливають на технологію культурно-дозвіллевої діяльності, вказавши їхній вхід на технологічний процес установи.

3. Складіть схему клубного вечора в установі культури для людей старшого віку.

Література

Грушин Б. Творческий потенциал свободного времени. – М.: Профиздат, 1990. – 153 с.

Демченко А. Некоторые проблемы современного развития культурно-досуговой деятельности и народного творчества // Культурно-досуговая деятельность и народное творчество. – М.: ГИВЦ МК. Р.Ф., 1996. – 49 с.

Ерошенко И.Н. Культурно-досуговая деятельность в современных условиях. – М.: НГИК, 1994. – 69 с.

Киселева Т.Г. Теория досуга за рубежом: курс лекций. – М., 1992. – 163 с.

Красильников Ю.Д. Методика социально-культурного проектирования: Учеб. пособие. – М., 1992. – 162 с.

Культурно-досуговая деятельность: Учеб. пособие / Под ред. Жаркова А.Д., Чижикова В.М. – М.: МГУК, 1991. – 248 с.

Общественное мнение: методологические рекомендации для проведения социологических опросов / Под ред. Ж.Т. Тощенко. – М., 1989. – 171 с.

Петрова З.А. Методология и методика социологических исследований культурно-досуговой деятельности: Учеб. пособие. – М.: МГИК, 1990. – С. 92 – 108.

Петрусинский В.В. Игры – обучение, тренинг, досуг. – М., 1994.

Стрельцов Ю.А. Методика воспитательной работы в клубе. – М.: Просвещение, 1979. – 95 с.

Чижиков В.М. Методическое обеспечение культурно-досуговой деятельности. – М., 1991. – 332 с.

Розділ 7

Відображення особливостей національної психології у дозвілєвій діяльності людини

7.1. Сімейно-побутові традиції та організація культурного дозвілля

У світі немає жодного народу, який не мав би своїх традицій і звичаїв, що передають новим поколінням його досвід, знання й досягнення. Традиції, звичаї й обряди відіграють важливу роль у відтворенні культури і всіх сфер духовного життя. Вони забезпечують наступність нового і старого, сприяють гармонійному розвитку суспільства й особистості. Їх існування підтримується народними масами в усіх сферах громадського життя: трудовій, соціально-політичній, сімейно-побутовій, соціально-культурній. Відповідно до особливостей різних форм і видів суспільних відносин виділяються традиції національні, інтернаціональні, патріотичні, релігійні, соціально-культурні, сімейно-побутові. Існують особливі традиції в шкільному, студентському, науковому, творчому у сільському і міському середовищі. Наприклад, проведення випускних вечорів – традиція, яка підтримується в навчальному середовищі, а свято врожаю проводиться лише в сільській місцевості, карнавальні ходи – в основному в містах.

Традиції – це міцно усталені, успадковані від попередніх поколінь і підтримувані суспільною думкою форми поведіння людей та їхніх взаємин або принципи, за якими розвивається загальнолюдська культура (наприклад, реалістичні традиції в літературі і мистецтві). Коли йдеться про сімейно-побутову сферу, частіше вживається слово „звичаї”, які є найдавнішою

формою збереження і передачі від покоління до покоління стандартних дій і поведження людей у певних типових обставинах і конкретних ситуаціях. Звичай – це загальновизнана норма поведження, неофіційно узаконена владою масової звички, традицій і громадської думки (хоча сам факт обов'язковості цього звичаю може і не усвідомлюватися людьми) та стихійно відтворена діями безлічі людей.

У традицій і звичаїв є визначена подібність. Вони ґрунтуються, по-перше, на виконанні однакової ролі в житті суспільства; по-друге, вони мають однакові риси й ознаки (стійкість, нормативність, зв'язок з громадською думкою, моральними нормами, громадськими звичками, стандартами поведження); по-третє, вони мають однаково значне поширення. Через систему традицій і звичаїв нові покоління суспільства успадковують вироблені в ньому відносини і весь суспільний досвід, аж до самих конкретних вчинків і дій. Спадкування соціального досвіду з його критичним осмисленням дає змогу суспільству з меншими витратами йти по шляху соціального розвитку. Сприяючи цьому, звичаї і традиції самі відтворюються, причому деякі з них зникають, а інші з'являються або поступово видозмінюються.

Традиції і звичаї, включені в моральну систему, а також у систему суспільної психології, виконують функцію суспільного регулятора. Засвоєння традицій і звичаїв сприяє формуванню в людей соціально-необхідних якостей, звичок і навичок суспільної діяльності і поведження. Традиції і звичаї виконують також пізнавальну і виховну функції. Без виконання цих функцій вони значною мірою позбавилися б суспільного змісту. Традиції і звичаї зближуються, тому що виконують подібні за своєю суспільною спрямованістю функції. Однак це ще не свідчить про їхню абсолютну подібність. Саме їхнє розходження виявляється в тому, що свої функції вони виконують у суспільстві різними шляхами і в різній формі.

Змістом звичаю є правило поведінки, детальне розпорядження вчинку в конкретній ситуації, а змістом традиції – за-

гальна норма, принцип поведження. Звичай жорстко фіксує дію або забороняє її. Традиція не має чіткого зв'язку з конкретною дією у визначеній ситуації. Через звичаї люди здобувають необхідні знання, навички поведження, досвід, пов'язаний з безпосереднім оточенням, а через традиції відбувається прилучення до соціального досвіду людства.

Різний і характер виховного впливу на людей звичаїв і традицій. На основі засвоєння звичаїв і проходження їх формуються прості звички, стереотипні навички поведження, а проходження традицій сприяє формуванню не тільки складних звичок, й складних соціальних почуттів (патріотичного, інтернаціонального).

Розходження між звичаями і традиціями аж ніяк не свідчить про перевагу одних перед іншими. Наприклад, виховний вплив звичаїв дуже значимий у тому відношенні, що люди, притримуючись їх, поволі прищеплюють собі певні духовні риси і якості, виховуються непомітно для себе, природно і просто.

Специфіка обряду, як і ритуалу, полягає насамперед у його символічному і суворо визначеному часовому плані. У будь-якій традиції (особливо в звичаях) існує їхня обрядна, ритуальна сторона. Весілля, як традиція і звичай за своїм змістом, мабуть, мало чим відрізняються в різних країнах. Але обрядове оформлення цієї події має істотні розходження у різних народів.

Обряд як складова частина звичаю, тієї чи іншої традиційної діяльності підкоряє поведження і дії людей єдиному емоційному настрою на основі якого розум і почуття, раціональні й емоційні спонукання і дії людей зливаються, спрямовуються в єдине русло. Для обряду характерна вражаюча, яскрава форма, яка має естетичний і психологічний вплив. Багато обрядів, їх естетичне оформлення включають усі основні види мистецтва. Наприклад, у весільному обряді яскраво виражена народна творчість в усіх її жанрах: поетичному, музичному, пісенному, драматичному і навіть прикладному (особливе оформлення весільного одягу, приміщення).

Одна з особливостей обряду полягає в тому, що, незважаючи на розходження ролей у певному обрядовому ритуалі, всі учасники його внутрішньо активні, переживають однакові почуття. Як підкреслюють дослідники обрядів, на весіллі, наприклад, навіть найпасивніші його учасники у певні моменти з глядачів перетворюються на співучасників.

Обряди особливим чином виконують важливі соціальні функції: масового спілкування, виховну, соціально-нормативну, соціального спадкування (особливо соціально-культурного). Обряд являє собою особливий спосіб передачі новим поколінням ідей, соціальних норм, цінностей і почуттів. Ця передача здійснюється безпосередніми особистими контактами.

Соціальна природа обряду зумовила його колективістськість. Люди при цьому задовольняють потребу колективних переживань, співучасті і громадської оцінки важливих для них подій. Обряд не тільки формує, й поглиблює почуття людей, збагачує їхній емоційний світ, що в нашу епоху – особливо важливо. Урочисті символічні акти формують у кожного їхнього виконавця почуття приналежності до колективу, суспільства (участь у військовому параді, присвята в робітники тощо). Якщо врахувати, що здебільшого обряди відбуваються у визначні моменти життя людини, родини, колективу, народу, держави, суспільства, то стане зрозуміло, наскільки велике їхнє виховне значення.

Характерною рисою обряду є його консерватизм, стійкість до зовнішніх впливів, стереотипність дій і поведінки людей. У цьому його суспільна сила і слабкість. Обслуговуючи суспільство протягом ряду історичних епох, він дуже ефективно забезпечує наступність у розвитку людської культури. Але під час соціальних революцій консервативна сила обрядів відіграє важко переборну антисоціальну роль, стає перешкодою на шляху суспільного прогресу. Тому в розвитку й удосконалюванні нового способу життя особливе значення має як боротьба проти старої обрядовості, так і створення нової, що відповідає новим формам життя й побуту, спілкування і соціального розвитку обрядовості.

Особливе значення в цьому аспекті має проблема розвитку традицій і звичаїв. Основною закономірністю формування звичаїв і традицій є їхня обумовленість економічним розвитком, певним рівнем і характером виробництва. Значний вплив соціально-економічні відносини мають на сімейно-побутові традиції і звичаї.

Дуже важливо враховувати особливості сімейно-побутових традицій і звичаїв. Зміни в побуті відбуваються повільніше, ніж в економіці, системі освіти і соціального виховання, а також у деяких інших сферах громадського життя. Консерватизм сімейно-побутових відносин зумовлений інтимністю, специфічністю, відносною самостійністю і замкнутістю родини. Тут часом позначається і тривалий, дуже глибокий вплив релігії, національної психології, труднощів і протиріч у розвитку індивідуальної свідомості. Саме в сімейно-побутовій сфері найчастіше трапляються рецидиви старих, що втратили і економічну, і ідейну основи звичаїв і традицій. Боротьба проти старих, шкідливих звичаїв і обрядів повинна вестися не абстрактними закличками, а справою, активною діяльністю щодо впровадження і розвитку нової побутової обрядовості.

Не слід забувати, що багато старих сімейно-побутових традицій, звичаїв та обрядів мають споконвічне морально-естетичне значення. Наприклад, традиційною особливістю родин усіх народів було за можливості раннє включення дітей у трудове життя родини. У середній смузї Росії батько саджав дитину верхи на коня і віз по селу в поле. Спочатку 6–7-літнє маля було їздовим (водило коня), а пізніше ставало за плуг. Діти зранку виганяли худобу в поле і виконували іншу нескладну роботу. Ці традиції формувалися під впливом економічної необхідності, вони були найдійовішим засобом виховання працьовитості, не говорячи вже про вплив на фізичний розвиток і загартування дітей. І повага до результатів праці, і поняття про борг, і багато інших моральних якостей формувалися в підростаючого покоління безпосередньо. Правда, у самому сімейно-побутовому житті було колись значно більше об'єктів для посильної праці дітей. Під впливом зростання матеріального добробуту, розвитку техніки

в побуті зменшилося цих об'єктів, та й самі традиції стали вгасати. І наслідки не змусили себе чекати, чітко позначилася тенденція зниження працьовитості в дітей.

Деякі інші сімейно-побутові традиції і звичаї, незважаючи на значні соціальні зміни в нашому житті, необхідно зберігати й удосконалювати, тому що в них виражений народний ідеал тих людських якостей, формування і наявність яких визначає сімейне щастя, сприятливий мікроклімат родини і в цілому людське благополуччя. Так, велике значення має традиційна дружба родин, які ніби рідняться при народженні дітей.

Невід'ємною частиною сучасної естетичної культури є відродження деяких народних свят (російська масляна, татарський сабантуй – свято плуга та ін. Однак навряд чи можна вважати корисними ті зміни в народних звичаях і обрядах, які псують їхню суть і знижують естетичну цінність. Наприклад, усім відомий звичай одарування молодят під час весілля. Ще в недалекому минулому подарунки були речовими: гості дарували різні речі, необхідні для влаштування побуту молодої родини. Зараз дарують переважно гроші, причому в такій урочистій події спостерігається домішка аморальності: у даруванні грошей багато хто прагне перехизуватися один перед одним, а на адресу тих, хто менше дав грошей, навіть з боку деяких батьків молодят повзуть брудні обмови. Навряд чи можна порівняти естетичне задоволення від того, як раніше молодята після весільного бенкету розглядали подарунки і милувалися ними, з тим, як зараз з нальотом жадібності перераховують гроші, а батьки потім розмірковують про „виторг” від весілля. У такі „торги” перетворюються свята, присвячені дням народження, ювілейним датам.

У середньоазіатських республіках спостерігається відродження ганебного звичаю минулого – калиму, викупу за наречену. Пишні весілля, руйнівні похоронні обряди не можна видавати за народні звичаї й обряди, як і не можна красиві народні звичаї перетворювати на міщанський культ.

Тому необхідно строго розмежовувати традиції, обряди і звичаї, у тому числі й відроджені, які несуть у собі позитивні

морально-естетичні цінності, і ті, котрі не тільки не містять нічого соціально корисного, але й наносять шкоду розвитку сучасної культури. Адже цілком доречно порушити питання: що для іменинника – п'ятилітнього маляти цінніше: подарована йому красива іграшка чи зовсім недоступний для його розуміння акт вручення батькам грошей? Але ж свято влаштовується заради нього і для нього!

Народні традиції, обряди і звичаї, в тому числі традиційні свята, повинні бути засобом розвитку естетичної культури, колективної розваги і відпочинку, удосконалення соціалістичного побуту. Не треба забувати, що, крім свят, є будні, а в них найважливішим елементом естетичної культури є гарні трудові і сімейно-побутові традиції. Недарма праця і сімейне життя так нерозривні в народній свідомості. Недарма вони знайшли таке широке відображення в народних прислів'ях і приказках, у билинах, народних піснях і казках, що представляють у сукупності ідейний зміст народних традицій і звичаїв. В усій народній творчості, яка найважливішим елементом естетичної культури, прославляється дружба в родині, повага до батьків, любов до праці, і засуджується лень, дармоїдство, обжерливість, нечесність, марнотратство та інші людські пороки, що відбуваються від прагнення жити забезпеченим життям, не докладаючи для цього праці. І це цілком природно, тому що праця завжди була, є і буде основою способу життя.

Важливу роль відіграють сімейно-побутові традиції у формуванні ідейно-моральних якостей людини. Їхня підтримка і розвиток здійснюються в основному шляхом колективної участі в подіях сімейного, загальнонародного значення й організації дозвілля як у родині, так і поза нею.

Події загальнонародного значення стосуються кожної родини. По-різному в родинях відносяться до подій загальнонародного значення. В одних родинях стало традицією в найбільш важливі дні загальнонародних урочистостей дарувати один одному пам'ятні подарунки, в других – лише готуватися до святкового застілля, а в третіх – організувати колективний куль-

турний відпочинок (усім разом сходити в кіно, до театру, музею, на стадіон). Гарною загальною традицією стало поздоровлення з тим чи іншим святом своїх родичів, друзів, добрих знайомих. Виховний ефект дотримання цих важливих традицій не тільки в масштабі країни, міста, кожного села, й у кожній родині залежить від морально-естетичного колориту. Наприклад, великі можливості в цьому відношенні має святкування Міжнародного жіночого дня, Дня Перемоги. У деяких родинах існує така традиція: до дня 8 Березня діти матерям і бабусям, чоловіки – дружинам, сестрам, матерям потай готують подарунки. У деяких родинах матерів і бабусь звільняють від домашньої праці на весь день, віддаючи данину поваги їх повсякденним домашнім турботам. Усе в такий день важливо: оригінальність подарунка (особливо зробленого дітьми своїми руками), красиво накритий святковий стіл, емоційно насичений тост за святковим столом. Найголовніше – щоб усе це робилося зі щирістю і теплотою.

У житті будь-якої родини є події, що відзначаються за традицією як сімейно-побутові свята: дні народження, початок і закінчення навчального року в школярів і студентів, дні повноліття, одержання паспорта, вступ до трудового життя, вихід на пенсію. Багато хто ці події відзначає в загальноприйнятому порядку і не тільки в сімейному колі (наприклад, вихід на пенсію організують разом з виробничим колективом), але деякі з них – у кожній родині по-своєму. Дні народження дітей і дорослих у родині, цілком природно, повинні святкуватися по-різному, але головне, – щоб не було на такому святі нудьги й одноманітності, щоб на торжестві дітей батьки не почували себе зайвими і не змушені були залишати їх. І навпаки: щоб діти не виявлялися в такому положенні на торжестві батьків.

Багато батьків, святкуючи день народження сина або дочки, не вміють зробити цей урочистий день сімейним святом. Вони думають насамперед про частування, про оздоблення кімнати, про запрошення гостей і забувають головне: треба зробити, так щоб син чи дочка з нетерпінням чекали свого свята,

щоб це було саме їх свято, щоб вони із вдячністю думали про людей, які подарували їм у цей день багато радості.

У дні сімейних свят прийнято дарувати подарунки. Це дуже гарна традиція. Але з погляду морально-естетичної культури далеко не однозначним виявляється їх призначення, порядок їхнього вручення, їхня наступна доля. Адже не секрет, що часто дорослі, збираючись на день народження дітей своїх родичів або знайомих, думають не про те, яку цінність для іменинника буде мати їхній подарунок, а про те, як би задовольнити дорослих.

Щодо цих сімейно-побутових традицій існують основні загальноприйняті правила. Складніше з такими, як святкування початку і закінчення трудового шляху, навчального року дітьми У трудових, особливо виробничих, колективах установилася прекрасна традиція – урочисті проведення на заслужений відпочинок. В родинях потрібно усе робити так, щоб святковий день був дійсно пам'ятним насамперед для того, хто є його „винуватцем”. Перший день шкільного життя, наприклад, для першокласника повинен бути особливо значимим. І цю значимість необхідно підкреслювати. Кожен дорослий у родині повинен поцікавитися, яке враження на першокласника зробила школа, нові товариші, перші уроки, вчителька. Святковий стіл повинен відповідати насамперед смакам самого першокласника. Добре, якщо прийнято дарувати подарунки, але вони мають бути, з одного боку, скромними, а з іншого – не короткочасного користування (найкраще – книги).

Закінчення навчання в школі завершується випускними вечорами. У випускників є дуже гарна традиція: у цей вечір вони збираються в якому-небудь пам'ятному місці, посвячують один одного в свої задуми, дають обіцянки у вірності й дружбі.

Особливим пам'ятним днем необхідно робити день повноліття. Якщо день закінчення школи може в іншій варіації повторюватися з днем закінчення технікуму, ВУЗу, то день повноліття завжди святкується по-різному, у тому числі і з пролерігійними обрядами, але суть цієї події в усіх одна: людина переступає той життєвий рубіж, коли суспільство визнає її

вже не дитиною, а дорослою. І треба не тільки проголошувати це святковим тостом, а й створювати таку обстановку, в якій би вчорашня дитина відчула себе дорослою (поряд з наданням йому більшої самостійності, дорученням більш складних і відповідальних справ).

Гарною традицією в трудових колективах стали проведення на пенсію. Однак з підвищенням у людей життєвої і трудової дієздатності все частіше перед ними виникає питання: чим же займатися далі? Тому не випадково, коли ця подія святкується в родині. Близькі, родичі, друзі не тільки згадують трудові заслуги, а й будують плани на майбутнє, причому плани не пасивного неробства, а активної життєвої діяльності. Безсумнівно, за святковим столом під час цієї сімейної події не обходиться без жартів, спогадів, притому всіляких, забавних, повчальних.

Зовсім змінилася в нашому суспільстві така сімейно-побутова традиція, як проведення на військову службу. Пішли в минуле оплакування, сумні нарікання на злочасну долю, сумні пісні і прощання. Зараз проведення супроводжуються бадьорими напуттями, оптимістичними побажаннями, жартівливими порадами. І якщо вже десь сплакне нишком мати, то з природної причини – розлуки із сином.

Як складова частина морально-етичної культури немало-важливе значення мають традиції спілкування і взаємин у родині. У будь-якій сфері конкретними формами моральних відношень є відносини взаємної турботи, допомоги, підтримки, взаємної поваги, довіри, щирості, вдячності, великодушності, співучасті, співпереживання, любові і вірності.

У кожній родині виробляється певний стиль і характер взаємин, а якщо він набуває такої риси, як стабільність, то ті чи інші взаємини перетворюються на звичні. І ми можемо говорити про їх як про традиційні. Є чимало родин, у яких успіхи і невдачі кожного члена родини (як дорослих, так і дітей) переживаються спільно. Якщо хтось у родині занедужав, йому намагаються допомогти і зробити послугу всі, причому не тільки в лікуванні, а й в службових і навчальних справах. Ці маленькі сімейні тра-

диції – невід’ємний елемент морально-побутового сімейного укладу, без чого не може бути сформована і висока моральна культура особистості.

У сімейно-побутових традиціях особливе місце посідає організація культурного дозвілля.

Зі збільшенням вільного часу проблема дозвілля стає все важливішою соціальною проблемою. Психологи та соціологи все частіше пишуть про раціоналізацію, оптимізацію дозвілля, педагоги і батьки вказують на недолік використання вільного часу і на зростаючу завантаженість школярів; юристи і правознавці однією з причин злочинності й антиправового поведіння називають низьку культуру дозвілля значної частини населення. Очевидно, усі, хто займається питаннями людинознавства, не можуть обходити цю проблему. У зв’язку з цим необхідно мати більш чітке уявлення про дозвілля і його культурну організацію як у великому суспільному масштабі, так і в масштабі сімейно-побутового характеру.

Час дозвілля – це вільне від роботи або іншої обов’язкової діяльності час. У цей час людина вільно (але в рамках норм і правил людського гуртожитку) вибирає ті чи інші заняття, проводить час відповідно до своїх інтересів і схильностей, своїх духовних і фізіологічних потреб. Дозвілля можна класифікувати як активне і пасивне (так само, як і відпочинок), культурне і безкультурне, індивідуальне і колективне, сімейне, шкільне, суспільне, захоплююче і різноманітне. У будь-якому випадку дозвілля пов’язане з вільним часом.

Прагнення до збільшення обсягу вільного часу кожним членом родини – явище закономірне.

Із ростанням рівня освіти, культури, розвитком джерел інформації, які має сучасна родина, збільшуються можливості розмаїтості дозвілля.

В організації культурного дозвілля велике місце займає телебачення. Але непомірний перегляд телепередач дітьми нерідко призводить до край небажаних наслідків. У дітей не тільки псується зір і погіршується здоров’я, а й виробляється

ганебність до інформації, притуплюється емоційне сприйняття. Заборона дивитися всі підряд телепередачі нічого не дасть, якщо батьки не будуть прагнути розумно спрямувати діяльність дитини в години дозвілля. Необхідно прагнути до того, щоб сімейне дозвілля було активним, різноманітним, сприяло духовному зростанню і батьків, і дітей.

Сімейне дозвілля займає особливе місце в розвитку морально-естетичної культури. Це, по-перше, пояснюється тим, що в родині створюються найбільш інтимні умови життєдіяльності людей, їхнього спілкування і взаємин. По-друге, більшість людей проводять значну частину вільного часу саме в сімейному оточенні. По-третє, сімейне дозвілля характеризується відносною стабільністю і пов'язане із сімейно-побутовими традиціями і звичаями.

В організації сімейного дозвілля велике значення має вміння дорослих розумно використовувати свої вільні години і навчити цьому дітей. Це вміння залежить від організованості, розпорядливості, діловитості в усьому, від розуміння того, що час – це те багатство, яке нічим не заповнюється. А навчити цьому дітей треба зі встановлення і підтримки правильного режиму дня, розподілу трудових обов'язків у родині, виконання простих правил сімейного і загальнолюдського гуртожитку. Необхідно пам'ятати, що найдужчими засобами формування духовного багатства дітей є найчастіше не формальні виховні впливи, а непрямі: читання і розповідання казок (пізніше – інших книг), бесіди про життя простих і видатних людей; іграшки, а потім приучення до творчих аматорських занять; прогулянки до лісу, спільне відвідування кіно, театрів, виставок, музеїв.

Розумне і раціональне використання часу, у тому числі часу дозвілля, повинне бути однією з головних сімейно-побутових традицій.

В організації дозвілля величезну роль відіграє читання літератури. Однак рівень читацької культури в значній частині як дітей, так і дорослих дуже далекий від бажаного. Батьки дуже рідко надають допомогу дітям у виборі літератури.

Потрібно відроджувати і таку сімейну традицію, коли дорослі в спілкуванні з дітьми відкривають їм різноманіття навколишнього світу. Це тим більше необхідно в морально-естетичному відношенні, тому що в значній частині сучасних дітей розвивається раціоналізм мислення і сприйняття навколишнього на шкоду розвитку емоційного світу. Для формування емоційного світу дітей (та й самих дорослих) треба розвивати й удосконалювати таку сімейну традицію, як спільні ігри (маються на увазі ігри інтелектуальні, які збагачують духовний світ людини). Візьміть, наприклад, домашні географічні подорожі, історичні вікторини, різні лінгвістичні змагання. І один з ефективних шляхів для цього – перетворення корисних, захоплюючих ігор у сімейні традиції.

У культурній організації сімейного дозвілля велике значення, особливо в міських умовах, мають колективні сімейні прогулянки. Важливо, щоб вони були не від випадку до випадку, а увійшли в звичку, стали маленькою сімейною традицією, і саме – прогулянки спільні. Адже часто буває, що батьки й діти прогулюються окремо, начебто з тактовних розумінь – не заважають один одному. Це цілком природно: у дорослих і дітей у силу вікової психології інтереси різні. Але є й повинні бути спільні інтереси. Це вже залежить від ідейно-моральної атмосфери родини, яку потрібно створювати і якою потрібно управляти.

Дуже важливо в організації культурного дозвілля в родині розвивати аматорські заняття (колекціонування, технічне конструювання, в'язання, фотографія, збирання грибів, вирощування квітів, риболовля і т. ін.), туризм, проведення інтелектуально насичених сімейних вечірок. Головне – треба виховувати гарні звички культурного відпочинку і пам'ятати при цьому, що вони втрачаються легше, ніж здобуваються. Звички позитивного дозвілля залишаються надовго, якщо стають традицією. Створення і підтримка сімейно-побутових традицій і організація культурного дозвілля в родині – основна умова формування особистості.

7.2. Дозвілля народів світу

Ще в античну епоху філософи й історики намагалися визначити феномен дозвіллевої діяльності людини, необхідність і призначення свята як такого, з'ясувати його роль у житті суспільства. Ця проблема залишається предметом дослідження вчених і в наші дні. Багатофункціональність дозвіллевої діяльності: урочисте відновлення життя, емоційно-психологічна спрямованість, ідеологічна, морально-виховна й інші функції ще раз доводять велику значимість і значущість свят як таких, особливо календарних, котрі найтісніше пов'язані з культурною традицією народів. Свято являє собою головну ланку в дозвіллі людини. Знайомство з цим феноменом дозволить нам розглянути особливості проведення дозвілля різних народів світу в побуті, ознайомитися з культурою країн світу.

Дозвілля по-болгарськи. Особливо шанують болгари стародавні обряди і ритуали. Найтриваліший відпочинок у них під час народних та релігійних свят.

Щорічно в Болгарії 21 січня відзначають „бабусин день”. Це свято бабусь-повивальниць. Традиції цього мальовничого фольклорного святкування започатковані ще в сиву давнину. Колись у цей день бабусям-повивальницям вручали подарунки і букети квітів, перев'язаних червоною стрічкою.

У багатьох місцях відзначають веселе свято зятів, які живуть у будинку батьків жінки, тобто в приймах. Непросто жити такому зятю, адже якщо він хоче, щоб його становище було терпимим, то він має дотримуватись таких правил, які описано в „статуті зятя”, що існує здавен: любити тестя і тещу як своїх батьків, дякувати їм за те, що саме його вибрали в зяті, не заперечувати їм навіть подумки, дітей називати на честь тещі і тестя і всім говорити, що вони схожі на родичів дружини і мають усе позитивне від їхнього роду. Крім того, зять-приймак має бути витривалим, працелюбним, майстром на всі руки. На перший погляд, свято як свято, нічого особливого. Проте судить самі: за останні роки не було жодного розлучення. Отже, в цьо-

му святі є виховний момент і для молодих людей, які, оженившись, приходять у чужу сім'ю, і для тих, хто їх приймає.

Також існує „спілка вусатих”. У Болгарії вуса завжди були ознакою чоловічої доблесті і шляхетності. Тому всі, кого приймали до цієї спілки, брали зобов'язання допомагати у впорядкуванні міста, допомагати хворому по господарству: адже справжній чоловік завжди надасть допомогу тому, хто її потребує. Зароблені гроші використовують на організацію свята вусачів, під час якого ті, хто має вуса, різні за довжиною, формою і кольором, проходять парадом по вулиці, частують людей, розважають їх піснями й танцями.

Дозвілля по-фінськи. Фінни люблять у вечірні години і вихідні дні прогулюватися на свіжому повітрі, найчастіше віддаючи цей час спорту. Кожний четвертий житель країни є членом однієї зі спортивних організацій. Найулюбленіші види спорту – лижний, веслування, біг і боротьба.

У фіннів, як і в інших народів Європи, перше квітня є Днем сміху. „День обманів”, вважають деякі вчені, сюди прийшов зі сходу. Подібні звичаї існували в Індії, Китаї, Японії ще з давніх-давен. Правда, цей день у європейських народів набув місцевого колориту. Важко, звичайно, сказати, хто й коли започаткував День сміхуна, та це, мабуть, не дуже важливо. Головне інше – хтось засміявся першим і заразив веселим сміхом інших. І чудово, що цей стародавній звичай зберігся до наших днів. У цьому виявляються почуття гумору, оптимізм, життєрадісність та віра людей в усе світле.

У Фінляндії в 1994 р. відбувся перший чемпіонат з виготовлення шпаківень. Причиною цього незвичного змагання є традиційна любов фіннів до птахів, а виготовлення шпаківень – один із способів її виявлення. Чемпіонат організувала спілка охорони природи країни.

У країні існує багато різних спілок. Одна з них – „Скепсис”. Наприкінці кожного року її члени оголошують своє рішення про нагородження почесною грамотою найбезглуздішу книжку. Наприклад, грамотою „Безглуздість –99” відзначено видавництво

„Вернер Седерстрем”, яке випустило „Довідник астролога”. Його автори радять читачам повідомляти своєму начальству про той знак зодіаку, під яким вони народились. У цьому місяці начальники мають бути більш поблажливі до своїх підлеглих.

Дозвілля по-японськи. Звичайно японці спокійні, стримані і не виявляють зовні своїх почуттів. Проте один раз на рік, напередодні новорічних свят, вони можуть зняти напруження. Цей період називають коротким періодом крику. Японцям не забороняється стукати ногами по вуличних ліхтарях і перекидати смітники, кричати на все горло, даючи вихід емоціям. У містах проводять конкурси крикунів, у яких оцінюється як сила крику, так і його зміст. Кричати можна на довільну тему, але є й конкурсні завдання. Наприклад: „Що мене найбільше розізлило в цьому році?”. Накричавшись, японці знову замикаються в собі, ввічливо посміхаються, згинаючись у поклони, і тихо накопичують напруження, якому дадуть вихід тільки наприкінці наступного року.

Новорічні свята в японців відображають різноманіття звичаїв і обрядів, пов'язаних із сподіванням людей на благополучний, щасливий і вдалий рік. У японській мові є спеціальна назва для першого дня Нового року – „гандзіцу” – „День початку”, що означає „відродження” чи „відправлення в нову дорогу”. Його можна виразити також словами „якщо збився з дороги, то краще почати спочатку”, або, як говорять сучасні японці, „якщо втратив дорогу в горах, то краще повернутися до підніжжя”. У переддень свята особлива увага надається прибиранню житла, воно має спеціальну назву – „очистка від сажі”. Одним з необхідних компонентів прикраси будинку є сосна, що символізує силу, твердість, довголіття, здоров'я, радісне і щасливе життя. Іншою обов'язковою складовою частиною прикраси як усередині, так і зовні житла, є бамбук – символ стійкості, протистояння негодам життя, а також стрімкого процвітання. Адже бамбук росте дуже швидко (за ніч він може подовжитися на 12 см). Навіть найтонші його гілки при сильному вітрі не ламаються, а тільки гнуться. Їх кладуть по різні сторони від

входу. Сосну і бамбук з'єднують солом'яним джгутом – сименава, що, відповідно до народних повір'їв, оберігає від злих духів і нещастя.

Ярмарок посідає одне з найулюбленіших місць у житті передноворічної Японії. Один з найвідоміших ярмарків в Асакуса розташований біля буддійського храму (район у Токіо). Він вражає своєю багатолюдністю (не випадково у свій час існувало прислів'я: „Вибравшись із юрби, потрапиш у ще більшу юрбу”), ряди якої тягнуться на 1 км і більше. На ярмарку можна купити всі традиційні товари, необхідні під час Нового року, а також безліч непотрібних речей, які купуються лише тому, що всі охоплені в ці дні азартом покупок. На передноворічних базарах найбільшою популярністю користуються такі талісмани на щастя, як граблі. Вважається, що подібно тому, як людина загібає граблями зернові під час сільськогосподарських робіт, так вона „загібатиме” і щастя. Граблі іноді прикрашені дуже пишно: золотими монетами, фігурками семи богів удачі, журавликами. Залежно від прикрас ціна на них може бути від 2 до 700 тисяч ієн.

Особливим блюдом на новорічному столі є каша адзукі, багата на вітамін В. Кашу роблять із дрібних червоних бобів і рису. Їх довго парять у великій кількості води, поки маса не загустіє. За старою традицією її готують переважно чоловіки. В усіх рибних крамницях лангусти йдуть нарозхват, а свіже sake ллється рікою.

Про прихід Нового року повідомляють дзвони буддійських храмів, які відбивають 108 ударів. Передзвін транслюється по радіо і телебаченню. Цифра 108 вибрана не випадково. Японці вважають, що в людини буває шість вад – жадібність, злість, дурість, легковажність, нерішучість, зажерливість. Кожна з них має 18 відтінків. З кожним ударом дзвону відбувається поступове очищення від цих вад. Потім потрібно відразу лягти спати, щоб піднятися удосвіта, вийти на вулицю і зустрічати Новий рік з першими променями сонця.

У Японії в зимові місяці проводять снігові свята, які тісно пов'язані із землеробською працею селянина. Одне із значних

березневих свят – свято дівчаток (Хінамацурі). Свято знаменує прихід весни – важливої події в житті селян. У будинках, де є дочки, влаштовують виставки багато одягнених ляльок, які відображають життя і звичаї імператорського двору. Виставляють також і всілякі мальовничі іграшки, домашній посуд. У розумінні японців ляльки – не просто іграшки, а символічне зображення богів або людей. Здавна вони слугували ніби захистом від хвороб, стихійних лих та інших нещасть.

У Японії в квітні буває весна. Після 10 квітня квітує сакура – японська вишня. Милування сакурою, що квітує, – один з найстародавніших обрядів японців. Квітування сакури короткочасне – лише кілька днів або навіть кілька годин. Це спричинює у японців асоціації з минулою любов'ю, юністю, що співзвучні зі швидкоплинністю життя. Квітки сакури вважалися символом хороброго, доблесного рицарства, особливо в період середньовіччя, коли життя японського воїна, який служив своєму феодалу, було нерідко таке ж короткочасне, як її квітування.

П'ятого травня – свято хлопчиків. За традицією, в цей день у кожному домі готують спеціальну їжу. Хлопчикам обов'язково вручають подарунки. Раніше це були ритуальні ляльки, які відображали самураїв і різних історичних героїв.

Тауе-сай – свято садіння рису – святкують в усіх селах. Усюди в Східній Азії ставлення до рису особливе. Рис вважають живою істотою зі своєю свідомістю і волею: вона дуже ображається, не терпить найменшої не уваги і потребує, щоб їй усіляко догоджали й розважали. Це особливе ставлення до рису зберігають і люди, далекі від забобонів.

Осінь у Японії багата на свята, пов'язані з культом природи. З осінніх свят одне з найголовніших – свято Місяця. Вважають, що він дає людям здоров'я, добавляє віку, приносить щастя, удачу, достаток у дім. Є багато інших свят – хризантем, милування кленовим листям, а пізньої осені – снігом.

Відзначають японці свято дітей, що в перекладі означає – „сім”, „п'ять”, „три”, тобто тих дітей, які в поточному році до-

сягли віку трьох, п'яти і семи років. Батьки вдома влаштовують для них веселі вечори з піснями, танцями, частуванням. Винуватці торжества отримують недорогі, але пам'ятні подарунки. На вулицях спеціально для дітей продають повітряні кулі, сувеніри та солодощі.

Дедалі більше японців прагнуть провести дозвілля на природі. У Японії налічується 11 млн альпіністів, 17 млн рибалок, 27 млн туристів, 14 млн велосипедистів, 500 тис членів Товариства друзів птахів.

Найстародавніше і найулюбленіше заняття японців – запуск паперових зміїв. З кожним роком паперові птахи літають усе далі й усе вище. Останнім часом японці роблять і запускають зміїв, на диво схожих до птахів. Причому не тільки люди приймають їх за ластівок чи буревісників, а й самі пернаті інколи вважають зміїв своїми побратимами. Деякі штучні птахи можуть протриматися в повітрі кілька годин.

Дозвілля по-англійськи. Своєрідний історичний розвиток Англії наклав відбиток на більшість сторін її життя – на побут і громадське життя, зміст і характер проведення дозвілля.

Англія – батьківщина багатьох спортивних ігор. Цій країні, особливо в наш час, належить світова першість у створенні нових ігор. Киркет, кеглі, рекете, скрембл та інші – національні ігри англійців.

В Англії щороку відбувається змагання з ходіння по ... воді. Такий спосіб пересування полягає в тому, що людина залазить до контейнера зі спеціального міцного пластика. Потім контейнер герметично закупорюють, запасу повітря вистачає на шість годин. А вже спосіб пересування потрібно вибрати самому: можна просто крокувати можна повзти на чотирьох або ще якимось. Це справа смаку й бажання. Однак ця розвага пов'язана з небезпекою.

У країні працює багато найоригінальніших клубів. Один з них – клуб небезпечного спорту. Обід на вулкані – лише одна з ексцентричних розваг цього клубу. Приймання перших його членів відбувалося на краю стрімких прибережних скель у

Шотландії, після чого всі вони повинні були стрибнути в крижані хвилі. Члени клубу спускалися з альпійських гір, сидячи верхи на брилах льоду, але улюбленими їх номерами залишаються стрибки з мостів і хмарочосів.

А ось цим спортом – запуск паперових голубів – займаються дорослі. Навіть проводяться міжнародні чемпіонати. Призи розігрують у чотирьох категоріях: за тривалість польоту, точність приземлення, технічне вирішення і художнє оформлення моделі.

Подія, про яку йтиметься далі, відбувається регулярно ось уже понад 700 років. Кожного року, починаючи з літа 1267-го, в англійському місті Егрмонт розгортається яблучний базар. Розваги досить екзотичні, хоч для даного свята й традиційні – піднімання по стовпу, вимазаному жиром, змагання бардів, які виконують сентиментальні, жартівливі та мисливські пісні. Проте окраса програми – всесвітній чемпіонат ... пик. Не варто обурюватися – в цьому терміні немає нічого образливого: в Егрмонті насправді збираються з усього світу ті, хто вміє кривлятися.

Усіляких конкурсів, які відбуваються в країні, не перерахувати. У 1991 р. в Лондоні відбувся конкурс натуралістів на краще записування звуків представників тваринного світу. Багато тут було співу птахів, кумкання, шипіння, ухання, свистіння тощо, а першу премію одержав англієць, який записав на магнітофонну стрічку звуки, що видає равлик, коли їсть салатний листок.

Одна з багатьох англійських традицій – гонки з млинцями. Умови змагання прості: молоді господарки виходять на старт, тримаючи в руці гарячу сковороду з млинцем. Перемагає та, яка швидше добіжить до фінішу і частіше на бігу перевертатиме свій млинець, не впустивши його. Смакові якості виробу до уваги не беруться.

Не злічити в Англії курйозних змагань. Нещодавно в Лондоні відбувся незвичний музичний конкурс, точніше музичний блицтурнір. Переміг житель британської столиці, який спромігся за 84 секунди зіграти на 314 різних інструментах.

Дозвілля по-бразильськи. Бразильська національна культура – це передусім переплетіння португальських, індійських та африканських традицій. Основна частка вільного часу жителів цієї країни припадає на свята. Карнавали – улюблена розвага бразильців, під час яких білі, індійці, негри виконують складні, екзотичні танці, наприклад самбо-ба-тата. У цьому танці, який виконують у колі і супроводжують хором співом, відображено процес збирання цукрової тростини. Особливу групу становлять ритуальні й магичні танці. До магичних дій зверталися при виготовленні ліків, лікуванні від „поганого ока”, у випадку фінансових ускладнень та любовних невдач.

Щороку в Бразилії відзначають свято Матері Води. За звичаєм, задовго до цього урочистого дня готують особливі підношення богині. Подарунки в ошатно прикрашених човнах відвозять до найглибших місць затоки і в супроводі ритуального співу опускають у воду. Після цього здійснюють обряд обмивання водою, освячений присутністю богині. Увечері на честь Матері Води влаштовують танці в африканських костюмах.

На дозвіллі діти і дорослі люблять грати, наприклад, у „монетний двір” або „кота в мішку”. Для гри в „монетний двір” гравці встромляють у землю півметрову бамбукову палицю. Зверху на палицю кладуть монету, навколо палиці креслять коло діаметром не більше одного метра. Гравці намагаються збити монету іншою. Однак лише збити її не досить, монета має впасти на землю поза колом. Кому це вдається, одержує очко. Очки підраховуються після десятого туру. Виграє той, хто набрав найбільшу кількість очків. „Кіт у мішку” – гра, відома майже в усіх латиноамериканських країнах. Для неї потрібний широкий мішок, у який складають „подарунки” для гравців: ганчірки, кольорові камінці, старі мотузки, подерті черевики тощо. Подарунків стільки, скільки гравців. Вони по черзі підходять до мішка і виймають з нього подарунок. За нього вони мають дотепно подякувати і розповісти, як його використовувати. Найвдаліша й весела відповідь нагороджується призом.

На іподромі бразильського міста Імператріс відбулися змішані скачки, в яких брали участь верхові коні та напівдомашні страуси нанду. У ролі жокеїв виступали школярі. Четвероногі й пернаті бігли по різних доріжках, розділених невисоким барер'єм. На дистанції абсолютним чемпіоном став дворічний страус Шімбу, він пройшов дистанцію за дві хвилини.

Дозвілля по-китайськи. Відпочинок – праці помічник, так вважають китайці. У перший день зими китайці здійснюють обряд поклоніння предкам, який називають відправлення зимового одягу душам померлих. Виготовлений паперовий одяг спалюють за певним ритуалом. Китайці святкують день зимового сонцестояння, у який вважається поганою прикметою сваритися, сміятися і говорити про неприємні речі. Місцеві жителі на свято одягаються в усе нове.

Особливе місце в обрядових святах посідає зустріч Нового року. В обрядах новорічної ночі виявлялось єднання китайської сім'ї й усього роду, включаючи і його померлих представників. Живі повинні були зустрічати Новий рік разом із покійними предками. Душам мертвих, що повернулися в рідний дім, підносили блюда з обрядовими стравами. Як говорять стародавні китайські звичаї, перш ніж вступити в Новий рік, усе повинно бути очищене: наші серця, наші відносини з іншими людьми – чи-то сусід чи просто перехожий.

Незвичайне значення китайці надають фінансовому зобов'язанню наступаючому року. Ніяких боргів не повинно бути в Новому році, чи, як говорять у Китаї, старий пил у кімнатах не повинен залишатися на Новий рік. Звичайно кредитор не починає ніяких юридичних заходів проти боржника-неплатника, тому що контракти рідко містять пункти з цього питання. Але боржник, що не дотримує цей звичай, „втрачає обличчя” і, що також важливо, – свій кредит. У нього залишається тільки одна можливість. Він може зникнути. Тоді кредитор розуміє, що боржник хотів повернути борг, але не міг цього зробити, тому що його немає і знаходиться в „тривалій поїздки – відрядженні”. А в цей час

Дозвілля по-бразильськи. Бразильська національна культура – це передусім переплетіння португальських, індійських та африканських традицій. Основна частка вільного часу жителів цієї країни припадає на свята. Карнавали – улюблена розвага бразильців, під час яких білі, індійці, негри виконують складні, екзотичні танці, наприклад самбо-ба-тата. У цьому танці, який виконують у колі і супроводжують хором співом, відображено процес збирання цукрової тростини. Особливу групу становлять ритуальні й магичні танці. До магичних дій зверталися при виготовленні ліків, лікуванні від „поганого ока”, у випадку фінансових ускладнень та любовних невдач.

Щороку в Бразилії відзначають свято Матері Води. За звичаєм, задовго до цього урочистого дня готують особливі підношення богині. Подарунки в ошатно прикрашених човнах відвозять до найглибших місць затоки і в супроводі ритуального співу опускають у воду. Після цього здійснюють обряд обмивання водою, освячений присутністю богині. Увечері на честь Матері Води влаштовують танці в африканських костюмах.

На дозвіллі діти і дорослі люблять грати, наприклад, у „монетний двір” або „кота в мішку”. Для гри в „монетний двір” гравці встромлюють у землю півметрову бамбукову палицю. Зверху на палицю кладуть монету, навколо палиці креслять коло діаметром не більше одного метра. Гравці намагаються збити монету іншою. Однак лише збити її не досить, монета має впасти на землю поза колом. Кому це вдається, одержує очко. Очки підраховуються після десятого туру. Виграє той, хто набрав найбільшу кількість очків. „Кіт у мішку” – гра, відома майже в усіх латиноамериканських країнах. Для неї потрібний широкий мішок, у який складають „подарунки” для гравців: ганчірки, кольорові камінці, старі мотузки, подерті черевики тощо. Подарунків стільки, скільки гравців. Вони по черзі підходять до мішка і виймають з нього подарунок. За нього вони мають дотепно подякувати і розповісти, як його використовувати. Найвдаліша й весела відповідь нагороджується призом.

На іподромі бразильського міста Імператріс відбулися змішані скачки, в яких брали участь верхові коні та напівдомашні страуси нанду. У ролі жокеїв виступали школярі. Четвероногі й пернаті бігли по різних доріжках, розділених невисоким барер'єм. На дистанції абсолютним чемпіоном став дворічний страус Шімбу, він пройшов дистанцію за дві хвилини.

Дозвілля по-китайськи. Відпочинок – праці помічник, так вважають китайці. У перший день зими китайці здійснюють обряд поклоніння предкам, який називають відправлення зимового одягу душам померлих. Виготовлений паперовий одяг спалюють за певним ритуалом. Китайці святкують день зимового сонцестояння, у який вважається поганою прикметою сваритися, сміятися і говорити про неприємні речі. Місцеві жителі на свято одягаються в усе нове.

Особливе місце в обрядових святах посідає зустріч Нового року. В обрядах новорічної ночі виявлялось єднання китайської сім'ї й усього роду, включаючи і його померлих представників. Живі повинні були зустрічати Новий рік разом із покійними предками. Душам мертвих, що повернулися в рідний дім, підносили блюдо з обрядовими стравами. Як говорять стародавні китайські звичаї, перш ніж вступити в Новий рік, усе повинно бути очищене: наші серця, наші відносини з іншими людьми – чи-то сусід чи просто перехожий.

Незвичайне значення китайці надають фінансовому зобов'язанню наступаючому року. Ніяких боргів не повинно бути в Новому році, чи, як говорять у Китаї, старий пил у кімнатах не повинен залишатися на Новий рік. Звичайно кредитор не починає ніяких юридичних заходів проти боржника-неплатника, тому що контракти рідко містять пункти з цього питання. Але боржник, що не дотримує цей звичай, „втрачає обличчя” і, що також важливо, – свій кредит. У нього залишається тільки одна можливість. Він може зникнути. Тоді кредитор розуміє, що боржник хотів повернути борг, але не міг цього зробити, тому що його немає і знаходиться в „тривалій поїздки – відрядженні”. А в цей час

наш бідний боржник може просто ховатися в будинку протягом цього тижня і першого дня Нового року. А найкраще – провести цей критичний період у якому-небудь храмі, що дасть йому притулок на ці дні. Тим більше, в наявності всі переваги добровільного ув'язнення: по-перше, у ці дні в храмі бога безупинно йдуть театральні вистави на честь цього бога, а по-друге, ні поліцейський, ні роздратований кредитор і не подумують перервати веселощі вимогою сплати боргу.

Прагнення запозичити животворне віяння року, що настав, відобразилося, зокрема, в такій характерній рисі весняної обрядовості, як прогулянки по весняній траві, – обряд, який називають звичайно гулянням по зелені, або гулянням по весні.

Свято істинної середини (середини літа) вважається кульмінаційною точкою росту світлого, активного, животворного початку в світі. На святі виконується обряд поклоніння Землі, проводяться гонки на човнах-драконах.

Восени відзначається свято Подвійної дев'ятки, яке супроводжується сходженням на пагорби й запуском повітряних зміїв. Звичайно зміїв роблять у вигляді птахів, метеликів, драконів, кажанів та інших реальних та фантастичних тварин. Учасники прагнуть протаранити змія суперника або перерізати мотузку, яку він тримає. Популярна китайська приказка така: якщо порветься мотузка повітряного змія, з будинку піде половина багатства.

Традиційно китайці захоплюються різьбленням по каменю, роботами по металу, ткацтвом і вишиванням, виготовленням фарфорових і керамічних виробів, плетінням корзин і циновок, мистецтвом лакування виробів, створенням художніх композицій.

Останніми роками розвиваються такі напрями цього мистецтва, як виготовлення картин з черепашок, трісок, бавовняних ниток, вовни, а також квітів з синтетичних матеріалів.

Дозвілля по-ісландськи. У країні, яка майже не має матеріальних історичних пам'яток, побутує велика кількість літературних і фольклорних спогадів. Ісландець у години радості, смутку або

в урочистих випадках неодмінно звертається до поезії, і не тільки згадує рядки улюблених поетів, а й сам складає вірші.

У школах влаштовують змагання, в яких команди обмінюються віршами: відповідь на куплет, який запропонований, слід починати з його останньої букви. І так продовжують доти, поки в однієї з команд не вичерпається поетичне натхнення.

З усіх країн світу *Ісландія*, як свідчить статистика, – країна де найбільше читають. Кожний ісландець намагається мати особисту бібліотеку.

У вільний час ісландці захоплюються спортом, проводять різні змагання. Численних глядачів збирають у країні такі види спорту, як перенесення каменів великої ваги, штовхання валунів, стрибки з жердиною в довжину і, звичайно ж, штовхання дерев'яних стовпів, які не лише штовхнути, а й утримати важко. Проте треновані атлети легко вирішують це завдання.

Двобій на палицях – ще одна давня улюблена гра ісландців. У грі використовують палиці завдовжки близько двох метрів і завтовшки три-чотири сантиметри. Бійці розділяються на пари і починається бій. Звичайно, не обходиться без синців та забитих місць.

Поширене в Ісландії і таке змагання, як біг на ходулях.

Дозвілля по-австралійськи. На проведенні дозвілля в сім'ї австралійського підприємця, робітника чи фермера позначаються взаємини між її членами. В австралійських сім'ях поширений звичай уникання – найвища ввічливість, найбільша увага до тещі або свекрухи полягають у тому, щоб відвертатися, не дивитися на них, – словом, усіляко їх уникати. Дуже поширений цей звичай у корінних жителів Австралії. Зять, тільки побачивши, що теща до нього наближається, має кудись сховатися. Виходить він із схованки тільки тоді, коли йому скажуть, що теща пішла геть. Але якщо все ж треба поговорити з тещею, що тоді робити? Плем'я камільярів придумало для цього такий спосіб: зять і теща повертаються один до одного спиною і голосно кричать, ніби стоять не поруч, а їх розділяє велика відстань.

Багато австралійців у наш час проводять своє дозвілля так само, як і жителі Великобританії: відвідують клуби, захоплюються спортом, особливо катанням на дошках по хвилях прибою. Останніми роками набув популярності вундсерфінг – катання на дошках під вітрилом.

Улюблена гра на континенті – кидання бумеранга. Любителі цієї гри об'єднані в спілки, які регулярно проводять змагання.

Дозвілля по-американськи. У деяких невеличких містечках США введено правила „тихого дня”. Так, у штаті Нью-Джерсі у невеликому місті Ошен-Граве прийнято закон, згідно з яким останній день тижня оголошено „тихим днем”. У неділю заборонено рух транспорту, вулиці перегороджують важкими ланцюгами і закривають на замки. Відпочивати так відпочивати.

У деяких місцевостях проводять тарганячі змагання, в яких беруть участь таргани розміром до п'яти сантиметрів у довжину.

Глядачів збирає „чемпіонат світу” із стрибків у висоту серед жаб. Подекуди користуються популярністю блошині скачки. Але ось, виявляється, у США дедалі більше прихильників приваблює біг тарантулів. Зовні біг має досить дивний вигляд: великі отруйні павуки бігають по доріжках, зрідка зупиняючись, щоб розпочати бій і з'їсти якогось суперника. До речі, саме ця обставина спричинює особливий азарт у прихильників павукових бігів.

У США проводяться чемпіонати, організовані клубом брехунів.

Незважаючи на свою зайнятість, американський фермер протягом року два тижні відводить на відпочинок, обов'язково покидає рідні місця, подорожуючи часто до океану. Кілька років тому на березі океану було збудовано з піску фантастичне „Загублене місто – Атлантиду”. На узбережжі південної Каліфорнії була започаткована традиція з піску будувати скульптури. Це стало захопленням не дітей, а дорослих у їх вільний час.

Взимку американці також знаходять собі захоплення, беручи участь у зимових карнавалах. Наприклад, на карнавалі у містечку Стимбот(штат Колорадо) можна випробувати сили в

традиційних зимових видах спорту, але найбільше глядачів і учасників збирають нетрадиційні види – лижну аеробіку.

Землебол – так називається нова масова спортивна гра. Придумав її американець Стюарт Френдом. М'яч, який підкидають гравці, настільки великий, що учасники змагань жартома порівнюють його із земною кулею, звідси й назва гри.

Як, відомо, змагання з бігу – найстародавніше в світі. За право вважатися найшвидшим боролися і борються не тільки люди, а й тварини. Загальновідомі скачки на конях і оленях, менш поширені змагання з бігу слонів, верблюдів і собак. Нині ще й поросята претендують на звання найшвидкіших.

У Карсон-Сіті відзначається традиційний фестиваль свистунів, на який з'їжджаються майстри художнього свисту зі всієї країни. Свист у багатьох країнах був засобом спілкування. До цього часу на одному з Канарських островів збереглася мова свисту, винайдена місцевими жителями ще в незапам'ятні часи. Традиційне пересвистування співбесідників можна почути подекуди в Гватемалі та Мексиці, Туреччині, країнах Африки. Подібною мовою спілкувалися пастухи і селяни в Іспанії.

Дозвілля по-австрійськи. Дві третини австрійців ніколи не ходять у кіно і лише четверта частина опитуваних зрідка відвідує театр. Найпопулярнішим видом дозвілля виявилось виконання вдома різноманітних ремісничих робіт, далі йдуть захоплення фотосправою та кінозйомкою. Серце австрійців, якщо йдеться про спортивні заняття, віддано плаванню, не менш популярні лижі. У середньому австрійці витрачають на відпочинок близько 30 % своєї зарплати, це свідчить про те, що вони надають дозвіллю великого значення. В Австрії кінцем сільськогосподарського року вважається перша половина листопада – день св. Мартина, коли проводяться усі польові розрахунки, закінчуються договірні зобов'язання, строки найму тощо. Мартин прийшов – робота пішла. В цей день завершуються основні сільськогосподарські роботи. В листопаді пастухи ходять по дворах і б'ють тварин гілками берези, липи або ялівцю. Віра

в магiчну силу вдаряння гiлкою, поживнi соки якої нiби переходять при доторканнi до тварини i охороняють її, приносять великий приплiд.

Рiздво в Австрiї – це сiмейне свято, коли вся сiм'я збирається за спiльною трапезою. Ранiше вважали, що прихiд чужих у цей час не вiщував нiчого доброго, навiть погрожував смертю кому-небудь з домашнiх. По-iншому ставляться до бiдних людей: їх охоче запрошують до святкового столу.

З грудня по селу ходять рядженi, бажають усiм щастя та благополуччя, їх пригощають ласощами, дають грошi. Як i остання нiч старого року, цей день має багато рiзних прикмет i заборон. Так, нiхто не повинен лежати в лiжку, навiть хворий, iнакше буде хворiти увесь рiк, не можна сушити бiлизну – це провiсник смертi. Ворожiння стали традицiєю цього дня.

Вечеря 31 грудня має бути дуже ситною. Вважається, що для того щоб бути щасливим, потрiбно з'їсти шматок голови або свинячого риля – це називається „брати участь у свинячому щастi”.

Дозвiлля по-шведськи. Шведи вмiють ефективно працювати i рацiонально відпочивати, витрачаючи на відпочинок до 10 % свого бюджету.

Значною мiрою це є результатом регулярного заняття спортом (80 % жителiв). У країнi багато футбольних стадiонiв, вiдкритих i закритих плавальних басейнiв, каткiв, гiмнастичних залiв, велотрекiв та лижних трас. У лижних кросах беруть участь усi – вiд малого до старого. Футболом i хокеєм захоплюються й жiнки. Великою популярнiстю користується бiг по пересiченiй мiсцевостi з орієнтуванням по картi i компасу.

У мiстах активно дiють спiлки за iнтересами, якi об'єднують тих, хто цiкавиться живописом, вишиванням, декоративним мистецтвом, фото- та кiномистецтвом тощо.

Найпопулярнiше свято в Швецiї – Рiздво. У цi днi жителi з невеликих населених пунктiв провiдують своїх рiдних у мiстах, але найчастiше мiськi жителi – сини й дочки, онуки й племiнники приїжджають на ферми до своїх батькiв та родичiв.

У весняні дні Пасхи городяни всією сім'єю виїздять за місто. Молодь за традицією вирушає в лижні походи на північ країни, де ще лежить сніг.

На свято Трійці шведи здійснюють прогулянки до лісу, на береги озер, на вітрильниках та моторних човнах відправляються у шхери – маленькі скелясті острови, розділені вузькими протоками, що знаходяться недалеко від материка.

Влітку, коли настають білі ночі, всі жителі Скандинавії святкують Іванів день – день літнього сонцестояння. Його відзначають у суботу, що припадає на період від 20 до 26 червня. Свято починається з вечора в п'ятницю і триває три дні. По всій країні запалюють величезні вогнища і встановлюють високі жердини з поперечною зверху, які прикрашають гірляндами, зеленими та жовто-блакитними стрічками. Таку жердину називають травневим деревом. Навколо вогнища і травневого дерева до ранку старий і малий в національних костюмах водять танок і співають народні пісні під акомпанемент скрипок і акордеонів. Молодь змагається в стрибках через вогнище, купається в озерах.

Дозвілля по-німецьки. Відмітною рисою німецького характеру є звичка до порядку, акуратності й чистоти, економії. Німецький характер істотно впливає на поведінку під час дозвілля, а також на вибір його виду. Раз на рік, на масляну, фермери сіл поблизу Мюнхена спускаються на санях з гори. Трасу вибирають якомога складнішу, іноді учасникам доводиться здійснювати стрибки завдовжки до 20 метрів. Це і спорт, і здоров'я, і задоволення.

Величезною популярністю у німців користується соколине полювання. Нині в європейських країнах любителів цього виду розваг об'єднують близько 40 клубів на північ від Бремена є навіть два спеціально обладнаних „соколодроми”, на яких збираються тисячі глядачів, щоб подивитися на піруети соколів, що ганяються за горлицями і перепілками. Звичайно для цього соколів спеціально дресирують.

Свинячі змагання влаштовують у Люнебурзі на півночі країни. По спеціально обгородженій трасі завдовжки 50 метрів свині мають пробігти туди й назад.

Не менше глядачів, ніж спортивні ігри, збирають змагання за професіями, які проходять дуже азартно, додаючи ще й престижу тій чи іншій професії. Наприклад, у Цюріху власники ресторанів кожного року організують біг з бар'єрами для офіціантів. Дистанція чимала – півтора кілометри. Гарсони мають донести до фінішу піднос на якому стоїть пляшка лікеру, пляшка вина, пляшка мінеральної води та келих з коктейлем. І при цьому потрібно подолати всі бар'єри, не проливши жодної краплі. Переможець останніх змагань пройшов дистанцію за 9 хвилин 19 секунд.

Із усіх наведених прикладів видно, що народи світу проводять своє дозвілля якісно, весело, різноманітно.

На особливу увагу заслуговує етнографія дозвілля на весільних церемоніях.

Створення родини ніколи не було цілком особистою справою людини. Будь-якому роду було потрібно продовження, сільській громаді – нові працівники. Природно, старше покоління намагалося ненав'язливо підвести молодих до рішення про своєчасне створення нових родин.

Знайомилися хлопці й дівчата в основному на сільських святах, ярмарках. Їх організували спеціально для молоді шлюбного віку. Дівчата займалися рукоділлям – пряли, в'язали, вишивали. У такий спосіб і виявлялися їхні уміння, і готувалося придане. Хлопці приходили пізніше, або навіть, наприклад, у деяких районах Австрії, просто зустрічали дівчат по дорозі додому і проводжали.

Гуляння часто супроводжувалися ворожіннями. В Італії, наприклад, дівчата кидали на гарячий металевий лист, що лежить на вогнищі, листя оливи або мирту, загадуючи ім'я хлопця. Якщо лист починав, нагріваючи, потріскувати, – очікувалося весілля. Поширені були і ворожіння з водою, дзеркалом, де вночі, при свічах, можна побачити обличчя наре-

ченого. Так ворожили в Росії, Іспанії, Німеччині. Ворожіння вважалися особливо „правдивими” у святкові дні і ночі – на Різдво, в Іванів день. Багато „магічних” ритуалів було пов’язано з весіллям старших подруг. Торкнутися нареченої, одержати в подарунок квітку з її букета, бант, шпильку – означало для іспанських дівчат швидке і вдале заміжжя. І в наш час на весіллях мріють піймати букет нареченої її молоді і не дуже молоді подруги.

Існували і більш відверті способи підштовхнути молодих людей до створення родини. Так, у селах Тоскані, П’ємонту було прийнято робити обряд вибору спробних заручених. Пари з хлопців і дівчат складалися по жеребу, і їм пропонувалося поводитися як дійсним зарученим – обмінюватися подарунками, проводити час разом. Деякі „спробні” виявлялися настільки вдалими, що починали готуватися до дійсних весіль. Якщо ж випадковий вибір не приводив до зближення, союз розривався без будь-яких наслідків.

Схожий звичай існував і в деяких землях Німеччини. Дівчат „продавали” чи з аукціону грали „по жеребу”. При наступній зустрічі дівчина показувала своє ставлення до хлопця відповідним подарунком. Наприклад, букет із трояндою говорив про те, що її влаштовує такий союз, а без троянди – навпаки. Деякі з цих тимчасових союзів також закінчувалися сватовством.

У багатьох країнах були значно поширені і „ярмарки наречених”, звичайно присвячені до селянських або церковних свят. Знайомства, що зав’язалися в такі дні, заохочувалися громадою і часто закінчувалися сватовством. За знайомством майже обов’язково впливав тривалий період залицяння. Молоді люди одержували можливість частіше бачитися вдень, прогулюватися під руку, часто – в обов’язковому супроводі старшої родички.

Звичай „нічних залицянь” характерний для Бельгії, Франції, Іспанії й інших країн. Юнаки співали під вікнами дівчат серенади або розмовляли через віконні ґрати. У рег-

ламентациї відносин цього періоду помітний конфлікт церковної моралі і давніх народних звичаїв. Формально близькі відносини до шлюбу засуджувалися суспільством, однак у деяких областях, наприклад, Бельгії, на півдні Франції на це не звертали уваги. А якщо звернутися до історії, наприклад, Русі X–XI ст., тобто до більш давніх часів, можна помітити, що позашлюбні відносини навіть заохочувалися суспільством. Так, молода самотня мати ставала завидною нареченою як та, що підтвердила свою здатність до народження сильної, здорової дитини. Очевидно, до кінця XIX ст. це поняття залишилося в минулому.

Однак, знайомство і залицяння були самим початком довгого, часто строго регламентованого процесу створення нової родини. Наступним етапом ставало обов'язкове сватовство.

Якщо при знайомстві і залицянні молоді були досить самостійні і, так сказати, з'ясовували свої переваги на рівні компанії однолітків, то сватовство було справою всієї родини. Основним завданням сватовства був висновок майнових домовленостей, визначення економічної основи нового шлюбу. Сватом звичайно ставав батько або літній родич юнака, хрещений, шановний друг родини. Досить давно, наприклад, в Італії, Німеччині, Швейцарії, з'явилися і професійні свати, посередники. Рідше сватовством займалися жінки похилого віку.

Сватовство часто відбувалося таємно, щоб у випадку відмовлення можна було уникнути небажаного розголосу. Свати в алегоричній формі висловлювали бажання юнака взяти в дружини дівчину з будинку, який вони ніби випадково відвідали. У кожній місцевості існувала система умовних знаків, що замінювали пряму згоду на шлюб або, тим більше, відмову. Так, у деяких областях Німеччини, бажаного свата пригощали пирогом, небажаного запрошували чистити картоплю. В Іспанії символом відмови могло бути винесення сватам гарбуза (такий же звичай траплявся в

Білорусі, Україні). Каталонці, бажаючи відмовити нареченому, починали підмітати підлогу в будинку, намагаючись, щоб пил летів на гостей, які сватаються.

Більшість звичаїв подібні тим, що згода на шлюб обов'язково символізувалася спільним прийняттям їжі, частіше святкової, наприклад, спеціального пирога.

Іноді висновку угоди передував відповідний візит батьків нареченої в будинок нареченого. Метою таких візитів було краще довідатися про майнове положення майбутньої рідні. Нерідко, наприклад, в Угорщині, родина нареченого могла удатися й до обману, виставляючи в будинку домашнє начиння, узятє в борг у сусідів і навіть показуючи під видом своїх – чужі земельні ділянки. Тому родина нареченої прагнула нанести такий візит зненацька.

У випадку позитивної відповіді за сватовством відбувалося заручення. Практично, заручини вже були висновком шлюбу. Розрив відносин після заручин засуджувався, міг супроводжуватися виплатою морального збитку „постраждалій стороні”. Однак, щодо життя молодих після заручин, то звичаї досить сильно відрізняються. Так, у селянських родинах Вестфалії молоді вже після заручин вступали в подружні відносини. А от в Італії заручені могли зустрічатися і розмовляти тільки в будинку нареченої, під доглядом її батьків.

Заручини часто відбувалися під час будь-якого свята, супроводжувалися знайомством усієї майбутньої рідні, обміном подарунками. У багатьох областях було прийнято дарувати нареченому весільну сорочку, яку наречена, природно, шила сама. Наречений дарував нареченій хустку, золотий хрестик, прикраси, часто – обручку. Подарунки мали „заставний” характер і при розриві заручин звичайно поверталися. Весілля організовується чудово: урочиста зустріч гостей, музика, святкова вечеря. Наречений і наречена відкривають свято прекрасним танцем. Наприкінці вечора молоді вручають усім гостям пам'ятні різноманітні подарунки.

Цікаво, що у Швейцарії заручені повинні були здавати своєрідний іспит. Вони розмовляли зі священником, який з'ясував міру їхньої готовності до шлюбу, зрілості і відповідальності. Під час заручин обговорювалися і майнові питання, зокрема розмір приданого нареченої.

Цікаве весілля в Казахстані. Перед весіллям юнак просить згоди в коханої дівчини стати його дружиною не сам, а через дружину старшого брата. У призначений день свати нареченого приходили в будинок дівчини з подарунками і солодощами. Батьки і родичі хлопця привозили обручку, дві хустки і два відрізи на сукню. У будинку нареченої ріжуть барана і готують з нього сюрпу. Одна з родичок нареченого надягає на безіменний палець нареченої обручку. Після цього влаштовуються оглядини майбутньої нареченої, з гостей беруть за це викуп. Це початок заручення. Співак під акомпанемент саза або домбри співає обрядові пісні. Починають танцювати лише родичі нареченого. Аксакали аулу благословляють молодих і призначають точний день весілля. Ранком родичі нареченого під'їжджають до будинку нареченої, але вона в той час знаходиться в сусідньому будинку. Для сусідів накривають столи в дворі. Після частування родичі нареченого і наречені танцюють, поки не буде готове головне частування – бесбармак. Потім наречену вводять у двір будинку під спів. Наречену відвозять після того, як вона попрощається зі своїми батьками. Після входу молодих у будинок тамада запрошує гостей до столу. Ранком наречену з прикритим обличчям виводять у головну кімнату, де збираються родичі і сусіди нареченого. Піднімають краї хустки і відкривають обличчя молодій. Вона встає і схиляє голову на знак поваги. Усі співають „Бет ашар”. Невістки виводять її під руки в двір, де її з піснями зустрічає наречений із друзями.

У Китаї існує кілька стадій весільного комплексу обрядів: сватовство, готування до весілля, зустріч нареченої в будинку нареченого, обряди післявесільного періоду. Спочатку ро-

дина нареченого висилає родині передбачуваної нареченої так називану цао ті узи – „попередню записку” або картку з указівкою „8 ієрогліфів життя”, у яких повідомляється прізвище нареченого, а також рік, місяць, день і година його народження. У родині за цими даним ворожать на можливість висновку про шлюб і у випадку успішного результату ворожіння, висилають родині нареченого повідомлення про дату народження передбачуваної нареченої. Батьки нареченого також справляються у ворожів про результат наміченого одруження. Крім того, вони протягом трьох днів тримають на сімейному вівтарі картку, отриману від родини нареченої, і якщо за цей час траплялося яке-небудь нещастя – наприклад, занедужував хто-небудь з родини, то сватовство могло бути негайно припинено. Якщо сватовство було успішним, родина нареченого висилає нареченій прикраси й інші подарунки, що в просторіччі називається юедин – „малою угодою”. Після цього родини нареченого і нареченої обмінюються шлюбними поручительствами, які пишуться на папері червоного кольору, нерідко прикрашеного зображеннями дракона (для юнака) і фенікса (для дівчини). У поручительствах повідомляються докладні зведення про майбутніх молодих і їхні родини, а також указується сума внесеного за наречену викупу – „чайного подарунка” (чай у Китаї – символ родючості і подружньої вірності).

Питання для самоперевірки

1. У чому полягають особливості відображення національної психології в дозвіллевій діяльності людини?
2. У чому полягають психологічні засади національних свят і розваг?

Завдання для самопідготовки

1. Схарактеризуйте місце традиційних видів дозвіллевої діяльності в національному світогляді.
2. Наведіть приклади, характерні для проведення дозвіллевої діяльності різних народів світу.

Література

- Байкова В.Г.* Досуг, свободное время. – М., 1985. – 169 с.
- Головаха Е.И., Кронак О.О.* Психологическое время личности. – К., 1987. – 332 с.
- Грушин Б.* Творческий потенциал свободного времени. – М: Профиздат, 1990. – 153 с.
- Ерошенко И.Н.* Культурно-досуговая деятельность в современных условиях. – М.: НГИК, 1994. – 69 с.
- Киселева Т.Г.* Теория досуга за рубежом: курс лекций. – М., 1992. – 163 с.
- Культурно-досуговая деятельность: Учеб. пособие / Под ред. Жаркова А.Д., Чижикова В.М.* – М.: Изд-во МГУК, 1991. – 248 с.
- Мосалев Б.Г.* Досуг. – М.: Изд-во МГУК, 1995. – 85 с.
- Некрывлова А.Ф.* Русские народные городские праздники, развлечения и зрелища. – М., 1988. – 152 с.
- Никифорова Е.* Перестали работать на глазок // Клуб. – М., 1998. – № 10. – С. 23 – 25.
- Орлов Г.П.* Свободное время и личность. – Свердловск, 1983. – 312 с.
- Орлов Г.П.* Свободное время – условие развития человека и мера общественного богатства. – Свердловск, 1989. – 105 с.
- Орлов Г.П., Букреев А.Б.* Активный отдых как фактор развития личности. – М., 1991. – 222 с.
- Пича В.М.* Ваше свободное время. – К., 1988. – 221 с.
- Пича В.М.* Культура вільного часу (філософсько-соціальний аспект). – Львів, 1990. – 29 с.
- Пича В.М.* Вільний час: тенденції і проблеми розвитку. – К., 1992. – 106 с.
- Подольский Р.Г.* Освоение времени. – М., 1989. – 169 с.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ЛІТЕРАТУРА

ОСНОВНА

Анашкіна Г.П. Досуг інтелігенції // Соціс. 2001. – №12. – С. 34–45.

Артемов В.А. Соціальне время: проблеми изучения і використання. – Новосибірськ, 1997. – 465 с.

Байкова В.Г. Досуг, вільне время.– М., 1985. – 169 с.

Бутатабаєв М.Т. Робоче і вільне время у трудящихся: соціально-економічний механізм взаємодії. – М., 1999. – 251 с.

Вишняк А.И., Тарасенко В.И. Культура молодіжного досуга. – К.: Вища школа, 1988 – 53 с.

Головаха Е.И., Кронак О.О. Психологічне время личности. – К., 1987. – 332 с.

Горбатова И.И., Каменец А.В. Деятельность клубов / Аналітичний обзор. – М.: ГИВЦ МК Р.Ф., 1994. – 35 с.

Грушин Б. Творческий потенциал вільного времени. – М.: Профиздат, 1990. – 153 с.

Демченко А. Некоторые проблемы современного развития культурно-досуговой деятельности и народного творчества // Культурно-досуговая деятельность и народное творчество. – М.: ГИВЦ МК Р.Ф., 1996. – 49 с.

Ерошенков И.Н. Культурно-досуговая деятельность в современных условиях. – М.: НГИК, 1994. – 69 с.

Каменец А.В. Деятельность клубных учреждений в современных условиях: Учеб. пособие. – М.: МГУК, 1997 – 141 с.

Киселева Т.Г. Теория досуга за рубежом: курс лекций. – М., 1992. – 163 с.

Киселева Т.Г., Красильников Ю.Д. Социальный педагог в культурно-досуговой сфере. – М., 1991. – 236 с.

Клюско Е.М. Центры досуга: содержание и формы деятельности // Центры досуга. – М.: НИИ культуры, 1987. – С. 31–33.

Корсун І.В. Соціалізація старшокласників у сфері вільного часу. – Луганськ, 1996. – 201 с.

Красильников Ю.Д. Методика соціально-культурного проектування: Учебне посібня. – М., 1992. – 162 с.

Культурно-досугова діяльність: Учебне посібня / Под ред. Жаркова А.Д., Чижикова В.М. – М.: МГУК, 1991. – 248 с.

Миц Г.И. Свободное время: желаемое и действительное. – М., 1998. – 222 с.

Мискевич Л.Б. Человек и свободное время: мнение социолога. – Минск, 1998. – 314 с.

Молчанов Ю.Б. Проблема времени в современной науке. – М., 1990. – 512 с.

Мосалев Б.Г. Досуг. – М.: МГУК, 1995. – 85 с.

Новаторов В.Е. Организаторы досуга. – М.: Россия, 1989. – 62 с.

Орлов Г.П. Свободное время и личность. – Свердловск, 1983. – 312 с.

Орлов Г.П. Свободное время – условие развития человека и мера общественного богатства. – Свердловск, 1989. – 105 с.

Орлов Г.П., Букреев А.Б. Активный отдых как фактор развития личности. – М., 1991. – 222 с.

Петрова З.А. Методология и методика социологических исследований культурно-досуговой деятельности: Учеб. посібня. – М.: МГИК, 1990. – С. 92 – 108.

Петрусинский В.В. Игры – обучение, тренинг, досуг. – М., 1994.

Пича В.М. Ваше свободное время. – К., 1988. – 221 с.

Пича В.М. Вільний час: тенденції і проблеми розвитку. – К., 1992. – 106 с.

Пича В.М. Культура вільного часу (філософсько-соціально-аспект). – Львів, 1990. – 29 с.

Подольский Р.Г. Освоение времени. – М., 1989. – 169 с.

Смирнов А. Фактор времени в жизни общества. – М., 1986. – 226 с.

Стрельцов Ю.А. Методика воспитательной работы в клубе. – М.: Просвещение, 1979. – 95 с.

Триодін В.Е. Педагогика клубної роботи. – М: Просвещение, 1984. – С. 29–31.

Фомичева П.Н. Современные социологические теории социального времени. Научно-аналитический обзор. – М., 1993. – 254 с.

Чижигов В.М. Методическое обеспечение культурно-досуговой деятельности. – М., 1991. – 332 с.

Шкурин В. Молодежь: свободное время и клуб. – М., 1990. – 203 с.

ДОДАТКОВА

Абдулханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М., 1991., – С. 32–35.

Агеева Л.И., Дворкина Ю.Б., Катаева Г.И., Кукина Е.Е. Основы режиссуры театрализованных представлений. – М., 1995. – 333 с.

Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект пресс, 1998. – 325 с.

Аргайл М. Психология счастья. – М., 1990. – 224 с.

Бестужев-Лада И.В. Молодость и зрелость: Размышления о некоторых социальных проблемах молодежи. – М.: Политиздат, 1984. – 231 с.

Бестужев-Лада И.В. К школе XXI века. – М., 1988. – 411 с.

Бовкун В.В. Образ жизни современной молодежи: тенденции, проблемы, перспективы. – М., 1997. – 432 с.

Бочарова В.Г. Педагогика социальной работы – М.: Просвещение, 1994. – С. 41–86.

Гагин В.Н. Интересно ли в вашем клубе? – М: Политиздат, 1989. – С. 190–238.

Горбатова И. Создавать защитную среду // Встреча. – М, 1996. – № 3. – С. 2–4.

Гордон Л.А., Длопов Э.В. Человек после работы. – М., 1972. – 153 с.

Давыдов Ю.Н. Рок: музыка? Субкультура? Стиль жизни? // Социологические исследования. – 1997. – №6. – С. 4–7.

- Дадшиева С.С.* Индивидуализация в воспитании. – М., 1990. – 112 с.
- Дворкина Ю.В.* Клуб и свободное время // Клуб. – М., 1999. – № 6. – С. 2
- Ерасов Б.С.* Социальная культурология: Учеб. пособие. – М: Аспект пресс, 1997. – С. 196–233.
- Земба М.* Элементы персонального управління в неурядових організаціях. – Львів: Товариство Лева, 1998. – С.16.
- Зинченко В.П.* Создай самого себя // Знание – сила. – 1998. – №3. – С. 19.
- Иконникова С.Н.* Диалоги о культуре. – М.: Лениздат, 1987. – 167 с.
- Каган М.С.* Человеческая деятельность. – М., 1974. – С. 255–256.
- Калинин И.* Клубные парадоксы // Встреча. – М., 1996. – №5. – С. 19–21.
- Калинин И.* Клубный клубок // Встреча. – М., 1998 – №6, №7. – С. 13–15.
- Киселева Т.Г., Красильников Ю.Д.* Основы социально-культурной деятельности. – М., 1995. – 112 с.
- Киселева Т.Г., Красильников Ю.Д.* Межведомственные культурно-досуговые центры открытого типа // Социальная педагогика: Проблемы, поиски, решения: Проспект / ВНИК АПН СССР. – М., 1991. – с. 3.
- Кон И.С.* Юность как социальная проблема // Молодежь и общество. – М., 1973. – С. 48.
- Константинова А.И.* Игровой стретчинг. – СПб.: Аллегро, 1993 – 71 с.
- Лем С.* Модуль культуры // Вопросы философии. – 1998 – №8. – С. 56–57.
- Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1976. – С. 210.
- Мансуров Н.С.* Теоретические предпосылки программирования развития личностной активности. – М.: Просвещение, 1976. – С. 40 – 43.

Маркарян Е.С., Чистов К.В. Культура и традиции. – М.: Политиздат, 1989. – С. 19–23.

Некрьлова А.Ф. Русские народные городские праздники, развлечения и зрелища. – М., 1988. – 152 с.

Никифорова Е. Перестали работать на глазок // Клуб. – М., 1998. – № 10. – С. 23 – 25.

Общественное мнение: методологические рекомендации для проведения социологических опросов / Под. ред. Ж.Т. Тощенко. – М., 1980. – 171 с.

Полукаров В.В. Подростковый клуб: самодеятельность, творчество самоопределение. – М., 1988. – 332 с.

Попов А.Д. Художественная целостность спектакля. – М., 1959. – С. 94.

Разумный В.А. Клуб и культура общения. – М., 1989. – 98 с.

Скрипникова Е.А., Морозов А.А. О предпочтениях городской молодежи // Социс. – №1, 2002. – С. 105 – 110.

Скутович К. Співпраця. Можливість. Чи необхідність для неурядових організацій? – Львів: Товариство Лева, 1999. – С.8.

Стеббинс Р.Л. Свободное время: к оптимальному стилю досуга (взгляд из Канады) // Социс. – №7. – 2000. – С. 54–59.

Стрельцова Ю.А. Свободное время // Клуб. – 2000. – № 1. – С. 29–35.

Струмилин С.Г. Социология: Учеб. для вузов / Под. ред. В.Н. Лавриненко. – М., 1998. – 347 с.

Товстоногов Г.А. Зеркало сцены. В 2 т. Т. 2. – Л., 1980. – С. 43.

Уледов А.К. Актуальные проблемы социальной психологии. – М., 1981. – С. 32.

Чейнен Г. Из тіней. – Амстердам; К.: Асоціація психологів України, 1997. – С.115.

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ДОЗВІЛЛЕЗНАВСТВО ЯК НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА ТА НАВЧАЛЬНИЙ ПРЕДМЕТ	5
1.1. Дозвілля і дозвіллева діяльність як галузь наукового знання	5
1.2. Соціальний феномен вільного часу	8
1.3. Структура дозвіллевої діяльності	15
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	22
2.1. Історико-культурний аналіз дозвілля та дозвіллевої діяльності на прикінці ХІХ – 90-ті роки ХХ ст.	22
2.2. Соціально-історичні особливості розвитку дозвіллевих центрів для молоді в нашій країні і за кордоном	29
2.3. Сучасний етап організації культурно-дозвіллевої діяльності в країнах зарубіжжя	37
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ВІЛЬНОГО ЧАСУ ТА ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	48
3.1. Час як значна соціальна цінність	48
3.2. Зміст і структура вільного часу	52
3.3. Соціально-психологічні особливості організації вільного часу	57
РОЗДІЛ 4. ДОЗВІЛЛЯ МОЛОДІ	65
4.1. Саморозвиток і самореалізація сучасної молоді в сфері дозвілля	65
4.2. Структура молодіжного дозвілля	75
4.3. Феномен субкультурної активності молоді	79
4.4. Організаційні особливості дозвіллевої діяльності молоді	84
РОЗДІЛ 5. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЕВОГО СЕРЕДОВИЩА	99
5.1. Специфічні ознаки культурно-дозвіллевого середовища	99
5.2. Сучасні культурно-дозвіллевi центри як осередок створення позитивного культурно-дозвіллевого середовища	103

РОЗДІЛ 6. ОСНОВИ МЕТОДИКИ	
КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	113
6.1. Методика культурно-дозвіллевої діяльності як феномен	113
6.2. Соціально-педагогічні умови функціонування технологій культурно-дозвіллевої діяльності	133
6.3. Соціально-психологічна атмосфера в закладах культурно-дозвіллевої діяльності	146
6.4. Організація дозвіллевої активності людей похилого віку	157
РОЗДІЛ 7. ВІДОБРАЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ	
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ У ДОЗВІЛЛЕВІЙ	
ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ	166
7.1. Сімейно-побутові традиції та організація культурного дозвілля	166
7.2. Дозвілля народів світу	179
НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ЛІТЕРАТУРА	201

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

В.Й. Бочелюк

В.В. Бочелюк

ДОЗВІЛЄЗНАВСТВО

Навчальний посібник

Керівник видавничих проектів – *Б.А.Сладкевич*

Редактор – *Н.П. Манойло*

Комп'ютерний набір і верстка – *І.В. Марченко*

Дизайн обкладинки – *Б.В. Борисов*

Підписано до друку 03.02.06 Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Гарнітура PetersburgC.

Умовн. друк. арк. 13.

Видавництво “Центр навчальної літератури”

вул. Електриків, 23

м. Київ, 04176

тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63

8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)

e-mail: office@uabook.com

сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК №1014 від 16.08.2002